

RAAP-RAPPORT 1665

Archeologische monumentenzorg in de gemeente Neder-Betuwe

Colofon

Opdrachtgever: gemeente Neder-Betuwe

Titel: Archeologische monumentenzorg in de gemeente Neder-Betuwe.

Status: eindversie

Datum: 11 december 2008

Auteur: *drs. E.I. Schuurman (deel 1) & drs. F. de Roode (deel 2)*

Projectcode: NEAW

Bestandsnaam: RA1665-NEAW.doc

Projectleider: drs. E.I. Schuurman

Projectmedewerkers: drs. N.M.J.E. Boemaars, D. Kastelein MA & drs. K. van Straten

ARCHIS-vondstmeldingsnummer: niet van toepassing

ARCHIS-waarnemingsnummer: niet van toepassing

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer/CIS-code: 25254

Autorisatie: drs. E.M.P. Verhelst

ISSN: 0295-6229

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

Leeuwendeldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

telefoon: 0294-491 500

telefax: 0294-491 519

E-mail: raap@raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2008

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

Ter ondersteuning van het gemeentelijk beleid ten aanzien van de archeologische monumentenzorg heeft RAAP voor de gemeente Neder-Betuwe een archeologische waarden- en verwachtingskaart (kaartbijlage 1) vervaardigd: een kaart die op perceelsniveau inzichtelijk maakt waar bekende archeologische waarden zich bevinden en wat de kans is deze aan te treffen, zowel in de bebouwde kom als in het landelijk gebied. De archeologische waarden- en verwachtingskaart is voor toepassing op beleidsmatig, gemeentelijk niveau vertaald naar een beleidskaart (kaartbijlage 2). De archeologische beleidskaart dient te worden gebruikt als de beleidsmatige onderlegger bij het opstellen van nieuwe en te herziene bestemmingsplankaarten. De kaart is van een zodanig gedetailleerd schaalniveau (1:10.000) dat deze direct van toepassing is voor afwegingen op perceelsniveau. In de legenda staat kort aangegeven wat het gewenste beleid is (d.w.z. welke voorschriften in het bestemmingsplan van toepassing zijn).

Aan de basis van de archeologische verwachtings- en beleidskaart staat enerzijds een analyse van het landschap en anderzijds de inventarisatie en analyse van bekende archeologische vindplaatsen. Beide componenten geven inzicht in de archeologische potentie van het gemeentelijk gebied. Een derde component, de intactheid van het landschap, bepaalt uiteindelijk in hoeverre verwachte archeologische waarden nog aanwezig kunnen zijn.

De archeologische waarden- en verwachtingskaart is de grafische weergave van een voorspellingsmodel dat gebaseerd is op het principe dat archeologische resten niet willekeurig over een gebied zijn verspreid, maar gerelateerd zijn aan bepaalde landschappelijke kenmerken of eigenschappen. Op de archeologische beleidskaart wordt onderscheid gemaakt in Archeologisch Waardevolle Gebieden (AWG's) en Archeologisch Waardevolle Verwachtingsgebieden (AWV's). Hierbij worden verschillende categorieën onderscheiden (voor Neder-Betuwe AWG categorie 2 t/m 5, AWV categorie 6 t/m 10). De onderzoeksverplichting (conform de verplichtingen uit de Monumentenwet 1988) is per categorie op de beleidskaart aangegeven.

Uitgangspunten voor de AMZ-adviezen en de geformuleerde handreikingen voor het gemeentelijk archeologiebeleid zijn de wettelijke en beleidsmatige kaders van Rijk en provincie Gelderland en het gevoerde (ruimtelijke, landschappelijke) beleid in de gemeente Neder-Betuwe (zie deel 2 van dit rapport).

Inhoud

3	Samenvatting
7	1 Inleiding
7	1.1 Doelstelling
7	1.2 Archeologische waarden en verwachtingen
9	1.3 Leeswijzer
11	2 Methoden en bronnen
11	2.1 Inleiding
11	2.2 Toelichting op de landschappelijke inventarisatie
13	2.3 Toelichting op de archeologische inventarisatie
15	2.4 Beperkingen en onzekerheden van het bronnenmateriaal
17	3 Landschap
17	3.1 Weichselien
18	3.2 Holoceen (11.500 jaar geleden tot heden)
29	4 Archeologie
29	4.1 Bewoningsgeschiedenis van het midden rivierengebied
37	4.2 Archeologische vindplaatsen
43	4.3 Terreinen met een archeologische status (AMK-terreinen)
44	4.4 Overige archeologische en (cultuur)historische waarden
47	5 Archeologisch verwachtingsmodel
47	5.1 Principes en nauwkeurigheid
48	5.2 Vestigingsfactoren en locatiekeuze
51	5.3 Het archeologisch verwachtingsmodel voor de gemeente Neder-Betuwe
58	5.4 Beperkingen van het onderzoek
60	6 Bedreiging en bescherming van archeologische waarden
60	6.1 Kwetsbaarheid van archeologische waarden (algemeen)
64	6.2 Bodemverstoringen
65	6.3 Fysieke bescherming en inrichting van archeologische terreinen

67	7 Toelichting op beleidskaart
67	7.1 Archeologische beleidskaart
69	7.2 Vrijstellingen
71	7.3 Onderzoeksverplichting (per categorie)
76	7.4 Afwijkingsbevoegdheid ondergrens onderzoek (100 m ²)
79	Literatuur
83	Gebruikte afkortingen
83	Verklarende woordenlijst
85	Overzicht van figuren, tabellen en (kaart-)bijlagen

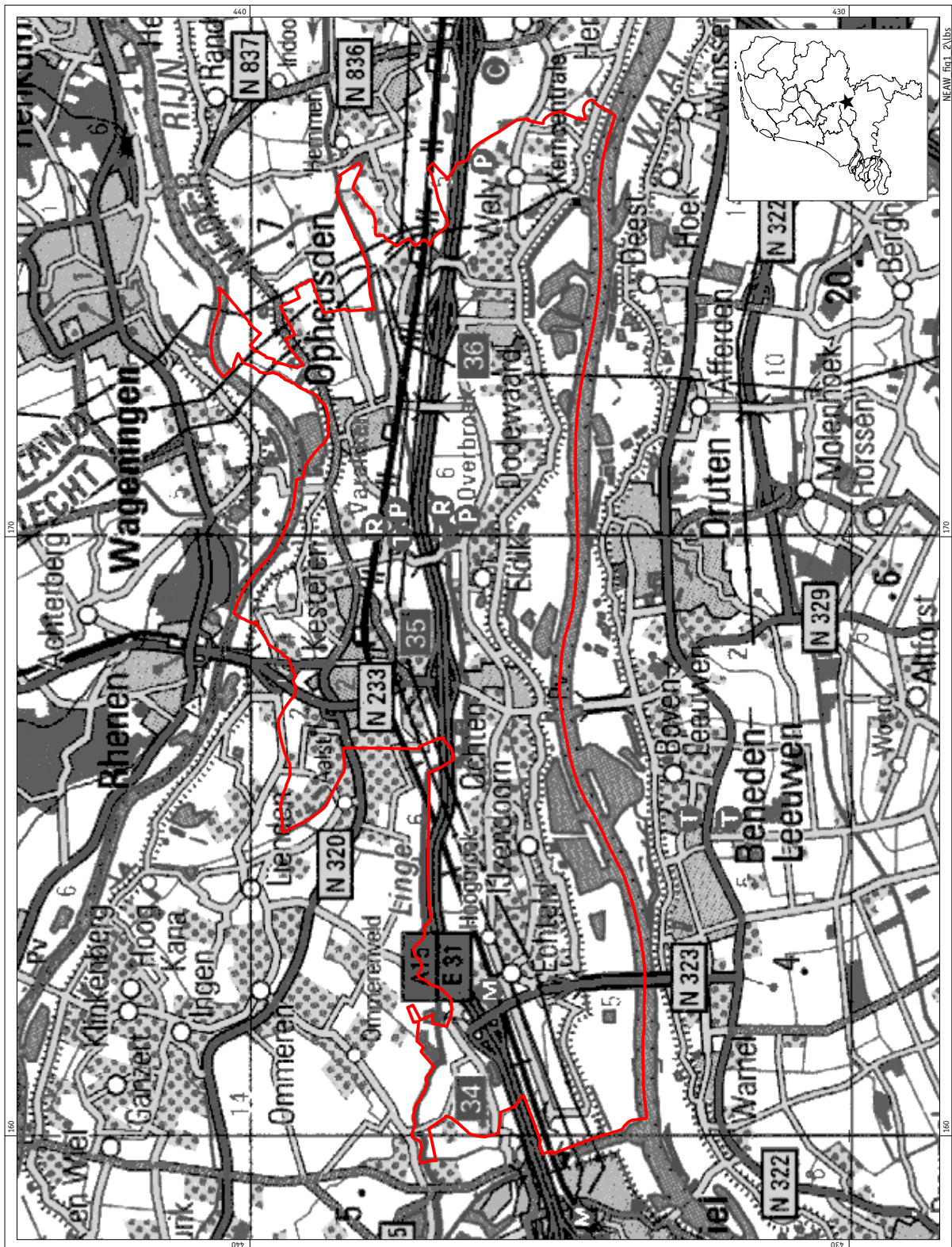
1 Inleiding

1.1 Doelstelling

Het doel van het archeologisch onderzoek in de gemeente Neder-Betuwe (figuur 1) is het verschaffen van inzicht in de verspreiding en het karakter van archeologische resten, zodat archeologie een volwaardige rol kan gaan spelen in het ruimtelijk beleid. Ter ondersteuning van het gemeentelijk beleid ten aanzien van de archeologische monumentenzorg heeft RAAP voor de gemeente Neder-Betuwe een archeologische waarden- en verwachtingskaart (kaartbijlage 1) vervaardigd: een kaart die op perceelsniveau inzichtelijk maakt waar bekende archeologische waarden zich bevinden en wat de kans is deze aan te treffen, zowel in de bebouwde kom als in het landelijk gebied. De kaart vormt daarmee een belangrijk beleidsinstrument waarmee op gemeentelijk niveau werkbare en aanvaardbare keuzes gemaakt kunnen worden ter bevordering van behoud, beheer en ontwikkeling van het bodemarchief van Neder-Betuwe. Voor een dergelijke beleidsmatige toepassing is tevens een archeologische beleidskaart gemaakt voor de gemeente Neder-Betuwe (kaartbijlage 2). Meer dan een indicatieve kaart zoals de landelijke Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) kan een archeologische beleidskaart als bindend beleidsdocument gehanteerd worden op grond waarvan planontwikkelingen kunnen worden getoetst en vormgegeven.

1.2 Archeologische waarden en verwachtingen

Het begrip 'archeologische waarden' is lastig te omkaderen. Ten eerste is de scheidslijn tussen archeologische en bouwhistorische waarden onduidelijk. Over het algemeen geldt voor archeologische waarden dat het resten en artefacten van menselijke bewoning/aanwezigheid betreffen die niet meer boven het huidige maai-veld aanwezig zijn. Bouwhistorische waarden zijn juist wel zichtbaar boven het maaiveld. Waar deze scheidslijn niet duidelijk is, zoals bij bijvoorbeeld nog zichtbaar aanwezige omwalling van verdwenen kastelen, worden deze wel bij de archeologische waarden gerekend. Ten tweede is de tijdsperiode een punt van discussie. Waar in het ene geval archeologische resten uit de Nieuwe tijd juist gezien worden als verstoring, wordt dit in het andere geval juist opgevat als archeologisch belangrijk. Een en ander is mede afhankelijk van het type vindplaats en de doelstelling van het archeologisch onderzoek. Om een zo duidelijk mogelijk beeld te schetsen over de archeologische identiteit van de gemeente Neder-Betuwe worden in de archeologische verwachtings- en beleidskaart de archeologische resten uit alle archeologische perioden (vanaf het Paleolithicum tot en met de Nieuwe tijd) opgenomen.

Figuur 1. De ligging van het onderzoeksgebied (rode lijn); inzet: ligging in Nederland (ster).

1.3 Leeswijzer

Het rapport is opgebouwd uit twee, onafhankelijk van elkaar te lezen delen. Deel 1 vormt de methodische en inhoudelijke verantwoording voor het uitgevoerde onderzoek. Hierin wordt beschreven hoe de archeologische kaarten (kaartbijlagen 1 en 2) tot stand zijn gekomen. Deel 2, de startnota, bevat uitgangspunten voor de gemeentelijke archeologische monumentenzorg voor de komende vijf jaren. De startnota is gericht op de toekomstige beleidsontwikkeling en -uitvoering in de gemeente Neder-Betuwe.

Deel 1 omvat de hoofdstukken 1 t/m 7. Hoofdstuk 1 betreft het inleidende deel met het algemene kader van het onderzoek. Hoofdstuk 2 geeft een toelichting op de gehanteerde bronnen en de werkwijze. Hoofdstuk 3 betreft een analyse van de landschappelijke opbouw van de gemeente Neder-Betuwe: op grond van ontstaansgeschiedenis, geomorfologie en bodemkenmerken wordt het landschap ingedeeld in eenheden die de basis vormen voor de archeologische kaarten. Aan de hand van een inventarisatie van archeologische vindplaatsen worden in hoofdstuk 4 de bewoningsgeschiedenis en de archeologische karakteristieken beschreven. In hoofdstuk 5 wordt aan de hand van een archeologisch verwachtingsmodel aan de landschappelijke eenheden in de gemeente een gespecificeerde archeologische verwachting toegekend (kaartbijlage 1). Hoofdstuk 6 geeft een beschrijving van de mogelijke bedreigingen van het archeologisch bodemarchief en geeft een korte toelichting over de bescherming van archeologische waarden. Hoofdstuk 7 bevat een toelichting op de voorschriften voor het bestemmingsplan die in de legenda van kaartbijlage 2 opgenomen zijn.

Deel 2, de startnota, omvat hoofdstukken waarin wordt ingegaan op beleidsvisie, taakstelling en concrete beleidsvoornemens en -uitvoering. Hoofdstuk 1 van deel 2 gaat in op het doel en de status van deze nota. Het wettelijke kader op het gebied van archeologie, cultuurhistorie en ruimtelijke ordening wordt beschreven in hoofdstuk 2 (deel 2). Hoofdstuk 3 gaat in op het beleidsmatige kader van rijk, provincie en gemeente. In hoofdstuk 4 wordt het toekomstige archeologiebeleid (missie, ambitie, beleidsvoornemens, beleidsdoelstellingen) van de gemeente beschreven. Hoofdstuk 5 gaat in op de uitvoering van het beleid, instrumenten, financiën, middelen en actiepunten.

Een overzicht van alle archeologische vindplaatsen, monumenten, onderzoeken en de bijhorende achtergrondinformatie uit de archeologische database ARCHIS is te vinden in de bijlagen 1 t/m 3. Bijlage 1 is de catalogus van vindplaatsen; deze biedt een zo volledig mogelijk overzicht van de archeologische waarnemingen die in het verleden binnen de gemeente Neder-Betuwe zijn gedaan. Veel van deze waarnemingen zijn direct uit ARCHIS verworven. Bijlage 2 betreft een catalogus van

in de gemeente voorkomende archeologische monumenten (AMK-terreinen). In de catalogus in bijlage 3 zijn de onderzoeksmeldingen uit ARCHIS weergegeven. In de catalogus zijn verder o.a. de status van het gebied binnen de AMZ-cyclus en een literatuurverwijzing aangegeven (mits bekend). Er dient opgemerkt te worden dat tot voor kort het doen van een onderzoeksmelding bij bureauonderzoeken niet verplicht was. Hierdoor is de lijst met uitgevoerde onderzoeken niet compleet.

Zie tabel 1 voor de dateringen van de in dit rapport genoemde geologische en archeologische perioden. Enkele vaktermen worden achter in dit rapport beschreven (zie verklarende woordenlijst).

Chronostratigrafie		Biostratigrafie	Archeologische perioden		Gecalibreerd		
Tijd (vak)		Pollenzone					
Holoceen		Subatlanticum	Nieuwste tijd	C	1850		
			Nieuwe tijd	B	1650		
				A	1500		
				Laat	B	1250	
			Middeleeuwen	Vol	A	1050	
				Vroeg	D	900	
					C	725	
				B	525		
				A	450		
				Romeinse tijd	Laat	270	
			Midden		70 na Chr.		
			Vroeg		12 voor Chr.		
			IJzertijd	Laat	250		
				Midden	500		
				Vroeg	800		
			Bronstijd	Laat	1100		
				Midden	1800		
				Vroeg	2000		
			Subboreaal		2850		
			Atlanticum	Neolithicum	Midden	4200	
Vroeg	4900/5300						
Laat	6450						
Boreaal	Mesolithicum	Midden	7100				
	Vroeg	8800					
	Laat	35.000					
Pleistoceen	Weichselien	Laat Glaciaal	Prehistorie	Steentijd	Paleolithicum		
						Late Dryas	
						Allerød	
						Vroege Dryas	
						Bølling	
	Denekamp	Pleniglaciaal				Midden	
							Hengelo
							Moershoofd
							Odderade
							Brørup
	Vroeg Glaciaal	Amersfoort				Vroeg	
							Eemien
							Saalien
							Holsteinien
							Elsterien
Cromerien							
				300.000			

Tabel 1. Geologische en archeologische tijdschaal.

2 Methoden en bronnen

2.1 Inleiding

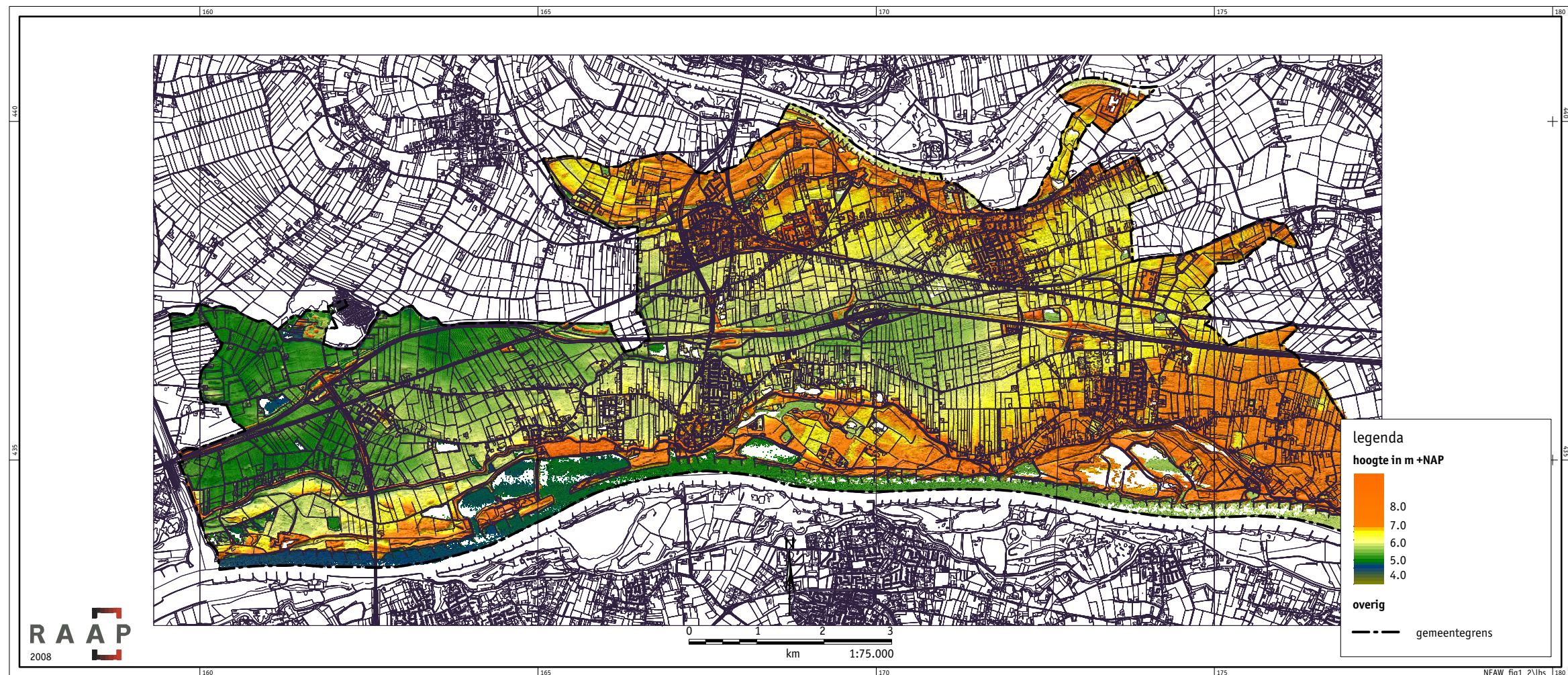
De ruimtelijke verspreiding van archeologische vindplaatsen, met name nederzettingsterreinen, is niet willekeurig, maar sterk gerelateerd aan de opbouw van het landschap. Aan de hand van een analyse van de bewoningsmogelijkheden van het landschap door de tijd, kan een verwachtingsmodel worden geformuleerd (zie § 5.1). Dit verwachtingsmodel vormt de basis van een zogenaamde archeologische verwachtingskaart: een kaart waarop de verwachte relatieve dichtheid aan archeologische resten vlakdekkend is weergegeven. De verwachtingszones kunnen direct worden vertaald naar beleidsadviezen.

Aan de basis van een archeologische waarden- en verwachtingskaart staat enerzijds een analyse van het landschap en anderzijds de inventarisatie en analyse van bekende archeologische vindplaatsen. Beide componenten geven inzicht in de archeologische potentie van het plangebied. Een derde component, de intactheid (ook wel gaafheid) van het landschap, bepaalt uiteindelijk in hoeverre verwachte archeologische waarden nog aanwezig zijn.

2.2 Toelichting op de landschappelijke inventarisatie

Voor een goede indruk van de archeologische verwachtingen en de verspreiding van archeologische vindplaatsen is een analyse van de ontstaansgeschiedenis (geomorfogenese) en opbouw van het landschap noodzakelijk. Het grondgebied van de gemeente Neder-Betuwe maakt in zijn geheel deel uit van het middenstroomse gedeelte van de Rijndelta. De geschiedenis van de Rijn is dan ook in hoge mate bepalend voor de landschappelijke opbouw en vormt een belangrijke basis voor het begrijpen van de archeologische betekenis van het landschap. Ten behoeve van een landschapsanalyse zijn de volgende bronnen gebruikt:

- Geological-Geomorphological map of the Rhine-Meuse delta in the Netherlands (Berendsen & Stouthamer, 2001);
- zanddiepte-attentiekarten van het Gelders rivierengebied, schaal 1:25.000, kaartbladen 39 E t/m H (Berendsen e.a., 2001);
- de bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000, kaartblad 39 Oost Rhenen (Stiboka, 1975);
- verscheidene historische topografische kaarten (o.a. Nationaal Archief 2003; Robas Producties, 1989; Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1990);

Figuur 2. Hoogtekaart van de gemeente Neder-Betuwe op basis van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN).

- geologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000, kaartblad 39 Oost Tiel (RGD, 1984);
- geomorfologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000, kaartblad 39 Tiel (Stiboka/RGD, 1986);
- bodemkaart schaal 1:10.000 (Mulder & Brouwer, 1991);
- overige lokale geologische, bodemkundige en/of archeologische studies (Mulder e.a., 2000; Havinga, 1969; Havinga & Op 't Hof, 1983; diverse RAAP-onderzoeken, zie literatuurlijst);
- archeologische verwachtings- en beleidskaarten voor het uiterwaardengebied (Heunks & Odé, 1998);
- archeologische verwachtings- en beleidskaarten van de gemeente Overbetuwe (Heunks, 2004), de gemeente Tiel (Bekius e.a., 2005) en de gemeente Geldermalsen (Heunks, 2006);
- het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN).

Het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN), beschikbaar gesteld door de provincie Gelderland, vormt een belangrijke aanvullende informatiebron voor de landschapsanalyse. Dit met behulp van laser-altimetrie verkregen digitale hoogtebestand vormt een uiterst gedetailleerde kaart van het huidige reliëf in het onderzoeksgebied (figuur 2). Specifiek is het AHN gebruikt bij het in kaart brengen van restgeulen en de begrenzing van oeverzones en het in kaart brengen van ontgroningen/afgravingen. De belangrijkste bron voor gegevens over bodemverstoringen vormde het door de gemeente ter beschikking gestelde bestand 'ontgroningen'. Verder zijn bodemkaarten en geomorfologische kaarten geraadpleegd. Hierop staan afgegraven, geëgaliseerde, opgeworpen en vergraven zones aangegeven. Het AHN heeft enkele relevante aanvullingen aan deze kaartbeelden kunnen toevoegen. Het oppervlak bebouwd gebied is geïnventariseerd aan de hand van de Grootschalige Basiskaart Nederland en veldwaarnemingen (veldtoetsing).

2.3 Toelichting op de archeologische inventarisatie

De archeologische inventarisatie heeft als primaire doelstelling een zo actueel en compleet mogelijk beeld te geven van de bekende archeologische waarden (vindplaatsen) in de gemeente Neder-Betuwe. Bekende vindplaatsen vormen de meest directe verwijzingen naar menselijke activiteiten in het verleden en hebben daarmee een duidelijke signaalfunctie voor te verwachten archeologische resten *in situ*. Daarnaast biedt een zo compleet mogelijk overzicht van bekende archeologische vindplaatsen de beste mogelijkheid om tot een zo gedetailleerd mogelijk verwachtingsmodel te komen. Belangrijk zijn daarvoor het type vindplaatsen en de datering (een precieze beschrijving van afzonderlijke vondsten is in dit kader van minder belang). Tijdens de archeologische inventarisatie (bureauonderzoek) zijn de volgende bronnen geraadpleegd:

- het Centraal Archeologisch Archief (CAA) en het Centraal Monumenten Archief (CMA) alsmede het ARChEologisch Informatie Systeem (ARCHIS) en de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) te Amersfoort;
- gebiedsspecialisten (o.a. drs. E. Heunks en drs. E.M.P. Verhelst);
- literatuur en historische topografische kaarten (zie literatuurlijst);
- gegevens uit eerder archeologisch onderzoek (zie literatuurlijst);
- gegevens van amateur-archeologen (Werkgroep archeologie Historische Kring en Omstreken);
- Veldminuten van de Topografische Militaire Kaart 1840-1861 (Nationaal Archief, 2003).

De geïnventariseerde archeologische vindplaatsen zijn opgenomen in een catalogus (bijlage 1; zie ook hoofdstuk 4).

Opgemerkt moet worden gezien het relatief beperkte tijdsbestek van onderhavig onderzoek niet de opzet was een uitputtende inventarisatie en studie te doen van alle (schriftelijke) bronnen betreffende archeologische informatie over de gemeente Neder-Betuwe. Daarvoor zijn er te veel bronnen die te zeer verspreid zijn over verschillende instituten en bedrijven. Binnen het kader van dit onderzoek is deze informatie in veel gevallen ook te gedetailleerd en alleen relevant als er een duidelijk verband wordt gelegd tussen wat beschreven wordt (archeologische informatie) en de ruimtelijke verspreiding ervan (landschappelijke context, stratigrafische ligging). In veel gevallen hebben artikelen betrekking op een beschrijving van wat gevonden is op een bepaalde locatie: informatie die bij eventuele planontwikkelingen op die specifieke locatie wel relevant is, maar voor een kaart op gemeentelijk niveau van beperkte betekenis is.

ARCHIS-waarnemingen

De basis van de inventarisatie van bekende archeologische vindplaatsen wordt gevormd door het zeer omvangrijke vindplaatsenbestand in ARCHIS. In ARCHIS staan 512 waarnemingen geregistreerd in de gemeente Neder-Betuwe (situatie maart 2008). De waarnemingen zijn gecontroleerd op het voorkomen van onvolkomenheden (met name locatie en complextype) en doublures. Op veel plaatsen zijn meerdere ARCHIS-waarnemingen op grond van complextype, datering of andere kenmerken samengevoegd onder één waarnemingsnummer. Hierbij is in de meeste gevallen uitgegaan van de clustering van ARCHIS-gegevens zoals deze is toegepast voor de Cultuurhistorische Waardenkaart Gelderland (CHW-Gelderland). Indien binnen eenzelfde complex ARCHIS-waarnemingen voorkomen van verschillende complextypen en/of waarnemingen uit verschillende perioden, dan zijn deze als afzonderlijke waarnemingen in de vindplaatsencatalogus opgenomen.

AMK-terreinen

Op de archeologische monumentenkaart (AMK) staan 47 terreinen geregistreerd in de gemeente Neder-Betuwe. Het betreft terreinen/vindplaatsen waaraan de rijksoverheid (op grond van onderzoek) een archeologische status heeft toegekend. Voor deze terreinen geldt dat in principe gestreefd dient te worden naar duurzaam behoud. In de gemeente Neder-Betuwe komen drie typen monumenten voor:

- terrein van archeologische betekenis (3x);
- terrein van archeologische waarde (12x);
- terrein van hoge archeologische waarde (32x).

Overige waarnemingen

Een aanvulling op het vindplaatsenbestand is verkregen aan de hand van literatuuronderzoek (o.a. historische kaarten) en een inventarisatie van gegevens van amateur-archeologen. Hierbij is de Historische Kring Kesteren benaderd. De vereniging wordt bedankt voor het aanleveren van gegevens en

de prettige samenwerking. Een aantal huizen (grotendeels kastelen) waarvan de bewoningsgeschiedenis (vermoedelijk) teruggaat tot in de Late Middeleeuwen of vroeger is opgenomen in de catalogus. Deze terreinen staan slechts ten dele geregistreerd in ARCHIS. De locaties zijn onder andere herleid uit de Veldminuten van de Topografische Militaire Kaart 1840-1861 (Nationaal Archief, 2003).

Oude woongronden en middeleeuwse dorpskernen

Voor de volledigheid zijn de oude woongronden op kaartbijlage 1 aangegeven. Deze informatie is voor de gemeente Neder-Betuwe voornamelijk afkomstig van bodemkarteringen, archeologisch onderzoek en gegevens van historische kaarten. De middeleeuwse dorpskernen zijn aan de hand van historische kaarten in beeld gebracht. Oude woongronden zijn in het algemeen sterk gecorreleerd met archeologische vindplaatsen (met name uit de Romeinse tijd en Middeleeuwen) en hebben in die zin een archeologische betekenis. Oude woongronden moeten gezien worden als terreinen met een duidelijk herkenbare vondstlaag en/of fosfaatconcentratie en kunnen daarom gelijkgesteld worden met (de kern van) nederzettingsterreinen. Hetzelfde geldt voor de middeleeuwse dorpskernen waarvoor specifiek kan worden uitgegaan van een hoge verwachting ten aanzien van het voorkomen van bewoningssporen uit de Middeleeuwen. Oude woongronden en historische dorpskernen zijn als zodanig niet opgenomen in de catalogus.

2.4 Beperkingen en onzekerheden van het bronnenmateriaal

De archeologische kaarten voor de gemeente Neder-Betuwe (schaal 1: 10.000) zijn hoofdzakelijk gebaseerd op bureauonderzoek. In principe is daarbij uitgegaan van de meest gedetailleerde informatie. Met betrekking tot bodemkundige/geologische gegevens is gebleken dat voor de gemeente Neder-Betuwe de zanddieptekaarten van het Gelders rivierengebied, schaal 1:25.000 (Berendsen e.a., 2001), veruit het beste uitgangsmateriaal vormen. Behalve dat deze kaarten het gehele oppervlak van de gemeente Neder-Betuwe beslaan, zijn ze gebaseerd op grootschalige veldonderzoeken die specifiek gericht zijn op het in kaart brengen van de genese van het landschap. Wel is gebleken dat aan de hand van het AHN een verdere detaillering in de begrenzing van de vele in het onderzoeksgebied voorkomende meandergordels is door te voeren. Hierbij geldt de beperking dat het onderscheid tussen hooggelegen meandergordels en aangrenzende hooggelegen oeverzones op het AHN niet is te onderscheiden. In sommige gevallen kan dit betekenen dat de meandergordels plaatselijk iets te breed zijn weergegeven (wat overigens geen gevolgen heeft voor de archeologische verwachtingen en het hieraan gekoppelde beleidsadvies).

Voor een deel van de gemeente Neder-Betuwe (Ochten-Opheusden) was een bodemkaart met schaal 1:10.000 beschikbaar (Mulder & Brouwer, 1991). De kaart is weliswaar gedetailleerd, maar heeft alleen betrekking op de ondiepe ondergrond

tot circa 1,5 m -Mv. Wel konden aan de hand van deze en andere gedetailleerde bodemkundige studies lokaal nuances worden aangebracht in het kaartbeeld.

Aan de hand van bodemkundige studies (o.a. gerelateerd aan grootschalige archeologische onderzoeken) moet worden geconcludeerd dat de geologische opbouw op perceelsniveau soms vele malen complexer is dan de globalere kaartbeelden doen vermoeden. Specifiek in de omvangrijke oeverzones dient rekening te worden gehouden met een verfijnd afwateringsstelsel van crevassen, komafwateringsgeulen en belendende oeverzones die met de huidige stand van kennis niet zonder gedetailleerd booronderzoek vlakdekkend in kaart kunnen worden gebracht. Fraaie voorbeelden hiervan vormen de fysisch-geografische onderzoeken langs de Betuwelijn ter hoogte van de archeologisch vindplaatsen De Woerd en Woonwagenkamp-Lienden. Hier konden door middel van een booronderzoek en het bestuderen van de profielwanden in de opgravingputten niet eerder gekarteerde kleinschalige crevassesystemen in kaart worden gebracht, die aan de hand van bestaande bodemkundige en geologische bronnen dan wel luchtfoto's en/of AHN niet of nauwelijks herkenbaar zijn. Voor de uniformiteit van het kaartbeeld (schaal 1:10.000) zijn de resultaten van deze detailstudies niet opgenomen.

Voor een verdere detaillering in de begrenzing van de verschillende landschappelijke deelgebieden is gebruikgemaakt van het AHN. De grootste onzekerheid doet zich voor bij het begrenzen van de zones met oeverafzettingen buiten de meandergordels. Hierover ontbreekt voldoende nauwkeurige vlakdekkende informatie en voor sommige delen van de kaart zijn aannames gedaan op grond van algemene verwachtingen in plaats van 'harde data'.

De informatie over geregistreerde vindplaatsen is grotendeels gebaseerd op gegevens van derden (ARCHIS). De nauwkeurigheid van deze vindplaatsgegevens loopt sterk uiteen en zal bij hantering van de archeologische beleidskaart van geval tot geval nader moeten worden bepaald. Hoewel tijdens onderhavig onderzoek is gestreefd naar een 'volledig' overzicht van bekende archeologische vindplaatsen in de gemeente Neder-Betuwe, moet wel worden opgemerkt dat hierbij voornamelijk gebruik is gemaakt van officieel gemelde/geregistreerde vindplaatsen/vondsten, aangevuld met goed onderbouwde waarnemingen van amateur-archeologen.

Een belangrijke beperking is daarnaast dat hoofdzakelijk is uitgegaan van vindplaatsen uit de Middeleeuwen en oudere perioden. Onder andere komen de historische boerderijlocaties uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd als gevolg hiervan niet in beeld. In het algemeen geldt dat historisch-geografische en bouw-historische elementen en structuren niet zijn meegenomen in onderhavig onderzoek. Een bredere cultuurhistorische inventarisatie zal hierin moeten voorzien.

3 Landschap

De verspreiding van archeologische vindplaatsen vertoont een duidelijke relatie met de geomorfologie en de bodemgesteldheid. Om uitspraken te kunnen doen over de archeologische verwachting van een gebied, is een gedetailleerde analyse van het landschap noodzakelijk. Belangrijke fysische variabelen van het landschap zijn de geomorfologie, bodem en hydrologie. Aan deze sterk aan elkaar gerelateerde variabelen liggen geologische processen ten grondslag die hebben geleid tot het ontstaan van het huidige landschap (Heunks, 2004). In dit hoofdstuk worden de geologische processen beschreven voor zover deze van betekenis zijn voor de bewoningsgeschiedenis van de gemeente Neder-Betuwe. Vervolgens wordt de resultante van de geologische processen, het natuurlijke landschap, ingedeeld in landschappelijke eenheden. Zie tabel 1 voor de dateringen van de genoemde geologische en archeologische perioden.

3.1 Weichselien

Belangrijk voor de ontwikkeling van het huidige landschap in de gemeente Neder-Betuwe zijn de geologische ontwikkelingen vanaf het Weichselien, een relatief koude periode (ijstijd) aan het eind van het Pleistoceen. Het middenstroomse deel van de huidige Rijndelta maakte gedurende het Midden Weichselien (ook wel Pleniglaciaal) deel uit van een omvangrijke riviervlakte met vlechtende rivieren. De grofzandige en grindrijke rivierafzettingen van de Rijn en Maas worden gerekend tot de Afzettingen van Kreftenheye-5 (Verbraeck, 1984). Onverspoelde delen van deze afzettingen komen in de hele gemeente Neder-Betuwe voor.

Door afname van de sediment- en waterafvoer onder invloed van een tijdelijke opwarming van het klimaat tijdens het Allerød-Bølling interstadiaal, veranderde het riviersysteem van een vlechtend en accumulerend in een meanderend en insnijdend systeem (Berendsen, 1998). Door de insnijding van de Afzettingen van Kreftenheye-5 werd het zogenaamde Laagterras gevormd dat alleen nog bij hoge waterstanden overstroomde. Palynologisch onderzoek toont aan dat de insnijding in een relatief korte tijd moet hebben plaatsgevonden: nog gedurende het Allerød werden de hoofdgeulen van het Laagterras verlaten en begonnen deze te verlanden. Het Laagterras fungeerde vanaf dat moment alleen nog als oever- en komgebied van de Kreftenheye-6 riviersystemen, waarbij een afdekkende (stugge en lemige) kleilaag is gevormd (Afzettingen van Wijchen). De insnijdende Kreftenheye-6 riviersystemen hebben grote delen van het Laagterras opgeruimd (Heunks, 2004).

Na het Allerød-Bølling interstadiaal trad er een tijdelijke verslechtering van het klimaat op gedurende het Late Dryas-stadiaal (11.000-9700 voor Chr.) en koelde het af. Door toenemende piekafvoeren veranderden de meanderende rivieren weer in meer vlechtende rivieren. Deze vormden brede riviervlakten (Berendsen, 1998). De afzettingen van deze rivieren uit het Late Dryas worden gerekend tot de Afzettingen van Kreftenheye-6. In het Late Dryas stoven uit de zandige riviervlakte op grote schaal rivierduinen op. Deze konden ontstaan doordat de brede riviervlakten 's winters droog lagen. Door de overheersende zuidwestenwinden zijn de rivierduinen in Nederland voornamelijk ontstaan op de noordoostelijke oevers van de Kreftenheye-6 riviersystemen. Plaatselijk zijn ook in de dalvlakte van de Kreftenheye-6 riviersystemen kleinere rivierduin(complex)en tot ontwikkeling gekomen (Heunks, 2004). Binnen de gemeente Neder-Betuwe zijn op enkele plekken rivierduinopduikingen aangetoond.

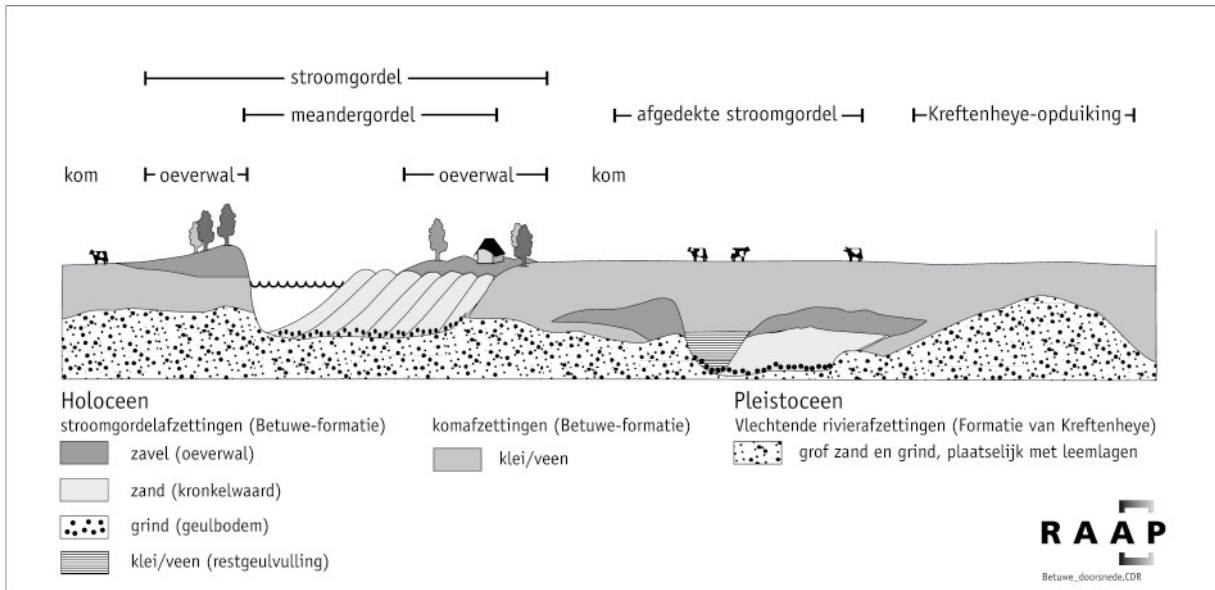
3.2 Holocene (11.500 jaar geleden tot heden)

3.2.1 Algemeen

Omstreeks 11.500 jaar geleden zette een definitieve klimaatsverandering in die het begin van het Holoceen markeert. Door het warmer worden van het klimaat verdween de subarctische vegetatie en kon het bos zich herstellen. Het onderzoeksgebied raakte langzaam begroeid: eerst met een typische toendravegetatie zoals dwergberk, alsem en dwergwilg, later gevolgd door de den. Vanaf het Boreaal (9000-8000 voor Chr.) ontwikkelden zich geleidelijk de eerste warmteminnende boomsoorten (zoals de hazelaar), gevolgd door eik en andere loofboomsoorten. Het riviersysteem van de Rijn veranderde opnieuw van vlechtend in meanderend, waarbij de rivierafvoer zich concentreerde in één insnijdende hoofdgeul. Overige (vlechtende) geulen fungeerden als kom- en oevergebieden van deze hoofdgeulen en verlandden geleidelijk. Door de sterke insnijding van de meanderende rivieren aan het begin van het Holoceen overstroonden grote delen van het Kreftenheye-6 terras alleen nog bij zeer hoge waterstanden (Heunks, 2005). De daarbuiten en hoger gelegen Kreftenheye-5 terrasresten bleven geheel buiten de invloedssfeer van de actieve rivieren.

Vanaf het Vroeg Holoceen werd de Nederlandse Rijndelta vanuit het westen van Nederland geleidelijk opgevuld onder invloed van de stijgende zeespiegel (Berendsen, 1998). Ter hoogte van het onderzoeksgebied ging het insnijdend en erosief systeem pas tussen omstreeks 6000 en 5000 BP over in het accumulerend systeem. Tot aan die tijd lag het gebied namelijk stroomopwaarts van de terraskruising: het punt waar netto erosie stroomopwaarts overgaat in netto accumulatie en deltavorming stroomafwaarts (Heunks, 2004). De eerste stroomgordels kwamen tot ontwikkeling en het pleistocene landschap begon geleidelijk te vernatten. Na het passeren van de terraskruising traden er door de eeuwen heen een groot aantal stroomgordelverleggingen op, waarbij nieuwe stroomgordels tot ontwikkeling kwamen en oude

inactief werden. Deze riviersystemen hadden een meanderend karakter met een sterke differentiatie in afzettingsmilieus over een korte afstand (figuur 3). Binnen de invloedssfeer van de actieve rivierbedding ontwikkelt zich een zandige meandergordel, geflankeerd door zones met (relatief zandige) oeverafzettingen. De oeverwalen samen met de meandergordel worden tot de stroomgordel gerekend. Op grotere afstand van de actieve rivierloop worden alleen de allerfijnste deeltjes (de lutumfractie) afgezet en wordt het landschap gekenmerkt door komklei-afzettingen.

Figuur 3. Schematische doorsnede door een deel van de Betuwe.

In de gemeente Neder-Betuwe zijn opvallend veel verschillende stroomgordelsystemen te onderscheiden (Berendsen & Stouthamer, 2001). Dit heeft ermee te maken dat de gemeente in een gebied ligt waar een rivier als gevolg van lokale geologische omstandigheden relatief gemakkelijk een nieuwe stroomgordel ontwikkelt, waarbij de oude stroomgordel inactief raakt. Per stroomgordel verschillen de landschappelijke kenmerken (breedte, diepteligging en zandigheid) sterk. Door zeespiegelstijging en accumulerend sediment langs de rivieren en in de komgebieden is het holocene pakket rivierafzettingen langzaam dikker geworden. In het centrale riviereengebied is dit pakket 6 à 7 m dik. De relatieve diepte waarop oeverafzettingen en beddingzand in de ondergrond voorkomen, is dus ook indicatief voor de periode in het verleden waarin deze systemen actief waren. De periode waarin de stroomgordelafzettingen ontstonden, wordt aangegeven met een beginfase- en eindfasedatering (Berendsen & Stouthamer, 2001). Voor het gebied van de gemeente Neder-Betuwe geldt dat met name in de beginfasedatering (aanvang van rivieractiviteit) een grote spreiding is te onderscheiden (Neolithicum t/m IJzertijd). In volgorde van beginfasedatering kunnen binnen het gemeentegebied van Neder-Betuwe de volgende vijftien meandergordels worden onderscheiden (Berendsen & Stouthamer, 2001; zie ook kaartbijlage 1):

- meandergordel van Winssen (6430-5105 BP, ca. 5391-3891 voor Chr.);
- meandergordel van Ommeren (5530-2100 BP, ca 4353-104 voor Chr.);
- meandergordel van Herveld (4755-2200 BP, ca. 3558-272 voor Chr.);
- meandergordel van Ochten (4610-3290 BP, ca. 3362-1525 voor Chr.);
- meandergordel van Kesteren (4500-4000 BP, ca. 3232-2487 voor Chr.);
- meandergordel van Zoelen (4376-2420 BP, ca. 3008-441 voor Chr.);
- meandergordel van Distelkamp-Afferden (4605-2200 BP, ca. 2494-272 voor Chr.);
- meandergordel van Westerveld (4000-3290 BP, ca 2487-1525 voor Chr.);
- meandergordel van Wuustegraaf (2800-2400 BP, ca 920-400 voor Chr.);
- meandergordel van Echteld (2770-1901 BP, ca. 826 voor Chr.-121 na Chr.);
- meandergordel van Boelenham (2650-2200 BP, ca. 807-272 voor Chr.);
- meandergordel van de Nederrijn (2500-0 BP, ca. 614 voor Chr.-heden);
- meandergordel van de Waal (2160 BP tot heden; ca. 190 voor Chr.-tot heden);
- meandergordel van Lienden (1915-1200 BP, ca. 99-852 na Chr.
- meandergordel van Mars-Oude Rijn (1915-326 BP, ca 99-1540 na Chr.).

Door de vele stroomgordelverleggingen zijn delen van de oudste genoemde fossiele stroomgordels geërodeerd door jongere fasen. Alleen de jongste en nog steeds actieve stroomgordels Nederrijn en Waal zijn als complete stroomgordels te volgen. De ligging hiervan ligt vanaf de systematische bedijkingen in de 13e eeuw min of meer vast. Veranderingen in de loop van de riviergeulen worden vanaf dan in toenemende mate bepaald door menselijke activiteiten. Het betreft naast dijkaanleg enkele geforceerde meanderhalsafsnijdingen, kanalisaties en de aanleg van kribben en dammen. Deze ingrepen hebben vooral tot doel de vaargeul op diepte te houden (met name de Nederrijn) en om de winterdijken te beschermen tegen doorbraken. Tegenwoordig zijn de rivierbeddingen van Waal en Nederrijn volledig vastgelegd en vormen de dijkdoorbraken tot in de 20e eeuw feitelijk de meest actuele min of meer natuurlijke geologische processen die van invloed zijn geweest op het huidige karakter van het rivierenlandschap (wielen, overslaggronden). Dit staat echter in geen verhouding tot de invloed van de alsmaar voortgravende mens, waardoor de beschreven geologische ontwikkelingen van de afgelopen 10.000 jaren in versneld tempo worden overtroffen.

3.2.2 Holocene meandergordels en restgeulen

Meandergordel van Winssen (6430-5105 BP, ca. 5391-3891 voor Chr.)

De oudst bewaard gebleven holocene meandergordel in de gemeente Neder-Betuwe betreft die van de Winssense stroomgordel. Het is tevens de oudste holocene meandergordel in het gebied ten oosten van Wageningen (Berendsen & Stouthamer, 2001). De meandergordel wordt gekenmerkt door een relatief diepe ligging van de top van het beddingzand (circa 2 tot 3 m -Mv). De meandergordel is reeds in het Midden Neolithicum buiten werking geraakt.

De breedte van de meandergordel is sterk variabel. Binnen de gemeentegrenzen bedraagt de breedte circa 300 m. De meandergordel heeft in oorsprong vermoedelijk een zuidoost-noordwest oriëntatie, waarbij de twee relatief smalle banen in de gemeente Neder-Betuwe aftakkingen vormen van de hoofdstroom. De hoofdstroom is vrijwel geheel opgeruimd door de latere activiteiten van de Herveldse stroomgordel.

Meandergordel van Ommeren (5530-2100 BP, ca 4353-104 voor Chr.)

Afzettingen van de meandergordel van Ommeren bevinden zich in het uiterste westen van de gemeente Neder-Betuwe. Deze meandergordel was actief gedurende een lange periode vanaf het Vroeg Neolithicum tot en met de Late IJzertijd. De breedte van de meandergordel varieert tussen 600 m en 1,5 km. De relatief hoge top van het beddingzand ligt binnen 1,5 m -Mv.

Meandergordel van Herveld (4755-2200 BP, ca. 3558-272 voor Chr.)

De meandergordel van Herveld vormde gedurende een zeer lang tijdsbestek van het Laat Neolithicum t/m de Late IJzertijd een belangrijke hoofdstroom van de Rijndelta. Terwijl oostelijk hiervan de Rijn in deze periode de neiging had zich over vele kilometers lateraal te verplaatsen (resultierend in de verschillende fasen van de Ressenese stroomgordel in de gemeente Overbetuwe), bleef deze ter hoogte van Kesteren actief binnen een marge van circa 1,5 tot 2 km. De voortdurende activiteit van de meandergordel heeft ertoe geleid dat de oudste fasen geheel zijn opgeruimd door jongere fasen. De meandergordel wordt over het algemeen gekenmerkt door een relatief hoge ligging van de top van het beddingzand (circa 1,5 m -Mv) en een groot aantal restgeulen. Delen van de stroomgordel zijn opgeruimd door de meandergordel van Lienden en de meandergordel van Mars-Oude Rijn.

Meandergordel van Ochten (4610-3290 BP, ca. 3362-1525 voor Chr.)

De circa 200 tot 300 m brede meandergordel van Ochten betreft een noordoost-zuidwestelijk georiënteerde fossiele riviertak die in het westen van de gemeente Neder-Betuwe actief geweest is. De meandergordel is in het Midden Neolithicum tot ontwikkeling gekomen en in de Midden Bronstijd buiten werking geraakt. De top van het zand bevindt zich tussen 1,5 en 3,0 m -Mv (Berendsen e.a., 2001). Ter hoogte van de gemeente Neder-Betuwe is op veel plaatsen het beddingzand al binnen 1,0 m -Mv aangetroffen.

Meandergordel van Kesteren (4500-4000 BP, ca. 3232-2487 voor Chr.)

Deze noord-zuid georiënteerde meandergordel is maar voor korte tijd actief geweest in het Midden- en Laat Neolithicum. Op grond van de breedte van de meandergordel (circa 100 m) zou een correlatie kunnen bestaan tussen deze meandergordel en die van Boelenham, maar het verschil in ouderdom en de diepte van het beddingzand (grotendeels tussen 1,5 en 2,0 m -Mv) maken dit onaannemelijk (Berendsen & Stouthamer, 2001). De meandergordel van Kesteren is ouder dan de meandergordel van Westerveld.

Meandergordel van Zoelen (4376-2420 BP, ca. 3008-441 voor Chr.)

De meandergordel van Zoelen ligt eveneens als de meandergordel van Ommeren alleen in het uiterste westen op het grondgebied van de gemeente Neder-Betuwe. Het betreft een zeer (ca. 750 m) brede oost-west georiënteerde meandergordel die gedurende een lange periode vanaf het Midden Neolithicum tot en met de Midden IJzertijd actief is geweest. Uit eerder onderzoek in de nabije omgeving (ter hoogte van het Bedrijvenpark Medel in de gemeente Tiel) blijkt echter dat de stroomgordel ter hoogte van het onderzoeksgebied maar actief is geweest gedurende een zeer korte periode op de overgang van Neolithicum naar Bronstijd (Heunks, 2004). Op de oeverwallen van de stroomgordel zijn hier op diverse plaatsen sporen van bewoning aangetroffen uit de periode Laat Neolithicum t/m Midden Bronstijd. Deze sporen dagzomen of liggen op zeer geringe diepte beneden het maaiveld. Opmerkelijk is dat de meandergordel zelf niet bewoond lijkt te zijn geweest in deze periode, ondanks een ondiepe ligging van het beddingzand (circa 1,5 m -Mv). Mede door de aanwezigheid van meerdere kronkelwaardgeulen is het gebied ook na het buiten werking van de rivieractiviteit mogelijk vaak onder water gelopen. In latere perioden (Romeinse tijd en later) wordt de meandergordel zelf wel goed bewoonbaar als gevolg van differentiële klink. Door inklinking van de omliggende oever- en komgebieden kwam de nauwelijks voor inklinking gevoelige zandige meandergordel geleidelijk 'hoger' te liggen. Het gegraven deel van de Linge ligt deels in een restgeul van de Zoelense stroomgordel.

Meandergordel van Distelkamp-Afferden (4605-2200 BP, ca. 2494-272 voor Chr.)

Binnen de gemeente Neder-Betuwe ligt de desbetreffende meandergordel tegen de Waaldijk aan en heeft een breedte van minimaal 200 m en maximaal 1,3 km. De beginfase van de meandergordel ligt in het Laat Neolithicum; de eindfase in de Midden IJzertijd. De top van het beddingzand bevindt zich grotendeels binnen 2,0 m -Mv. Delen van de stroomgordel zijn opgeruimd door de activiteiten van de veel jongere Waalstroomgordel. De Waal is in feite de directe opvolger van de stroomgordel Distelkamp-Afferden.

Meandergordel van Westerveld (4000-3290 BP, ca 2487-1525 voor Chr.)

De beginfase van deze noordoost-zuidwest georiënteerde meandergordel ligt in het Laat Neolithicum. De eindfase ligt in de Midden Bronstijd. De diepte van het beddingzand varieert sterk en ligt tussen binnen 1,0 m -Mv en 3,0 m -Mv. De meandergordel van Westerveld lijkt stroomafwaarts aan te sluiten op de meandergordel van Ochten.

Meandergordel van Wuustegraaf (2800-2400 BP, ca 920-400 voor Chr.)

De meandergordel van Wuustegraaf betreft een smalle aftakking van de Herveldse stroomgordel (breedte 100 tot 200 m), die gevormd is in de laatste actieve fase van de Herveldse stroomgordel (periode Late Bronstijd-Midden IJzertijd). De meandergordel maakt een lange omweg door een omvangrijk gebied met oever-, crevasse- en

komafzettingen en wordt mogelijk mede als gevolg van deze geïsoleerde ligging gekenmerkt door een hoge dichtheid aan archeologische vindplaatsen uit de periode IJzertijd t/m Late Middeleeuwen. Hoewel niet overal, is de restgeul van dit systeem tijdens bodemkundige karteringen over grote afstanden in kaart gebracht (o.a. Havinga & Op 't Hof, 1983; Berendsen e.a., 2001). De top van het beddingzand bevindt zich grotendeels binnen 1,5 m -Mv.

Meandergordel van Echteld (2770-1901 BP, ca. 826 voor Chr.-121 na Chr.)

De meandergordel van Echteld kwam op gang in de Late Bronstijd en bleef tot in de Vroeg Romeinse tijd actief. Binnen de gemeente Neder-Betuwe zijn delen van de meandergordel geërodeerd door de latere activiteiten van de stroomgordel van de Waal, terwijl tevens een deel van de meandergordel onder bebouwde en in bodemkundig opzicht niet gekarteerde oppervlakten ligt. De meandergordel heeft een breedte van circa 200 m, de zanddiepte bedraagt circa 1,5 m -Mv. De meandergordel van Echteld dekt op enkele plaatsen binnen de gemeente de meandergordel van Ochten af. Dit suggereert dat de meandergordel van Ochten ouder is dan die van Echteld.

Meandergordel van Boelenham (2650-2200 BP, ca. 807-272 voor Chr.)

Volgens Berendsen & Stouthamer (2001) is de meandergordel van Boelenham actief geweest vanaf de Vroege IJzertijd tot aan het begin van de Late IJzertijd. Een vindplaats uit de Bronstijd (cat.nr. 343) laat echter vermoeden dat meandergordel een eerdere actieve fase heeft gekend dan de door Berendsen & Stouthamer genoemde beginfase en ook al eerder bewoonbaar is geweest. Mogelijk zijn veel van de oudste resten door latere rivieractiviteiten opgeruimd. De stroomgordel is zuid-noord georiënteerd en heeft een breedte van circa 100 m. De top van het beddingzand ligt tussen 1,0 en 3,0 m -Mv (Berendsen & Stouthamer, 2001).

Meandergordel van de Nederrijn (2500-0 BP, ca. 614 voor Chr.-heden)

Aan het eind van de IJzertijd raakten een groot aantal riviersystemen (o.a. Distelkamp-Afferden), als gevolg van een sterke laterale erosie, in korte tijd buiten werking ten gunste van de activiteiten van de Waal in het zuiden en de Oude Rijn/ Nederrijn in het noorden. De Nederrijn ontwikkelde zich vanaf circa 500 voor Chr. tot de noordelijke hoofdstroom van de Rijn met een hoge afvoer, waarbij oudere fasen van dit systeem geheel werden opgeruimd. Vanaf de Romeinse tijd verlegde de Nederrijn zich feitelijk nauwelijks meer of slechts binnen de marges van de meandergordel. De totstandkoming van de IJsselverbinding in de Vroeg Romeinse tijd had voor de Nederrijn tot gevolg dat deze geleidelijk in activiteit afnam. Het is zelfs waarschijnlijk dat de Nederrijn vanaf de eerste systematische bedijkingen in de 13e eeuw nog maar nauwelijks als een actieve stroomgordel kan worden beschouwd (Heunks & Odé, 1998; Van de Ven, 1993). Wel houdt de rivier na bedijking, binnen de opgelegde beperkingen, de neiging zich te verplaatsen. De verplaatsingen

worden in hoge mate gestuurd door menselijke activiteiten, zoals de aanleg van kribben en dammen en het forceren van bochtafsnijdingen. Deze activiteiten hebben voornamelijk tot doel de verzandende vaargeul op diepte te houden.

Meandergordel van de Waal (2160 BP tot heden, ca. 190 voor Chr. tot heden)

Vanaf circa 190 voor Chr. verlegde de Rijn in het bovenstroomse deel van de Rijndelta zijn hoofdafvoer geleidelijk van meerdere kleine meandergordels naar één hoofdafvoer: de Waalstroomgordel. In het midden-rivierengebied volgde de Waal daarbij in eerste instantie een westelijke koers in de vorm van de Lingestroomgordel. De afvoercapaciteit van de Waal nam vanaf de Laat Romeinse tijd in korte tijd snel in betekenis toe, mogelijk samenhangend met een tijdelijke vernatting van het klimaat. In de loop van de Middeleeuwen en Nieuwe tijd nam de betekenis van de Waal als hoofdafvoer van de Rijn verder in betekenis toe, waarbij ook de noordelijke takken van de Rijndelta (Nederrijn en IJssel) het moesten ontgelden. Alleen dankzij menselijk ingrijpen, onder andere door de aanleg van het Pannerdensch kanaal in 1707, bleven deze noordelijke Rijntakken nog enigszins watervoerend (Van de Ven, 1993). Tot op de dag van vandaag vormt de Waal feitelijk de enige actieve afvoer van de Rijn; de overige afvoeren (Nederrijn en IJssel) fungeren alleen als zodanig door menselijke ingrepen (Van de Ven, 1993).

Het actieve karakter van de Waal gaat samen met een snelle verplaatsing van de hoofdgeul en grootschalige erosie- en sedimentatieprocessen. Vanaf de systematische bedijkingen van de grote rivieren in de 12e en 13e eeuw, werden deze activiteiten geconcentreerd binnen het gebied tussen de winterdijken, de uiterwaarden. Dit had tot gevolg dat in de uiterwaarden van de Waal vrijwel al het oude land is geërodeerd. Uitzonderingen vormen de zones direct tegen de winterdijken, later buitengedijkte zones en zogenaamde luwtezones (zones die door een afwijkende topografische ligging buiten de activiteiten van de riviergeul blijven; Heunks & Odé, 1998). In de gemeente Neder-Betuwe betreft dit gebieden ten zuiden van IJzendoorn en Ochten (kaartbijlage 1).

Meandergordel van Lienden (1915-1200 BP, ca. 99-852 na Chr.)

De meandergordel van Lienden beslaat een klein deel in het noordwesten van de gemeente Neder-Betuwe. De exacte ouderdom van de meandergordel is onbekend, maar geschat wordt dat deze in de periode van de Midden Romeinse tijd tot in de Vroege Middeleeuwen actief is geweest. Vondsten uit de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen blijken erop te wijzen dat de meandergordel al snel naar zijn beginfase minder actief werd en een bloeitijd al een aantrekkelijke locatie voor bewoning e.d. werd. De meandergordelafzettingen worden afgedekt door de afzettingen van de meandergordel Mars-Oude Rijn. Dit betekent dat de meandergordel van Lienden vóór 1540 na Chr. gestopt moet zijn met sedimenteren. De top van het beddingzand kan vanaf 1,0 tot circa 3,0 m -Mv verwacht worden.

Meandergordel van Mars-Oude Rijn (1915-326 BP, ca 99-1540 na Chr.)

De actieve fase van deze jonge meandergordel ligt in de periodes Vroege Romeinse tijd tot en met de Late Middeleeuwen. De meandergordel heeft een breedte van circa 200 tot 500 m; de breedte neemt in noordwestelijke richting toe. De meandergordel dekt de (oudere) meandergordelafzettingen van Lienden en Herveld af. De pleistocene ondergrond bevindt zich grotendeels binnen 2,0 m -Mv.

3.2.3 Afzettingen buiten de meandergordels

Oeverafzettingen

De meandergordels worden geflankeerd door zones met relatief zandige oeverafzettingen. Oeverafzettingen worden veelal gekenmerkt door een wigvormige opbouw. Terwijl dicht tegen de meandergordels dikke oeverpakketten zijn afgezet, neemt de dikte van het oeverpakket op grotere afstand geleidelijk af. De oeverafzettingen representeren de bloeifase van een stroomgordel; de rivier is in die fase zo actief dat deze ook op grotere afstand van de actieve bedding zandig materiaal weet af te zetten. In het algemeen liggen oeverafzettingen op komklei-afzettingen waarin de meandergordel zich heeft ingesneden. Het oever-op-komprofiel is dan ook kenmerkend voor de zones aan weerszijden van de meandergordels. De oeverzones liggen op veel plaatsen hoger dan de aangrenzende zones met meandergordelafzettingen en vormen daarmee zeer geschikte locaties voor bewoning (Heunks, 2004).

Overigens hoeven meandergordels niet altijd vergezeld te worden door aangrenzende zones met oeverafzettingen. Bij het ontstaan van een meandergordel vindt er in eerste instantie voornamelijk insnijding plaats in de bestaande holocene afzettingen (bijvoorbeeld komafzettingen) waar de nieuwe rivierloop zich een weg door baant. Ook de onderliggende pleistocene afzettingen worden daarbij meestal ingesneden. Indien de meandergordel weinig actief is of indien de ontwikkeling plotseling stagneert, kan het zijn dat de verticale opbouw niet boven de top van de bestaande afzettingen uit komt. De activiteiten van de rivier blijven in dat geval beperkt tot de meandergordel en oeverwallen worden niet of nauwelijks gevormd.

Crevassen

In dezelfde landschappelijke context als de oeverafzettingen liggen crevassen, ook wel oeverwaldoorbraakafzettingen genoemd. Evenals oeverafzettingen zijn de crevasse-afzettingen relatief zandig. Crevassen zijn ontstaan in de lagere delen van de oeverzones, vaak in de buitenbocht van een actieve geul. Behalve door hun ontstaanswijze onderscheiden crevassen zich van de oeverafzettingen op grond van geomorfologische kenmerken (langgerekte vorm dwars op de ligging van de meandergordel) en de aanwezigheid (in veel gevallen) van een crevassegeul van waaruit deze is opgebouwd. Hoewel crevassen vaak op korte afstand van de meandergordel doodlopen, zijn er ook voorbeelden waarbij de

crevasse doorloopt tot ver in een komgebied en in sommige gevallen als een miniaturstroomgordel blijft fungeren. Crevassen zijn vaak de locaties waar op den duur meandergordelverleggingen kunnen plaatsvinden.

In de verschillende komgebieden van de Neder-Betuwe komen crevassesystemen voor. Ten noordoosten en noordwesten van Dodewaard liggen twee (relatief uitgebreide) complexen van crevasse-afzettingen. Ook in het komgebied ten noorden van IJzendoorn bevindt zich een relatief omvangrijke crevasse (gekarteerd door Havinga in 1983). Deze heeft een lengte van ruim 2 km en is langgerekt van vorm, waardoor de crevasse eerder vergeleken kan worden met een tijdelijk functionerende miniaturstroomgordel dan met het resultaat van een eenmalige oeverwaldoorbraak (Heunks, 2001). Net buiten de gemeentegrens zijn in het kader van een booronderzoek ten behoeve van de aanleg van de persleiding Kesteren-Tiel op deze crevasse archeologische resten uit de Vroege tot Midden Bronstijd aangetroffen.

Figuur 4. Een dijkdoorbraakkolk ten oosten van Dodewaard en Hien.

Overslaggronden

Een bijzonder type oeverafzettingen wordt gevormd door de dijkdoorbraakafzettingen of overslaggronden. Op verschillende plaatsen zijn de winterdijken van de Nederrijn en Waal in de afgelopen eeuwen doorgebroken, waarbij diepe kolken (zgn. 'wielen') zijn ontstaan (figuur 4). Het grofzandige en grindrijke materiaal uit die kolken is daarbij als een waaier over het achterliggende land afgezet. Overslaggronden reiken plaatselijk tot meer dan 500 m 'landinwaarts'. Dijkdoorbraken ontstaan met name op locaties waar de dijk is aangelegd op een zandige, erosiegevoelige ondergrond. Een mooi voorbeeld van dijkdoorbraakafzettingen ligt bij Eldik.

Komgebieden

De komafzettingen zijn ontstaan op relatief grote afstand van de actieve meandergordel (figuur 3). Het zijn de gebieden die bij hoog water onder zeer rustige omstandigheden (lage stroomsnelheid) onder water liepen en waar alleen het allerfijnste materiaal (hoofdzakelijk kleideeltjes) sedimenteerde. De komgebieden worden dan ook gekenmerkt door dikke pakketten kleiige afzettingen. Door de natte omstandigheden en geringe sedimentatie kan in komgebieden daarnaast op grote schaal veenvorming zijn opgetreden. Mede als gevolg van klink vormen de komgebieden tegenwoordig de laagst gelegen gebieden van het rivierenlandschap.

Het rustige afzettingsmilieu van de komgebieden heeft tot gevolg dat juist hier het onderliggende pleistocene rivierenlandschap goed bewaard is gebleven. De opbouw van de ondergrond wordt dan ook gekenmerkt door het voorkomen van niet verspoelde laat-pleistocene afzettingen van de Kreftenheye-rivieren. Het komkleipakket (inclusief hierin voorkomende oeverafzettingen) heeft in de komgebieden van de gemeente Neder-Betuwe grotendeels een dikte van 5 tot 7 m. Ter hoogte van diepe pleistocene geulinsnijdingen kan dit pakket kom- en oeverafzettingen dikker zijn.

Binnen de komgebieden is aan de hand van de gegevens van de zanddieptekaart (Berendsen e.a., 2001) het reliëf van de pleistocene ondergrond weergegeven. Deze relatieve hoogteligging is van belang in verband met de kans op het aantreffen van pleistocene opduikingen met mogelijke archeologische resten uit de Steentijd.

Uiterwaardafzettingen

De geologische opbouw van de uiterwaarden wijkt in hoge mate af van de stroomgordels die vóór de bedijking zijn ontstaan. Terwijl de Waal voor de bedijking werd gekenmerkt door één hoofdgeul, werd de rivier vanaf het moment van bedijking gekenmerkt door het voorkomen van zandbanken, eilanden en meerdere geulen. De natuurlijke aan- en opwassen van zandbanken en eilanden werden door de mens gestimuleerd, onder andere door de aanleg van wilgenbossen en kribben. Als gevolg hiervan konden geulen geïsoleerd en buiten werking raken en langzaam dichtslibben. In veel gevallen werd een dergelijke van de actieve rivierloop geïsoleerde geul (strang) bovenstrooms afgedamd. Door herhaling van dit proces van gestimuleerde eilandvorming, leidend tot het geïsoleerd raken van voormalige actieve geulen, konden de uiterwaarden in fasen aangroeien (Hesselink, 2002). Deze groeifasen zijn te onderscheiden door een kenmerkend patroon van parallelle strangen. Dit patroon kan beschouwd worden als een duidelijke aanwijzing voor gronden die ontstaan zijn na de systematische bedijkingen in de Late Middeleeuwen. Door voortdurende erosie- en sedimentatieprocessen werden de resterende delen van oudere stroomgordelfasen in de uiterwaarden van de gemeente Neder-Betuwe bijna geheel opgeruimd. De buitendijkse gebieden van de Waal ter hoogte van het onderzoeksgebied worden dan ook over het algemeen gekenmerkt door laat-

middeleeuwse en jongere gronden (Heunks & Odé, 1998). Deze zijn grotendeels afgegraven. Ter hoogte van IJzendoorn en Ochten is nog oud land aanwezig (Heunks & Odé, 1998; Van Hemmen & Heunks, 2007).

Pleistocene opduikingen

De kleinste te onderscheiden landschappelijke eenheid in de gemeente Neder-Betuwe is tevens een van de meest interessante vanuit archeologisch oogpunt en betreft de pleistocene eolische opduikingen: het rivierduin. Dit beperkt zich binnen de gemeente Neder-Betuwe tot een aantal locaties. Een concentratie rivierduinen ligt in het eerder genoemde crevassecomplex ten noordwesten van Dodewaard. De overige (bekende) opduikingen liggen in de komgebieden. Het kan hierbij gaan om fluviatiele terrasresten dan wel eolische rivierduinopduikingen die zijn afgedekt door komafzettingen.

Het dient opgemerkt te worden dat in de uitgestrekte oever- en komgebieden rekening gehouden moet worden met de mogelijke aanwezigheid van niet eerder gekarteerde pleistocene opduikingen.

4 Archeologie

4.1 Bewoningsgeschiedenis van het midden rivierengebied

Om de tot op heden bekende archeologische vindplaatsen en de in hoofdstuk 5 beschreven archeologische verwachtingen voor de gemeente Neder-Betuwe in een ruimer kader te kunnen plaatsen, is een korte schets van de bekende bewoningsgeschiedenis van de regio op zijn plaats. Al duizenden jaren zijn mensen op het grondgebied van de gemeente Neder-Betuwe actief en door de eeuwen heen kunnen algemene ontwikkelingen worden onderscheiden in leefgewoonten en leefomgeving. Het dynamische en voortdurend veranderende rivierenlandschap is hierin een belangrijke sturende factor.

Paleolithicum en Mesolithicum

In tegenstelling tot wat nog in de eerste helft van de 20e eeuw werd verondersteld, werd het rivierengebied al vele duizenden jaren voor 'de komst van de Bataven' door mensen bewoond. Er zijn zelfs vondsten aangetroffen die erop wijzen dat er al in het Midden Paleolithicum (ca. 300.000-35.000 jaar geleden) bewoning in het gebied is geweest. Dit is nog maar relatief kort bekend, omdat vondsten uit die periode op zeer grote diepte liggen en veelal moeilijk te herkennen zijn. In het Midden Paleolithicum heeft zich een aantal relatief warme perioden voorgedaan waarin de huidige Betuwe bewoond is geweest. Mogelijk stammen de meeste midden-paleolithische vondsten uit het warme Eemien, een periode die werd beëindigd door de laatste ijstijd (het Weichselien).

Het grootste deel van het Weichselien was in Nederland door de extreme kou geen bewoning mogelijk. Pas tegen het eind van deze ijstijd (Laat Paleolithicum) werd Nederland weer bewoonbaar. Jagers die het vooral gemunt hadden op rendierkudden zwierven door het gebied. Uit deze periode zijn echter nauwelijks vondsten in het rivierengebied aangetroffen. Ook dit is hoofdzakelijk te wijten aan de gemiddelde diepteligging van de geologische niveaus waarin resten uit het Laat Paleolithicum kunnen voorkomen. Daarnaast zijn veel vindplaatsen uit deze vroegere periode in de loop der eeuwen waarschijnlijk verspoeld geraakt door latere erosie- en sedimentatieprocessen. Een belangrijk kenmerk van het Paleolithicum en het daaropvolgende Mesolithicum is dat de voedselvoorziening van de mens uitsluitend door middel van jagen en verzamelen geschiedde. In het grootste deel van Nederland, waaronder het rivierengebied, is deze levenswijze tot in het Midden Neolithicum) gehandhaafd.

In de warmere en vochtigere periode van het Holoceen (ca. 8800 voor Chr.-heden) veranderde de vegetatie geleidelijk en nam de diversiteit aan wild en vis toe. Daarvan maakte de mens gebruik. De zogenaamde jager-verzamelaars trokken door het landschap en verbleven slechts tijdelijk op een bepaalde plaats. Waarschijnlijk lieten ze zich vooral leiden door (jaarlijkse) migratiepatronen van wild (en vissen) en de 'oogstperiode' van verschillende wilde planten in specifieke landschappen. Ze maakten gebruik van vuurstenen werktuigen en wapening waarvan bewerkte vuurstenen spitsen en klingen een belangrijk onderdeel vormden. Bij de kampvuren op de pleisterplaatsen werd de jachtbuit verwerkt en werd schade aan de uitrusting hersteld. Sporen van dergelijke jagerskampen, met resten van kampvuren (houtschool en verbrande aarde en leem), gereedschap en vuursteenafval zijn binnen de gemeente Neder-Betuwe niet bekend. Dit is niet verwonderlijk aangezien het hiermee corresponderende landschap zich ca. 5 tot 7 m beneden het huidige maaiveld bevindt. Wel is het opmerkelijk dat ook op de verschillende rivierduinopduikingen in het verleden geen vondsten zijn gedaan die verwijzen naar bewoning in het Paleolithicum of Mesolithicum (in tegenstelling tot verschillende rivierduinen in de ruimere omgeving van Neder-Betuwe).

Neolithicum t/m IJzertijd

In het rivierengebied begon men in de loop van het Midden Neolithicum over te gaan op een sedentaire leefwijze met veeteelt en landbouw als voornaamste voedselbronnen. Er ontstonden verspreid over de bewoonbare gronden, op stroomgordels, crevassen (kleine stroompjes langs oeverwaldoorbraken) en (pleistocene) zandopduikingen, kleine agrarische nederzettingen (waarschijnlijk vaak slechts één boerderij). Men hield voornamelijk runderen en varkens, die beter dan schapen in de relatief natte komgebieden geweid konden worden. Het nieuwe gebruik van uit klei gebakken vaatwerk wordt eveneens als een kenmerk van deze tijd beschouwd. Vlak over de gemeentegrens zijn aanwijzingen aangetroffen dat dit deel van het rivierengebied al rond 4000 voor Chr. bevolkt werd door neolithische boeren. Ter hoogte van Zoelen-Beldert zijn een nederzetting en begraafplaats van de Hazendonk-3 cultuur bekend. Ter hoogte van Ommeren-Liendebos is een depotvondst met vuurstenen werktuigen bekend.

In het rivierengebied woonden vanaf het Midden Neolithicum de mensen van de Vlaardingencultuur (ca. 3500-2500 voor Chr.). Op de overwegend beboste oeverwallen langs de rivieren woonden deze boeren in sedentaire nederzettingen. Wel had de jacht nog lange tijd naast akkerbouw en veeteelt een rol van betekenis in de voedselvoorziening.

Binnen de gemeente Neder-Betuwe zijn op verschillende plaatsen bewoningssporen uit het Neolithicum aangetroffen. De vindplaatsen bevinden zich zowel op en nabij de prehistorische meandergordels als in omvangrijke complexen van brede oeverzones met hierin voorkomende crevassesystemen. Vooral het grote crevassecomplex ten noorden van Dodewaard wordt gekenmerkt door talrijke vindplaatsen uit het

Neolithicum en de Bronstijd (o.a. Plas van Schouls, Veedijk-West en Hiensche Veld; cat.nrs. 332, 333, 260, 259 en 221). De opbouw van het landschap lijkt hier te wijzen op een rustig en gevarieerd milieu met gunstige bewoningsmogelijkheden. De vindplaatsen zijn aangetroffen bij inventariserende veldonderzoeken vóór en archeologische begeleidingen tijdens de aanleg van de Betuweroute (o.a. Asmussen 1996; Schutte e.a., 2002). Ook ter hoogte van de vindplaatsen Hoge Woerd en Woonwagenkamp-Lienden zijn tijdens werkzaamheden in het kader van de Betuwelijn vindplaatsen uit het Laat Neolithicum en de Vroege en Midden Bronstijd aangetroffen (cat.nrs. 122, 279 en 295). De vindplaatsen zijn waargenomen op crevasse-afzettingen die in verschillende fasen zijn ontstaan (Schoneveld, 2002).

Indien de neolithische vindplaatsen op de meandergordels liggen, correspondeert de einddatering van deze meandergordels over het algemeen met de neolithische bewoningsfase (bijv. de meandergordel van Winssen; cat.nr. 222). Dit komt overeen met het uitgangspunt dat een meandergordel zeer aantrekkelijk wordt voor bewoning als deze over zijn bloeifase heen is en nog wel open water bevat in de vorm van (rest) geulen. In tenminste één situatie is dit niet het geval: de neolithische datering van de vindplaats (cat.nr. 226) die is aangetroffen op de meandergordel van Wuustegraaf (datering 920-400 voor Chr.) past niet bij de (veel) jongere begindatering van deze onderliggende meandergordel. Ter hoogte van deze meandergordel moet sprake zijn van een complexere geologische situatie dan met de beschikbare gegevens in kaart kan worden gebracht.

De diepteligging van neolithische en prehistorische vindplaatsen is afhankelijk van de lokale situatie en kan sterk variëren. Op dagzomende prehistorische meandergordels liggen vindplaatsen (vrijwel) aan het maaiveld; in complexen van oeverzones met crevasse-afzettingen zijn vindplaatsen afgedekt.

De meeste vindplaatsen uit het Neolithicum hebben een einddatering in de Bronstijd. In sommige gevallen is continuïteit van bewoning tussen beide perioden daadwerkelijk aangetoond (o.a. Betuweroute). In een aantal gevallen is de datering Neolithicum-Bronstijd echter toegepast in verband met het ontbreken van goed dateerbaar vondstmateriaal. De verspreiding van bronstijdnederzettingen komt sterk overeen met de verspreiding van neolithische vindplaatsen, maar het huidige beeld hiervan wordt sterk bepaald door de mate waarin onderzoek heeft plaatsgevonden. Terwijl de bewoningsdichtheid van het rivierengebied in de Vroege Bronstijd nog gering is, neemt deze in de Midden Bronstijd geleidelijk toe. Het aantal kleine nederzettingen dat met name de laatste jaren in het kader van grote bouwprojecten in het rivierengebied in kaart is gebracht, is aanzienlijk (o.a. woningbouwlocaties, Betuweroute en bedrijvenparken). Veel van de neolithische nederzettingsterreinen zijn vermoedelijk tot in de Bronstijd in gebruik geweest. De boerderijen hadden in deze tijd veelal zeer forse afmetingen van meer dan 20 m lengte. Kenmerkend is het gebruik van bronzen gebruiksvoorwerpen (o.a. bijlen en sikkels) die door middel van 'internationale' handelsrelaties in het rivierengebied van de Betuwe zijn terechtgekomen.

Door een tijdelijke vernatting van het klimaat gedurende de Late Bronstijd en Vroege IJzertijd had het rivierengebied in toenemende mate last van overstromingen. Als gevolg hiervan was er in die periode een sterke afname van de bevolking.

In de loop van de IJzertijd was er een stijging van het aantal bewoners in het rivierengebied. De gemiddelde omvang van de nederzettingen nam toe. Met name in de Late IJzertijd, op een moment dat ook de bevolkingsaanwas het sterkst was, bevonden zich her en der nederzettingen die bestonden uit enkele boerenerven op terreinen met een omvang van meerdere hectaren. De grootste prehistorische nederzettingen in het rivierengebied stammen uit de periode 50 tot 12 voor Chr., toen de Bataven zich in dit gebied vestigden.

Vanaf de IJzertijd wordt het gebruik van ijzer voor de vervaardiging van wapens en gebruiksvoorwerpen gemeengoed. Het bezit van ijzeren gebruiksvoorwerpen onderstreept vanaf dat moment de verdergaande sociale differentiatie in de lokale en regionale gemeenschappen. Na de ruilhandel was de daaropvolgende stap de introductie en ontwikkeling van smelt- en smeedtechnieken in de gemeenschappen zelf. Nu konden de ijzeren voorwerpen ter plaatse vervaardigd worden door (veelal rondreizende) smeden. Brons werd nog gebruikt voor onder andere sieraden, mantelspelden en lederbeslag. In de 1e en 2e eeuw voor Chr. had men in het rivierengebied ook de beschikking over glas, zij het hoofdzakelijk voor armbanden en kralen. Vermeldenswaardig is het gebruik van de eerste munten, dat min of meer samenviel met de komst van de Bataven.

De hogere bevolkingsdichtheid, gecombineerd met de grotere trefkans (ijzertijdvindplaatsen zijn groter, liggen vaak vrijwel aan het huidige maaiveld en worden gekenmerkt door veel nederzettingsafval), heeft ertoe geleid dat de vindplaatsenkaart van Neder-Betuwe een relatief hoge dichtheid aan vindplaatsen uit de IJzertijd kent. In veel gevallen gaat het om sporen van nederzettingsterreinen.

Sporen van bewoning in de IJzertijd zijn binnen de gemeente Neder-Betuwe vooral aan te treffen op de meandergordels van Echteld, Boelenham, Westerveld en Ochten. De meandergordels van Echteld en Boelenham waren tijdens de IJzertijd nog actief. De grote hoeveelheid vindplaatsen op deze meandergordels wijst er echter op dat deze al over hun bloeifase heen waren en zo aantrekkelijke bewoningslocaties vormden. De meandergordels van Ochten en Westerveld raakten al in de Midden Bronstijd buiten werking. Door hun hogere ligging in het landschap waren zij in de IJzertijd een aantrekkelijk gebied om zich te vestigen. Onder andere op en in de omgeving van de Hoge Woerd te Kesteren zijn archeologische resten uit de IJzertijd waargenomen. Zo zijn in 1961 tijdens een kortstondig onderzoek door de ROB ten zuiden van de A15 o.a. een aantal glazen La Tène-armbanden en aardewerkfragmenten aangetroffen (cat.nrs. 291 en 292). Onderzoek in het kader van de aanleg van de Betuweroute toonde aan dat zich ter hoogte van de Hoge Woerd een nederzettingsterrein uit de Midden IJzertijd bevindt. Vondsten en ¹⁴C-dateringen laten zien dat deze locatie ook in de Late IJzertijd bewoond werd. De bewoners vestigden zich op een hoge crevasserug (van Dinter, 2001).

Ondanks de veronderstelde hoge bevolkingsdichtheid in de IJzertijd is slechts op een plaats een begraving uit de IJzertijd geregistreerd. Op de meandergordel van Kesteren zijn tussen de Nedereindsestraat en de Fruitstraat nederzettingssporen en een crematiegraf uit de IJzertijd gevonden (cat.nrs. 245 en 117). Deze zijn ontdekt tijdens de aanleg van een bouwput voor een uitbreidingsplan. Een verklaring voor de afwezigheid van begravingen is een combinatie van de geringe trefkans voor graven, het relatief beperkte aantal archeologische opgravingen op ijzertijdvindplaatsen in de gemeente Neder-Betuwe en het karakter van het begravingsritueel in een groot deel van de IJzertijd (crematiegraven met relatief weinig bijgiften). Toch mag ervan worden uitgegaan dat bij de meeste nederzettingsterreinen een grafveld hoort.

Veel nederzettingsterreinen uit de IJzertijd liggen in zones met oude woongronden met een langdurige bewoningscontinuïteit (Romeinse tijd-Middeleeuwen). Deze kunnen als gevolg van intensieve en langdurige bewoning soms tot meer dan een meter hoger liggen dan de omgeving. Deze woerdgronden worden gekenmerkt door een zwarte humusrijke bodem met veel archeologische vondsten (nederzettingssafval). Tot de meer aansprekende vondsten uit de IJzertijd die aan het oppervlak gedaan kunnen worden behoren metaalvondsten (Keltische munten, fragmenten van paardentuig, mantelspelden, etc.), fragmenten van glazen armbanden (zogenaamd La Tène-glas) en versierd aardewerk.

Romeinse tijd

Formeel eindigt de IJzertijd met de komst van de Romeinen in onze streken, circa 12 voor Chr. In deze periode werd de noordelijke Rijntak (Nederrijn) de noordgrens van het Romeinse rijk, de zgn. limes (kaartbijlage 1). Een stelsel van grensforten moest deze grens bewaken. Op de befaamde Tabula Peutingeriana, een middeleeuwse kopie van een Romeinse wegenkaart, staan naast het tracé van de limes de belangrijkste *castra* (legioensplaatsen), *castella* (forten) en bijbehorende *vici* (burgerlijke nederzettingen bij een *castellum*) vermeld. Ter hoogte van Kesteren staat een castellum met de naam Carvo(ne) aangegeven (kaartbijlage 1). Ondanks diverse opgravingen door onder andere de ROB is het castellum nooit aangetroffen. Vermoed wordt dat de meandergordel Mars/Oude Rijn het castellum geërodeerd heeft. Wel is er ter hoogte van het Prinsenhof in Kesteren een (waarschijnlijk) militair grafveld opgegraven (cat.nr. 267). Ook zijn er in Kesteren ter hoogte van de Nedereindsestraat aanwijzingen voor een vicus aangetroffen (AMK-terrein 4024). Het castellum is vermoedelijk sinds 70 na Chr. in gebruik geweest. Ook het grafveld is vanaf dit moment in gebruik geweest. Vondsten in Kesteren zelf en op de Hoge Woerd wijzen op militaire aanwezigheid in Kesteren (Wiepking, 2001).

In de 1e en 2e eeuw na Chr. nam de bevolking sterk toe. Na de Batavenopstand in 69 na Chr. trad een langdurig relatief vreedzame periode in. Mede hierdoor ontstond in met name de 2e eeuw na Chr. welvaart in het rivierengebied. Als gevolg van de aanwezigheid van de Romeinse militaire organisatie in het gebied ontstond er een grote afzetmarkt voor agrarische producten. Hierbij werd vermoedelijk het grootste

deel van de voor landbouw geschikte bodems in het rivierengebied benut. De archeologische vondsten uit deze periode bestaan voor een groot deel uit typisch Romeinse producten (zoals gedraaid aardewerk). De bevolking nam veel van de Romeinse levenswijze over, ook in religieus opzicht. Tevens leverden de Bataven troepen aan het Romeinse leger en zelfs aan de keizerlijke lijfwacht. Waarschijnlijk als onderdeel van de bezettings- en pacificatiestrategie namen de Romeinen ook inheemse elementen over. Er vond ten dele een versmelting plaats van inheemse en Romeinse godheden, zoals blijkt uit de aanwezigheid van Gallo-Romeinse tempels in het rivierengebied (o.a. te Elst, Lith-Kessel en Empel). Tegen het eind van de 2e eeuw na Chr. kwam aan de relatief rustige en voorspoedige periode een eind door herhaaldelijke invallen van Germaanse stammen. Vanaf die periode vertoonde de Romeinse macht in het gebied tekenen van instabiliteit. Voor het eerst sinds eeuwen daalde het bevolkingsaantal. De twee daaropvolgende eeuwen werden gekenmerkt door een afwisseling van perioden met invallen en herstel van de Romeinse grensverdediging. De Romeinse overheersing in Nederland eindigde definitief met een grootschalige inval van Germanen in 406 na Chr. Dit gaat samen met een sterke terugval van de bevolkingsdichtheid en een afname van het areaal landbouwgrond.

Zoals ook elders in het rivierengebied het geval is, zijn de 'Romeinen' prominent aanwezig binnen de gemeentegrenzen van Neder-Betuwe. De ligging van Romeinse vindplaatsen komt in vele gevallen overeen met de verspreiding van vindplaatsen uit de IJzertijd. Een groot aantal meandergordels en de aangrenzende oeverafzettingen worden gekenmerkt door een hoge dichtheid aan archeologische resten uit de Romeinse tijd. Het merendeel van de Romeinse vindplaatsen in de gemeente Neder-Betuwe kan worden aangeduid als nederzettingsterrein: plaatsen waar vaak honderden jaren achtereen gewoond is. Veelal betreft het een continuering van de bewoning uit de IJzertijd. Als gevolg van deze langdurige bewoning wordt een aantal van deze nederzettingsterreinen gekenmerkt door een hogere ligging in het huidige landschap (zogenaamde woerdgronden). Daarnaast is de donkere kleur van de grond kenmerkend: een gevolg van de eeuwenlange aanrijking met nederzettingssafval. In de nabije omgeving van nederzettingsterreinen zijn op meerdere plaatsen aanwijzingen voor de aanwezigheid van grafvelden of graven aangetroffen. Deze zijn in het veld moeilijk te herkennen en alleen door middel van proefsleuven of opgravingen doelgericht in kaart te brengen.

Vroege en Late Middeleeuwen

De Vroege Middeleeuwen laten een voortzetting zien van de roerige tijden waarmee de Romeinse tijd eindigde. Vanaf de 5e eeuw maakten de uit verschillende Germaanse stammen voortgekomen Franken in het rivierengebied de dienst uit. In de 6e eeuw stichtte het Frankische geslacht de Merovingen het Merovingische rijk, waarbij de voormalige Romeinse limes min of meer in ere werd hersteld als rijksgrens. De Merovingische periode wordt gekenmerkt door geheel eigen rijke culturele uitingen met

kenmerkende sieraden, wapenversieringen, glas, en een levendige handel hierin. De terugval in de bevolkingsdichtheid uit zich in het relatief geringe aantal vindplaatsen uit de Merovingische tijd in de gemeente Neder-Betuwe.

In de 8e eeuw, een tijd waarin het christendom in het rivierengebied definitief vaste voet kreeg, werd het Karolingische rijk gesticht. In deze periode nam ook de bevolking weer toe. Veel huidige dorpen en steden in het rivierengebied hebben hun oorsprong in de Karolingische periode. Op basis van schriftelijke bronnen en archeologische vondsten kan dit ook worden gesteld voor de dorpskernen van Kesteren, Opheusden, IJzendoorn en Ochten (o.a. Van Ingen, 2001; Van Berkel & Samplonius, 2006). De oorsprong van de plaatsnaam Kesteren gaat terug naar de Romeinse tijd. Kesteren is duidelijk afgeleid van het woord Castra. De nederzetting Castra wordt al in de 9e eeuw genoemd en Opheusden (Huesstin) komt tussen 1053 en 1071 voor het eerst voor in geschriften. De oudste vermelding van IJzendoorn (Maandra I. Isaandra) is omstreeks 855. Dit is te lezen op een oorkonde uit de 12e eeuw. De heerlijkheid Ochten (Ovtun) bestond al in de 10e eeuw (Datema e.a., 2001). Dodewaard (Dodewero) en Echteld (de Echtelte) worden pas aan het einde van de 11e eeuw en aan het einde van de 12e eeuw voor het eerst genoemd.

De dorpskernen binnen de gemeente Neder-Betuwe zijn van het zogenaamde gestrekte oeverwaltype (Harten, 1997). De gestrekte vorm duidt op een aanpassing aan geïsoleerde smalle stroomruggronden met een regelmatig reliëf, dan wel een concentratie van bewoning langs de dijk. De kernen van gestrekte dorpen worden over het algemeen gekenmerkt door een Voorstraat ofwel Hoofdstraat. Daarachter liep een parallel lopende Achterstraat, in sommige gevallen zelfs twee parallelle straten, waarbij sprake is van een Middenstraat (figuur 5). Alleen in Ochten lijkt sprake van een dorpskern met een ronde hoofdvorm, wellicht naast een gestrekte kern langs de dijk. Het ronde dorpsstype met een centrale brink is vooral tot ontwikkeling gekomen op de brede delen van zandige meandergordels met een relatief reliëfrijk oppervlak. Ook hoog opgeworpen en breed uitwaaierende zandige oeverzones kunnen leiden tot ronde dorpsstructuren. De vroeg-middeleeuwse datering van de dorpskernen wordt behalve door schriftelijke bronnen in een gering aantal gevallen bevestigd door archeologische waarnemingen in of nabij deze kernen. Het tot dusverre veelal ontbreken van goed gedocumenteerd archeologisch onderzoek lijkt hier eerder debet aan dan dat hier werkelijk geen vroeg-middeleeuwse bewoningssporen aanwezig zijn. Buiten de historische dorpskernen ontbreken eenduidige aanwijzingen voor vroeg-middeleeuwse bewoning. Dit is een weerspiegeling van de concentratie van bewoning in de dorpskernen. De grote komgebieden binnen de gemeentegrenzen werden vermoedelijk alleen voor specifieke activiteiten (jacht, weidegrond) benut.

In de Late Middeleeuwen steeg het inwonersaantal verder en groeiden diverse nederzettingen in het rivierengebied uit tot kleine steden. In de gemeente Neder-Betuwe is dit niet het geval, hoewel diverse kleine steden in de directe omgeving ervan liggen (Tiel, Rhenen, Wijk bij Duurstede, Wageningen). De bewoning in de

Figuur 5. Straatnaam met een middeleeuwse oorsprong (Echteld).

Late Middeleeuwen wordt gekenmerkt door het voor het eerst in de geschiedenis op grote schaal toepassen van steenbouw, al bleef hout nog geruime tijd het belangrijkste bouw materiaal. Een ingrijpende verandering in het rivierengebied was de grootschalige bedijking (aanleg van de bandijken; zie voor ligging kaartbijlage 1) die het in de loop van de 12e en 13e eeuw mogelijk maakte om ook relatief lage delen van het rivierengebied, met name de komgronden, te ontginnen. Wel vonden als gevolg van de bedijking regelmatig catastrofale dijkdoorbraken plaats, waarbij grote delen van het rivierengebied langdurig onder water kwamen te staan. De bewoning in de Late Middeleeuwen concentreerde zich als gevolg hiervan nog steeds op de natuurlijke hoge gronden en tegen de winterdijken, terwijl tevens uit deze periode de eerste huisterpen bekend zijn. Daarnaast zijn in de Late Middeleeuwen op een groot aantal plaatsen verspreid over de gemeente al dan niet versterkte buitenplaatsen (kastelen) ontstaan. De opkomst van versterkte, vaak stenen huizen hangt samen met een versnippering van de regionale rechtsuitoefening. Dit resulteerde in vrij kleine rechtsgebieden rond steden en dorpen (heerlijkheden).

4.2 Archeologische vindplaatsen

4.2.1 Vindplaatskenmerken algemeen

Door clustering van de verzamelde archeologische gegevens zijn uiteindelijk 348 vindplaatsen gedefinieerd (peildatum maart 2008): plaatsen waar archeologische vondsten zijn geregistreerd en/of waar op grond van historische bronnen bewoning in de Late Middeleeuwen of eerder mag worden verondersteld (bijlage 1: cat.nrs. 1 t/m 348). Deze vindplaatsen zijn met catalogusnummer weergegeven op kaartbijlage 1. Hoewel verspreid over de gehele gemeente vindplaatsen voorkomen, zijn duidelijke verschillen in vindplaatsdichtheid te onderscheiden. Een verklaring hiervoor ligt voor een belangrijk deel in de relatie tussen de ontstaansgeschiedenis van het landschap, de ouderdom van stroomgordels en de gebruiksmogelijkheden van het rivierenlandschap voor de mens (zie hoofdstuk 5).

Belangrijk is echter ook vast te stellen dat de verspreiding van archeologische vindplaatsen daarnaast in hoge mate is bepaald door waarnemingseffecten. Veel vindplaatsen hebben betrekking op nederzettingsterreinen. Dergelijke locaties worden veelal gekenmerkt door een hoge dichtheid aan vondsten van nederzettingafval, vooral aardewerk(fragmenten) die typerend zijn voor activiteitsgebieden rondom huisplaatsen. Andere typen vindplaatsen zoals grafvelden, infrastructuur (wegen, afwateringssystemen) en cultusplaatsen laten veel minder aan het oppervlak zichtbare sporen na. Deze zijn dan ook veel minder of voor bepaalde perioden zelfs niet vertegenwoordigd in het vindplaatsenspectrum en over het algemeen alleen tijdens (al dan niet archeologische) graafwerkzaamheden ontdekt.

Gebieden met een relatief hoge dichtheid aan vindplaatsen zijn vaak zones waar in de afgelopen decennia is gebouwd en/of waar op een andere manier bodemingrepen hebben plaatsgevonden die archeologische waarnemingen mogelijk maakten (bijv. het centrum van Kesteren en de Betuweroute). Een niet te onderschatten verschijnsel betreft daarnaast het accumulatie-effect ter hoogte van rijke en opvallende archeologische vindplaatsen. Waar deze voorkomen is in het verleden over het algemeen intensiever (vaak systematisch) gezocht. Deels verklaart dit de relatief hoge dichtheid aan ARCHIS-waarnemingen op dergelijke plaatsen. Bij een analyse van de landschappelijke ligging van vindplaatsen en het op grond hiervan toekennen van archeologische verwachtingen aan landschappelijke eenheden, dient met deze effecten rekening te worden gehouden.

4.2.2 Vindplaatstypen

De geïnventariseerde vindplaatsen zijn verdeeld in een aantal categorieën (vindplaatstypen). Als de functie of betekenis van een archeologische waarneming niet duidelijk is, valt deze onder het type 'onbekend'. De verschillende vindplaatstypen worden hieronder toegelicht (zie tevens kaartbijlage 1).

Nederzettingen

De term nederzetting is gebruikt voor plaatsen waar archeologische vondsten vermoedelijk duiden op de aanwezigheid van bewoningsresten uit de Prehistorie en/of de Romeinse tijd en/of de Middeleeuwen. Het kan hierbij zowel gaan om prehistorische woonlocaties met één of enkele boerderijen als om een boerengehucht uit de Middeleeuwen met resten van meerdere grote gebouwen. De archeologische inventarisatie heeft veel vindplaatsen opgeleverd die als nederzetting kunnen worden geïnterpreteerd. Het merendeel van deze vindplaatsen ligt op of nabij de oeverafzettingen van de holocene stroomgordels. Mede als gevolg van voortdurende ophoging zijn de terreinen vaak als een (lage) verheffing in het landschap herkenbaar. Dergelijke verhoogde nederzettingsterreinen staan bekend als woerdgronden, woonterpen of oude woongronden.

Figuur 6. De kerk van Dodewaard, tegen de Waalbandijk aan.

Begravingen

Vondsten die (kunnen) duiden op de aanwezigheid van een graf, grafveld of crematieresten zijn ondergebracht in de categorie begravingen. Eenduidige grafwaarnemingen zijn de vindplaatsen waar menselijke resten (bot of verbrand bot) en/of grafstructuren (bijv. kringgreppels) zijn aangetroffen. Het gaat om ongeveer negen locaties met grafvondsten die grotendeels in de Romeinse tijd te dateren zijn. Opvallend is dat de meeste graven te Kesteren zijn waargenomen. Ter hoogte van het Prinsenhof zijn na aanleiding van rioleringswerkzaamheden in 1974 meer dan honderd crematiegraven aangetroffen (cat.nr. 267). Naast menselijke begravingen zijn hier ook paarden en honden ter aarde gebracht. Het betreft een militair grafveld dat vermoedelijk aan het castellum *Carvo* toegeschreven kan worden. Circa 300 m ten zuidoosten van dit grafveld zijn ter hoogte van de Nedereindsestraat en de Fruitstraat nog verdere graven uit de Romeinse tijd gevonden (cat.nrs. 116 en 119).

Kerken

De kerken in de dorpen van Neder-Betuwe hebben een middeleeuwse en vaak vroeg-middeleeuwse voorganger, waarvan het bouwmateriaal niet zelden is verwerkt in latere fasen (figuur 6). De kerken van Kesteren, Ochten en Opheusden zijn in de Tweede Wereldoorlog gedeeltelijk of volledig verwoest. Van de middeleeuwse voorganger van de kerk in Ochten zijn na de verwoesting van dit dorp alleen een gegoten klok en een grafzerk over (Stenvert e.a., 1999). Als bestaande bouwkundige objecten staan de kerken van Neder-Betuwe wel geregistreerd op de monumentenlijst; als archeologische vindplaats staan ze echter sporadisch geregistreerd. Met name vanwege de herkenbaarheid en de betekenis voor de geschiedenis en historische opbouw van de dorpskernen, zijn alle kerken op de archeologische vindplaatsenkaart van Neder-Betuwe weergegeven. De kerken worden over het algemeen ook gekenmerkt door een begraafplaats die om de kerk heen ligt. Onderzoek in Elst (gemeente Overbetuwe) toonde aan dat ter hoogte van kerken met een middeleeuwse datering vele intacte begravingen uit de Vroege en Late Middeleeuwen verwacht kunnen worden.

Kloosters

In het jaar 1482 wordt in Opheusden het klooster Mariëngaarde gesticht (cat.nr. 172). Het lag op de hoek van de Dalwagenseweg en de Kerklaan. Het was een relatief klein klooster, met hooguit een tiental nonnen (Van Ingen, 2001). Ter hoogte van het klooster stond eerder een klein, omgracht kasteel. Tot aan het begin van de jaren '20 van de 17e eeuw is het gebouw als klooster in gebruik geweest. Mogelijk heeft ten noorden van de Molenstraat te IJzendoorn ook een klooster gestaan (cat. nr. 340). Er is een verhoging in het landschap zichtbaar, maar er zijn in het verleden geen waarnemingen gedaan (mededeling Historische Kring Kesteren, 2008). Ook de ouderdom van het mogelijke klooster is niet bekend.

Economie/landbouw

Alleen op enkele plekken zijn sporen aangetroffen van vroegere akkerlagen en verkavelinggreppels (cat.nrs. 268 en 124). Te Echteld zijn aanwijzingen aangetroffen voor metaalbewerking. Hier zijn meerdere gesmolten bronsobjecten aangetroffen (cat. nr. 238).

Figuur 7. Uitsnede van de veldminuutkaart met daarop Kasteel te Echteld, oftewel de Wijenburg en kasteel Tekkenburg met duidelijk aanwezige omgrachtingen.

Kastelen (buitenplaatsen en versterkte huisplaatsen)

In de gemeente Neder-Betuwe kunnen op basis van schriftelijke bronnen, historisch kaartmateriaal en archeologische vondsten op een groot aantal plaatsen versterkte huisplaatsen en buitenplaatsen onderscheiden worden. Het betreft veelal locaties van grote boerderijen van lokale landsheren. Op veldminuutkaarten uit de eerste helft van de 19e eeuw (Nationaal Archief, 2003) is te zien dat de middeleeuwse omgrachtingen bij verschillende landhuizen nog aanwezig zijn (figuur 7). In sommige gevallen zijn de omgrachtingen van de versterkte landhuizen/boerderijen vandaag de dag nog steeds te zien (figuur 8). Bij versterkte huisplaatsen ligt, in tegenstelling tot bij landhuizen en buitenplaatsen, de nadruk op de verdedigbaarheid en niet op bewoonbaarheid en/of vermaak. Het is aannemelijk dat de oorsprong van deze versterkte huisplaatsen in veel gevallen in de Late Middeleeuwen ligt. Bij landhuizen van na 1500 ligt de nadruk steeds meer of vrijwel geheel op de laatste twee aspecten (bewoonbaarheid en/of vermaak). Deze buitenplaatsen kenmerken zich over het algemeen door een meer

of minder uitgebreide tuin- of parkaanleg. Veel in oorsprong versterkte huisplaatsen verloren in de 16e eeuw hun verdedigingsfunctie en kregen de functie van buitenplaats. In de vindplaatsencatalogus (bijlage 1) zijn deze versterkte huisplaatsen en buitenplaatsen als kastelen opgenomen. Er zijn 26 kastelen opgenomen waarvan de oorsprong (vermoedelijk) teruggaat tot vóór 1500. Deze liggen in de meeste gevallen in of in de nabije omgeving van de middeleeuwse dorpskernen.

Figuur 8. Kasteel Wijenburg vandaag de dag.

Versterking

Op vier plekken binnen de gemeentegrenzen zijn aanwijzingen voor versterkingen aangetroffen. Drie van deze aanwijzingen zijn aan vestigingswerk De Spees en de bijbehorende Liniedijk toe te schrijven (cat.nrs. 160, 1616 en 248). Het fort De Spees ligt aan de Rijnbandijk en bestaat uit een buitendijks en binnendijks bastion (Marinelli, 1999). De Spees en de Liniedijk zijn restanten van een 19e-eeuwse militaire linie door de Betuwe. Fort De Spees is vandaag de dag nog goed zichtbaar; de Liniedijk is nu vrijwel geheel verdwenen (van Ginkel, 2007). Op een aantal plekken is het tracé nog wel duidelijk herkenbaar in het landschap. De Liniedijk liep van De Spees in een rechte lijn naar het zuidwesten, waar het ten oosten van Oosten aansloot op de Waalbandijk (zie kaartbijlage 1). Fort De Spees is door de gemeente Neder-Betuwe aangewezen als gemeentelijk archeologisch monument en is tevens een Rijksmonument. Een veel recentere versterking is aangetroffen ten noorden van Wely, ter hoogte van AMK-terrein 12567. Hier zijn vier spitsvormige antitankgrachten waargenomen (cat.nr. 258).

Infrastructuur

Romeinse wegen zijn binnen de gemeentegrenzen niet met zekerheid bekend. Hierin wijkt de gemeente Neder-Betuwe overigens niet af van de rest van het Gelders rivierengebied. Mogelijke aanwijzingen voor de aanwezigheid van de limes, die naast rijksgrens ook als transportweg diende, zijn op het industrieterrein 't Panhuis ten oosten van Kesteren aangetroffen (cat.nr. 152). Ter hoogte van de Nedereindsestraat te Kesteren zijn tijdens opgravingen aanwijzingen voor een (natuurlijke) waterweg uit de Romeinse tijd waargenomen (cat.nr. 270). Hoewel niet opgenomen in de vindplaatsencatalogus vallen ook de dijklichamen onder de noemer infrastructuur. De ligging van de dijken is sinds de aanleg van dezen op veel plaatsen niet of nauwelijks gewijzigd. Cat.nr. 140 (ten noordoosten van Kesteren) is een voorbeeld van een wel gewijzigde loop van de dijk. Hier zijn restanten van het dijklichaam buitendijks aangetroffen.

Depotvondsten

Binnen de gemeente Neder-Betuwe staan twee ARCHIS-waarnemingen geregistreerd als depotvondsten. Op de Brienen bij Opheusden zijn in 1981 een complete bronzen sikkels en fragmenten van bronzen sikkels in de slootkant aangetroffen (cat.nr. 255). Deze zijn in de Midden Bronstijd gedateerd. Uit de omgeving van de vondsten zijn verder fragmenten aardewerk uit de Bronstijd en de IJzertijd waargenomen (AMK-terrein 3942). Een tweede depotvondst is ten westen van Opheusden gevonden. Het betreft een aardewerken pot uit de Vroege Middeleeuwen met daarin een haarspeld, een armband en een scheermes (cat.nrs. 168). In welke context deze vondst gedaan is staat niet in ARCHIS vermeld. Ook zijn geen verdere waarnemingen uit de directe omgeving bekend. Uit bovenstaande voorbeelden mag duidelijk zijn dat schat- en depotvondsten bij uitstek niet op een systematische wijze kunnen worden opgespoord en dat, hiermee samenhangend, de bodem van de gemeente Neder-Betuwe waarschijnlijk nog talloze van dergelijke schatten verborgen houdt.

Onbekend

Op veel plaatsen zijn archeologische vondsten of waarnemingen geregistreerd waarvan de archeologische context niet duidelijk is. In veel gevallen betreft het enkele fragmenten aardewerk die zijn aangetroffen tijdens een oppervlaktekartering. In deze categorie zijn tevens zogenaamde losse (overige) vondsten opgenomen. Dit zijn voorwerpen die voorzover bekend buiten de context van een grotere archeologische vindplaats zijn aangetroffen of die niet in een van de andere categorieën ondergebracht kunnen worden. Bij de losse vondsten gaat het onder andere om aardewerk uit diverse perioden, metalen gebruiksvoorwerpen en munten.

4.3 Terreinen met een archeologische status (AMK-terreinen)

In de gemeente Neder-Betuwe staan 47 terreinen geregistreerd op de archeologische monumentenkaart van de provincie Gelderland (AMK-Gelderland). Het betreft terreinen/ vindplaatsen waaraan de rijksoverheid (op grond van onderzoek) een archeologische status heeft toegekend. De terreinen zijn vanwege hun archeologische waarde opgenomen in het Centraal Monumenten Archief (CMA) van de RACM. Voor deze terreinen geldt dat in principe gestreefd dient te worden naar duurzaam behoud. De RACM heeft terreinen met status onderverdeeld in 4 categorieën waaraan verschillende adviezen zijn gekoppeld met betrekking tot eventuele ingrepen. De AMK-terreinen zijn opgenomen op kaartbijlage 1 en worden beschreven in bijlage 2.

Terreinen van zeer hoge archeologische waarde, beschermd

Terreinen van zeer hoge archeologische waarde zijn terreinen van oudheidkundige betekenis die op grond van door de RACM gehanteerde criteria (kwaliteit, zeldzaamheid en contextwaarde) zijn aangewezen als behoudenswaardig en die, om hun archeologische betekenis te behouden, van rijkswege zijn beschermd. Voorafgaand aan planvorming binnen de grenzen van deze terreinen is besluitname door de rijksoverheid wettelijk vereist. Als de terreinen gelegen zijn buiten de bebouwde kom is besluitname door de provincie Gelderland eveneens wettelijk vereist. Binnen de gemeente komen geen beschermde monumenten voor.

Terreinen van (zeer) hoge archeologische waarde

Terreinen van (zeer) hoge archeologische waarde zijn terreinen van oudheidkundige betekenis die op grond van door de RACM gehanteerde criteria zijn aangewezen als behoudenswaardig, maar geen wettelijke bescherming genieten. Voorafgaand aan planvorming betreffende deze terreinen is besluitname door de gemeente wettelijk vereist. Binnen de gemeente Neder-Betuwe komen geen terreinen van zeer hoge archeologische waarde voor en 32 terreinen van hoge archeologische waarde.

Terreinen van archeologische waarde

Terreinen van archeologische waarde zijn terreinen van oudheidkundige betekenis die op grond van de door de RACM gehanteerde criteria zijn aangegeven als archeologisch waardevol. Voorafgaand aan planvorming betreffende deze terreinen is besluitname door de gemeente wettelijk vereist. Er zijn twaalf terreinen van archeologische waarde in de gemeente Neder-Betuwe.

Terreinen van archeologische betekenis

Terreinen van archeologische betekenis zijn terreinen die nog niet gewaardeerd zijn op grond van door de RACM gehanteerde criteria. Het betreft terreinen waar, op grond van gedane vondsten en/of waarnemingen, (meer) archeologische resten worden verwacht. Alle huidige terreinen van archeologische betekenis zijn daarom

onlangs onderworpen aan een waarderend onderzoek (Meij, 2004 en 2007). Op dit moment zijn de gegevens van deze waardering nog niet verwerkt naar de nieuwe standaard-AMK. Deze terreinen krijgen of een hogere beleidsmatige status of zullen worden afgevoerd van de lijst van terreinen met archeologische status. Hierover is nog geen formeel besluit genomen. De onderzochte en gewaardeerde terreinen blijven derhalve nog als terrein van archeologische betekenis vermeld staan op de archeologische verwachtings- en advieskaart. In de gemeente Neder-Betuwe betreft dit drie terreinen.

4.4 Overige archeologische en (cultuur)historische waarden

Middeleeuwse dorpskernen

In en rond oude dorpskernen is de kans op de aanwezigheid van nederzittingsresten uit de Middeleeuwen groot. Meestal worden de oude dorpskernen gekenmerkt door een hoge dichtheid aan archeologische vindplaatsen uit de Middeleeuwen en de aanwezigheid van oude woongronden.

Oude woongronden

De tijdens bodemkarteringen in kaart gebrachte oude woongronden vormen een directe verwijzing naar bewoning in het verleden. Hoewel deze beperkt kan blijven tot de Nieuwe tijd, is de kans op het voorkomen van nederzittingsresten uit de Late Middeleeuwen of vroegere perioden hier groot.

Verdronken dorp Ooij

Ten zuiden van de Waalbandijk lag in de Middeleeuwen een dorp (Ooij) dat geheel verdwenen is door de activiteiten van de Waal. Ter hoogte van de ligging van het voormalige dorp hebben grootschalige bodemverstoringen plaatsgevonden. In hoeverre er nog resten van het dorp aanwezig zijn, zal nader onderzoek moeten aantonen. Het dorp is niet in de vindplaatsencatalogus opgenomen, maar is wel, net als de dorpskernen en oude woongronden, als aparte eenheid op kaartbijlage 1 weergegeven.

Historische structuren

Naast de archeologische vindplaatsen zijn ook een aantal (cultuur)historische structuren geïnventariseerd en op kaartbijlage 1 weergegeven. De gegevens van deze historische relictten zijn afkomstig van de Werkgroep archeologie Historische Kring en Omstreken en van historisch kaartmateriaal. Deze structuren zijn (met uitzondering van De Linie, waarvan één waarneming bekend is) niet in de catalogus opgenomen, maar zijn wel aandachtswaardig. Zo zijn de Marsdijk, de Rijnbandijk en de Waalbandijk (deze laatste twee op kaartbijlage 1 weergegeven als bandijken) in het kaartbeeld opgenomen. Dezen zijn omstreeks 1300 aangelegd. Ook aangegeven op de kaart is de Spanjaardsdijk (oftewel Nieuwe Dijk of Dwarsdijk, aangelegd in

1591) die loopt van de Rijnbandijk (nabij Boerderij De Keij te Opheusden) naar de Waalbandijk (nabij boerderij De Engel te Hien) (Mulder & Franssen, 2006). De Linie, gelegen tussen de Fort De Spees en de Waalbandijk bij Eldik is omstreeks 1800 aangelegd en maakte deel uit van Betuwestelling. Ter hoogte van cat.nr. 248 zijn mogelijke resten van De Linie aangetroffen. Ten zuiden van Opheusden ligt een middeleeuwse zijwende en tussen Eldik en Dodewaard bevindt zich een middeleeuwse achterkade. Uit de omgeving van Eldik is een aantal kwelkades bekend. Zowel deze kwelkades als de zijwende en de achterkade zijn kunstmatige verhogingen in het landschap, die aangelegd zijn om water tegen te houden.

5 Archeologisch verwachtingsmodel

5.1 Principes en nauwkeurigheid

Op de archeologische waarden- en verwachtingskaart is de verwachte dichtheid aan archeologische resten vlakdekkend weergegeven. De kaart vormt daarmee de grafische weergave van een voorspellingsmodel dat gebaseerd is op het principe dat archeologische resten niet willekeurig over een gebied zijn verspreid, maar gerelateerd zijn aan bepaalde landschappelijke kenmerken of eigenschappen. Het vaststellen van de archeologische verwachting voor een gebied kan gebaseerd zijn op kwantitatieve vindplaatsgegevens (een zogenaamde inductieve benadering), maar er zijn ook verwachtingsmodellen die sterk leunen op een hypothetische benadering (een zogenaamde deductieve benadering).

In het geval van een inductieve benadering worden de relaties tussen archeologische vindplaatsen en landschappelijke kenmerken berekend door middel van een statistische (GIS-)analyse. Voorwaarde voor een verantwoorde statistische onderbouwing van een verwachtingsmodel is een voldoende grote archeologische dataset. Hoewel er uit de gemeente Neder-Betuwe relatief veel archeologische vindplaatsen bekend zijn, is slechts een klein deel bruikbaar voor een statistische analyse. Mede door de veronderstelde sterke oververtegenwoordiging van vindplaatsen in bepaalde landschappelijke eenheden als gevolg van waarnemingseffecten, is een statistische benadering niet zonder meer verantwoord. Een deductieve benadering is gebaseerd op kennis over de locatiekeuzefactoren in het verleden op grond waarvan aan landschappelijke eenheden verwachtingswaarden worden toegekend. Het probleem van deze benadering is dat er sprake is van een subjectieve beoordeling die statistisch vaak niet goed onderbouwd kan worden (Deeben & Wiemer, 1998 en 1999). Veel archeologische verwachtingsmodellen hebben zowel een inductieve als deductieve onderbouwing. Gesproken wordt dan van een hybridemodel. Een dergelijk model is ook voor onderhavig onderzoek gebruikt.

Een voordeel van een deductieve benadering van het verwachtingsmodel is dat het vindplaatsenbestand (met geregistreerde vindplaatsen) als een onafhankelijk controlemiddel gebruikt kan worden om de voorspellende waarde van het verwachtingsmodel te toetsen. Indien een statistische benadering is gehanteerd, is dit niet meer mogelijk omdat dan sprake is van een cirkelredenering. In dat geval is het verwachtingsmodel immers gebaseerd op een analyse van de verspreiding van geregistreerde archeologische vindplaatsen en kunnen deze gegevens niet meer gebruikt worden voor een toetsing van het model.

Door algemene kennis over de ligging en verspreiding van archeologische vindplaatsen in het rivierengebied te combineren met landschappelijke gegevens (geologie, ouderdom fossiele rivierlopen, bodemgesteldheid en geomorfologie), zijn de landschappelijke eenheden in de gemeente Neder-Betuwe voorzien van een archeologische verwachting. Onder archeologische verwachting wordt de kans op het voorkomen van archeologische resten verstaan. Archeologische verwachting zegt dus iets over de dichtheid waarin archeologische terreinen binnen een landschappelijke eenheid voorkomen of worden verwacht. Hoe hoger de archeologische verwachting, hoe groter de verwachte dichtheid aan archeologische resten. Hoe groter de dichtheid aan archeologische resten, hoe groter de (verwachte) archeologische waarde van een bepaalde landschappelijke eenheid. Met de termen hoge, middelmatige en lage archeologische verwachting wordt de verwachte (relatieve) dichtheid aan archeologische vindplaatsen tot uitdrukking gebracht.

De archeologische verwachting van de landschappelijke eenheden moet niet verward worden met de waarde van individuele archeologische vindplaatsen die binnen deze eenheden voorkomen. Een archeologische vindplaats in een gebied met een hoge archeologische verwachting is niet per definitie waardevoller dan een vindplaats in een gebied met een lage archeologische verwachting. De waarde van individuele vindplaatsen is namelijk afhankelijk van de criteria gaafheid, zeldzaamheid en de externe (landschappelijke) context en niet van de ligging binnen een bepaalde verwachtingszone (Groenewoudt, 1994).

5.2 Vestigingsfactoren en locatiekeuze

Tot op heden maken archeologische verwachtingsmodellen in Nederland voornamelijk gebruik van vestigingsfactoren en locatiekeuzen die gebaseerd zijn op economische en landbouwkundige motieven. Over andere motieven (bijv. van politieke, religieuze, sociale of strategische aard) is tot dusverre zo weinig bekend dat ze slechts bij hoge uitzondering gebruikt worden bij het opstellen van verwachtingsmodellen. Economische en landbouwkundige motieven hebben in hoofdzaak betrekking op de fysieke mogelijkheden en beperkingen van het landschap waarin men leefde. Door gebruik te maken van geologische en bodemkundige gegevens kunnen deze op relatief eenvoudige wijze worden herleid. Aan bepaalde landschappelijke parameters kan in alle archeologische perioden een vergelijkbare verwachting worden gekoppeld. Voor het rivierenlandschap geldt bijvoorbeeld: hoog en droog/hoge archeologische verwachting, laag en nat/lage archeologische verwachting. Vooral de holocene stroomgordels waren hoge en goed herkenbare elementen in het overwegend moerasachtige en dichtbegroeide rivierenlandschap. In het verleden werden zowel oeverwallen als (rest)geulen gebruikt als verbindingroute tussen verschillende gebieden. Toch zijn wat betreft de locatiekeuzefactoren in de loop van de tijd duidelijke verschillen te onderscheiden. Meest markant zijn deze verschillen tussen jager-verzamelaars enerzijds en landbouwers anderzijds.

Jager-verzamelaars (Paleolithicum-Midden Neolithicum)

Bij een analyse van de verspreiding van (steentijd)vindplaatsen van jager-verzamelaars in het rivierengebied blijkt dat deze vindplaatsen in vrijwel alle gevallen te vinden zijn op de overgang van nat naar droog. Dit verband is sterker naarmate deze overgang markanter is (bijvoorbeeld op hoge zandkoppen in laaggelegen gebieden). Voor deze sterke relatie zijn twee verklaringen. Ten eerste worden landschappelijke overgangen gekenmerkt door het op korte afstand van elkaar voorkomen van een grote verscheidenheid aan vegetatietypen. Dit bracht voor jager-verzamelaars met zich mee dat er op dergelijke locaties een grote verscheidenheid aan voedselbronnen op korte afstand voorhanden was in de vorm van planten en dieren. Ten tweede zijn landschappelijke overgangsgebieden markante en goed herkenbare elementen in het landschap. In het verleden kunnen deze zijn gebruikt als migratieroute tussen verschillende gebieden.

De sterke voorkeur voor landschappelijke overgangssituaties is een van de weinige locatiekeuzefactoren voor jager-verzamelaars op grond waarvan een ruimtelijk voorspellingsmodel kan worden geformuleerd. Gebieden met een hoge archeologische verwachting zijn :

- oevers van (crevasse)geulen en andere depressies;
- ruggen en koppen in natte, laaggelegen terreinen.

In de gemeente Neder-Betuwe zijn tot op heden nauwelijks sporen aangetroffen van typische jager-verzamelaarsculturen uit de Steentijd. Een grote hoeveelheid grofgemagerd aardewerk en een vuurstenen spits, gevonden bij de Peyenkampse Veldweg (cat.nr. 178), worden gedateerd in het Midden Neolithicum. Toch dient vooral in de omvangrijke zones met oever- en komafzettingen op grotere diepte rekening te worden gehouden met bewoningssporen van jager-verzamelaars. Hetzelfde geldt voor het onderliggende onverspoelde pleistocene landschap. Hiervan zijn echter de karakteristieken slechts globaal bekend, maar de aanwezigheid van markante opduikingen kan niet worden uitgesloten. Opmerkelijk is dat op de verschillende reeds bekende rivierduinopduikingen in het verleden geen vondsten zijn gedaan die verwijzen naar bewoning in het Paleolithicum, Mesolithicum of Vroeg en Midden Neolithicum (dit in tegenstelling tot verschillende rivierduinen in de ruimere omgeving van Neder-Betuwe). Een verklaring hiervoor is het deels afgedekt zijn van deze rivierduinen, het gebruik als grasland en de geringe bodemingrepen die hier tot op heden hebben plaatsgevonden.

Landbouwers (Neolithicum-Late Middeleeuwen)

Voor landbouwers werd de locatiekeuze steeds meer bepaald door de mate waarin gronden geschikt waren voor de akkerbouw. De eerste landbouwers hadden nagenoeg geen technische middelen om de bodemstructuur en -vruchtbaarheid te verbeteren. Oogstrisico's werden direct bepaald door de fysische eigenschappen van het landschap. Belangrijke parameters waren grondwaterregime, natuurlijke

vruchtbaarheid, bewerkbaarheid van de bodem en areaal geschikte landbouwgrond. Tot de gebieden met een hogere archeologische verwachting moeten in de eerste plaats de relatief hooggelegen fossiele meandergordels worden gerekend. In het rivierengebied worden de meandergordels over het algemeen gekenmerkt door een hoge dichtheid aan archeologische vindplaatsen uit de Prehistorie en latere archeologische perioden. Over het algemeen geldt tevens een middelmatige tot hoge verwachting voor gebieden met relatief hooggelegen ongefundeerde oeverafzettingen en crevassesystemen (de oeverwallen). In sommige delen van het rivierengebied geldt ten aanzien van de oeverzones een sterke relatie tussen bewoningsdichtheid (en archeologische verwachting) en afstand tot de corresponderende meandergordel. Dit komt vooral voor in gebieden met grote kommen en een eenduidig patroon van meandergordels met belendende oeverzones, zoals het geval is in de gemeente Neder-Betuwe. Het grootste aantal archeologische resten bevindt zich op of in de nabijheid van een meandergordel. Een aantal nederzettingsterreinen vormt hierop de uitzondering. Deze liggen op relatief grote afstand van de meandergordels. Hiervoor is vooralsnog geen duidelijke landschappelijke verklaring voor te geven. Vermoedelijk liggen hier nog niet gekarteerde crevassesystemen aan ten grondslag, waarlangs of waarop deze nederzettingen zijn gelegen.

Naast reliëf en bodemkwaliteit kan de aanwezigheid van voormalig open water in de vorm van restgeulen worden genoemd als locatiekeuzefactor. In het rivierengebied zijn resten van bewoning uit de IJzertijd en Romeinse tijd met name te vinden langs restgeulen, die fungeerden als natuurlijke, bevaarbare verbindingen tussen bewoningsconcentraties.

Behalve de zandige meandergordels (beddingafzettingen) en de hieraan grenzende oeverzones (samen de stroomgordel) vormden in het rivierengebied ook de hoger gelegen pleistocene eolische rivierduinen aantrekkelijke locaties voor bewoning en beakkering. Binnen de gemeente Neder-Betuwe zijn echter nog geen aanwijzingen gevonden voor dergelijke activiteiten op de hier aanwezige rivierduinen.

Komgebieden vormden vanaf de introductie van de landbouw veel minder aantrekkelijke locaties voor bewoning. In deze van oudsher laaggelegen en natte gebieden is de dichtheid aan (bekende) archeologische vindplaatsen doorgaans dan ook veel geringer. Indien echter zandige oeverafzettingen in de kom zijn gesedimenteerd, neemt de geschiktheid voor bewoning sterk toe. Een specifiek voorbeeld hiervan zijn de crevasse-afzettingen. Deze afzettingen zijn vaak diep in komgebieden doorgedrongen, waarbij ze smalle, hoger gelegen en relatief zandige ruggen kunnen vormen temidden van kleiige komafzettingen. In sommige gevallen zijn crevassen langere tijd watervoerend geweest en kunnen ze worden beschouwd als kleine stroomgordels. Door hun geringe omvang zijn waarschijnlijk veel crevassen binnen de gemeente Neder-Betuwe nog niet in kaart gebracht.

5.3 Het archeologisch verwachtingsmodel voor de gemeente Neder-Betuwe

De archeologische waarden- en verwachtingskaart (kaartbijlage 1) is tot stand gekomen door kennis over de opbouw van het landschap (hoofdstuk 3) te combineren met kennis over de gebruiksmogelijkheden van dit landschap voor de mens gedurende de verschillende archeologische perioden (§ 5.1 en 5.2). Samen met de bekende archeologische vindplaatsen, AMK-terreinen en overige waarden (hoofdstuk 4) geeft deze kaart een zo compleet mogelijk overzicht van de huidige archeologische kennis over de gemeente Neder-Betuwe.

Binnen de gemeente Neder-Betuwe kan op basis van de ouderdom van individuele stroomgordels, de geologische ontstaansgeschiedenis, geomorfologie en bodemgesteldheid, onderscheid worden gemaakt in vijf landschapstypen met een eigen karakter en periodespecifieke archeologische verwachting (kaartbijlage 1):

- meandergordels en restgeulen;
- oeverafzettingen;
- crevassen;
- komgebieden;
- pleistocene rivierduinopduikingen.

Behalve deze vijf landschapstypen met bijhorende archeologische verwachtingen, zijn binnen de gemeente Neder-Betuwe nog andere verwachtingszones te onderscheiden.

Dit betreft de zgn. historische structuren:

- middeleeuwse dorpskernen;
- oude woongronden;
- het verdrinken dorp Ooij.

Meandergordels en restgeulen

Op basis van de gunstige geomorfologische en bodemkundige kenmerken kan aan de verschillende fossiele meandergordels van de gemeente Neder-Betuwe in principe een middelmatige tot hoge archeologische verwachting worden toegekend. In de eerste plaats zijn de fossiele meandergordels relatief hoge zones in het holocene rivierenlandschap met een relatief lage overstromingsfrequentie. De meandergordels vormen de droge delen in het rivierenlandschap en fungeren als veilige woonlocatie en natuurlijke verbindingroute. In de tweede plaats zijn de relatief zandige afzettingen gunstige landbouwgronden met een hoge natuurlijke bodemvruchtbaarheid en een goede bewerkbaarheid. Een derde gunstige locatiekeuzefactor betreft de aanwezigheid van restgeulen. Behalve het belang van de nabijheid van open water (drinkwater, waswater, etc.), kunnen de restgeulen gezien worden als natuurlijke transport- en verbindingroutes in het rivierenlandschap. De specifieke archeologische verwachting voor een meandergordel is afhankelijk van de ouderdom van de afzettingen en de mate waarin die zijn afgedekt door jongere afzettingen.

Meandergordel van Winssen (hoge archeologische verwachting Neolithicum t/m Bronstijd; middelmatige verwachting overige perioden)

Hoge verwachting voor vindplaatsen uit de periode Neolithicum t/m Bronstijd. Voor latere perioden geldt een lage verwachting. De meandergordel is dan afgedekt door jongere oever- en komafzettingen. Op de meandergordel zijn tijdens een booronderzoek en een opgraving in het kader van de aanleg van de Betuweroute aanwijzingen gevonden voor nederzettingsresten uit de periode Laat Neolithicum-Bronstijd (Asmussen, 1993; Bulten, 1997). Ook op de aangrenzende zones met crevasse-afzettingen zijn vindplaatsen uit de het Neolithicum en de Bronstijd bekend (onderzoek Betuweroute, o.a. Jongste, 1997).

Meandergordel van Kesteren (hoge archeologische verwachting Neolithicum t/m Late Middeleeuwen)

Voor deze, maar kortstondig in het Neolithicum actieve meandergordel geldt een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de periode Neolithicum t/m Late Middeleeuwen. Vindplaatsen uit deze perioden zijn bekend ter hoogte van het noordelijke deel van meandergordel. Op het overige deel van de meandergordel zijn geen vindplaatsen bekend.

Meandergordels van Ochten en Westerveld (hoge archeologische verwachting Bronstijd t/m Late Middeleeuwen)

Hoewel ze uiteenlopende begindateringen hebben, valt de einddatering van beide meandergordels rond circa 1525 voor Chr. Op de meandergordels zijn, naast vooral vindplaatsen uit de IJzertijd, de Romeinse tijd en de Middeleeuwen, ook twee vindplaatsen uit de Bronstijd bekend. Op de meandergordel van Ochten betreft dit een aardewerkvindplaats die tijdens de grootschalige kartering in het kader van de aanleg van de Betuweroute is aangetroffen (cat.nr. 34). De omgeving van Westerveldse meandergordel wordt ter hoogte van de archeologische vindplaats De Woerd gekenmerkt door crevasse-afzettingen. Op de crevasse-afzettingen die door de Westerveldse meandergordel zijn gevormd zijn sporen van bewoning uit de Midden Bronstijd aangetroffen (cat.nr 288).

Meandergordels van Wuustegraaf en Boelenham (middelmatige verwachting voor Bronstijd; hoge archeologische verwachting IJzertijd t/m Late Middeleeuwen)

Beide meandergordels worden gekenmerkt door vindplaatsen uit de IJzertijd de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. Opvallend is dat de vindplaatsen grotendeels worden gekenmerkt door oude woongronden in de nabije omgeving van een restgeul. Op grond van deze bevindingen geldt een hoge archeologische verwachting voor archeologische resten uit de IJzertijd tot en met de Late Middeleeuwen. Ter hoogte van de meandergordel van Boelenham is ook een vindplaats bekend met archeologische resten uit de Bronstijd (cat.nr. 343). Uit deze vindplaats blijkt dat de meandergordel van Boelenham een eerdere actieve fase heeft gekend dan uit

de beginfasedatering blijkt, en ook al in een eerdere periode bewoond is geweest. Mogelijk zijn veel van de oudste resten door latere rivieractiviteiten opgeruimd.

Meandergordels van Herveld, Zoelen en Distelkamp-Afferden (hoge archeologische verwachting Neolithicum t/m Late Middeleeuwen)

De meandergordel van Zoelen wordt gekenmerkt door een hoge dichtheid aan vindplaatsen uit de Prehistorie t/m Late Middeleeuwen. Deze liggen buiten de gemeentegrenzen van de Neder-Betuwe. Zo worden in de gemeente Tiel de oeverzones ten zuiden van de meandergordel van Zoelen gekenmerkt door een hoge dichtheid aan vindplaatsen uit het Neolithicum en de Bronstijd (Heunks, 2003). De meandergordels van Herveld en Distelkamp-Afferden worden gekenmerkt door vindplaatsen uit de periode IJzertijd t/m late Middeleeuwen. Verspreid zijn ook vindplaatsen bekend uit het Neolithicum en de Bronstijd.

Meandergordel van Ommeren (hoge archeologische verwachting Neolithicum t/m Late Middeleeuwen)

Binnen de gemeentegrenzen beslaat deze meandergordel maar een kleine zone. Er zijn dan ook geen vindplaatsen bekend op deze meandergordel in de gemeente Neder-Betuwe. Buiten de gemeentegrenzen wordt de meandergordel gekenmerkt door vindplaatsen uit het Neolithicum tot en met de Late Middeleeuwen. Zo is in de gemeente Buren (net enkele meters buiten de gemeentegrens van de Neder-Betuwe) een waarneming gedaan van een stenen mes/dolk, een vuurstenen afslag en een krabber (mondelijke mededeling E.M.P. Verhelst). Deze vondsten zijn toegeschreven aan de Michelsbergcultuur (Midden Neolithicum). Er wordt uitgegaan van een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit deze periodes.

Meandergordel van Echteld (hoge archeologische verwachting voor IJzertijd t/m Late Middeleeuwen)

De meandergordel van Echteld wordt gekenmerkt door een hoge dichtheid aan vindplaatsen en oude woongronden uit de periode IJzertijd tot en met de Middeleeuwen. Er zijn geen vondsten uit eerdere periodes bekend.

Meandergordel van Lienden (hoge archeologische verwachting voor Romeinse tijd t/m Late Middeleeuwen)

Binnen de gemeente Neder-Betuwe wordt deze meandergordel vooral gekenmerkt door vindplaatsen uit de Romeinse tijd en de Vroege en Late Middeleeuwen. Deze wijzen erop dat de meandergordel al snel naar zijn beginfase minder actief werd en zo geschikt werd voor bewoning. De meest spraakmakende vondst is die van een Romeins grafveld ter hoogte van de Prinsenhof te Kesteren (cat.nr. 267).

Meandergordel van Mars/Oude Rijn (hoge archeologische verwachting voor Late Middeleeuwen; lage archeologische verwachting voor overige perioden)

De meandergordel ligt binnendijks van de Marsdijk en buitendijks van de Rijnbanddijk. Dit betekent dat de meandergordel ten tijde van de aanleg van de bandijken (omstreeks 1300) nog actief was. Er geldt daarom een lage archeologische verwachting voor alle archeologische perioden tot de Late Middeleeuwen. Uitzondering hierop maken het voorkomen van boten, kadewerken, beschoeiingen en andere watergerelateerde archeologische objecten (vanaf de Romeinse tijd). Er geldt een hoge archeologische verwachting voor archeologische resten uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd. In die periode verlandde de meandergordel en was het mogelijk om gebruik te maken van het vrijgekomen land. Talrijke vondsten uit de Late Middeleeuwen ter hoogte van dit gebied bevestigen dit beeld.

Figuur 9. De uiterwaarden bij Kesteren met uitzicht op de stuwwal bij Wageningen.

Meandergordel van de Nederrijn (lage archeologische verwachting voor alle archeologische perioden, met uitzondering van watergerelateerde objecten en binnendijkse afzettingen van de Nederrijn)

De meandergordel van de Nederrijn ligt in de gemeente Neder-Betuwe vrijwel geheel ten noorden van de winterdijk in de uiterwaarden (figuur 9). Voor grote delen van deze uiterwaarden geldt een lage archeologische verwachting voor alle archeologische perioden, met uitzondering van het voorkomen van boten, kadewerken, beschoeiingen en andere 'watergerelateerde' archeologische objecten (Romeinse tijd-Late Middeleeuwen). De uiterwaarden zijn vanaf de Late Middeleeuwen onderhevig geweest aan erosie- en sedimentatieprocessen van de Nederrijn, waarbij het oude land is opgeruimd. De kans op het aantreffen van losse (verspoelde) vondsten is

daarmee niet uit te sluiten. Alleen ter hoogte van vestingwerk De Spees liggen afzettingen van de Nederrijn binnendijks en is er vermoedelijk sprake van 'oud land'. Voor dit deel van de meandergordel van de Nederrijn geldt dan ook een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de periode Vroege IJzertijd tot en met Late Middeleeuwen.

Meandergordel van de Waal (uiterwaarden) (lage archeologische verwachting voor alle archeologische perioden, met uitzondering van watergerelateerde objecten, binnendijkse afzettingen van de Waal en zones met vermoedelijk oudere, bewaard gebleven afzettingen in de ondergrond)

Voor de meandergordel van de Waal (de uiterwaarden) geldt over grote oppervlakken een lage archeologische verwachting voor alle archeologische perioden, met uitzondering van het voorkomen van boten, kadewerken, beschoeiingen en andere watergerelateerde archeologische objecten (Romeinse tijd-Late Middeleeuwen). De uiterwaarden zijn vanaf de Late Middeleeuwen onderhevig geweest aan erosie- en sedimentatieprocessen van de Waal, waarbij het oude land is opgeruimd. De kans op het aantreffen van losse (verspoelde) vondsten is daarmee niet uit te sluiten. Ter hoogte van Eldik en ten oosten van Ochten liggen meandergordelafzettingen van de Waal binnendijks. Voor deze zones dient uitgegaan te worden van een hoge archeologische verwachting voor sporen/vondsten uit de periode Prehistorie t/m Late Middeleeuwen. Hetzelfde geldt voor de zones buitendijks waar vermoedelijk afzettingen van oudere meandergordels in de ondergrond aanwezig zijn.

Restgeulen

Restgeulen vormen binnen de meandergordels een bijzondere landschappelijke eenheid met een zeer specifieke archeologische verwachting. Hoewel de kans op het voorkomen van nederzettingssporen hier in principe laag is, dient met name in de oeverzones rekening te worden gehouden met de aanwezigheid van zeer goed geconserveerde resten van nabijgelegen nederzettingen (off-site resten o.a. afvalzones, kadewerken en beschoeiingen). Daarnaast is er in restgeulen een relatief hoge kans op het voorkomen van (resten van) vaartuigen. Deze verwachting is van toepassing voor alle restgeulen, onafhankelijk van de datering. Door de natte context waarin zich eventuele archeologische resten bevinden, zijn deze mogelijk goed bewaard gebleven.

Oeverafzettingen

De oeverafzettingen buiten de meandergordels zijn de overgangszones tussen de meandergordels en de komgebieden. Vooral in zones direct tegen de meandergordel kunnen de oeverafzettingen tot relatief hoge oeverwallen zijn ontwikkeld (vaak hoger dan de top van de meandergordelafzettingen). De oeverafzettingen buiten de meandergordels hebben vergelijkbaar gunstige geomorfologische en bodemkundige eigenschappen als de oeverafzettingen binnen de meandergordels; voor de

eerstgenoemde oeverafzettingen geldt in principe dan ook een hoge archeologische verwachting. In het onderzoeksgebied liggen veel vindplaatsen buiten de meandergordels in de zone met oeverafzettingen. De specifieke archeologische verwachting voor oeverafzettingen wordt bepaald door de ouderdom van de afzettingen en (daarmee samenhangend) de mate waarin die zijn afgedekt door jongere afzettingen, en de afstand tot de meandergordel. In het ene geval gaat het specifiek over de periode Romeinse tijd-Late Middeleeuwen (bijvoorbeeld bij de stroomgordel van Lienden), in het andere geval heeft de hoge verwachting betrekking op vindplaatsen uit de periode Neolithicum-Late Middeleeuwen (bijvoorbeeld bij de meandergordels van Herveld, Zoelen en Distelkamp-Afferden). Daarnaast zijn op veel plaatsen in de gemeente Neder-Betuwe de oeverzones opgebouwd uit meerdere fasen van stroomgordels. Hierdoor is op veel plaatsen geen eenduidig onderscheid te maken in stroomgordelspecifieke oeverzones. Ten behoeve van het kaartbeeld is aan de oeverzones in het algemeen een hoge archeologische verwachting toegekend voor vindplaatsen uit de periode Prehistorie-Late Middeleeuwen. Deze hoge verwachting is van toepassing op de zones tot 200 m van de meandergordels. Voor de oeverafzettingen daarbuiten geldt weliswaar een verhoogde kans op het voorkomen van vindplaatsen (het zijn aantrekkelijkere zones dan de aangrenzende komgebieden), maar hier moet worden uitgegaan van een middelmatige verwachting. Binnen de gemeente Neder-Betuwe liggen circa 21% van de vindplaatsen binnen de 200 m zone en slechts 8% van de vindplaatsen op oeverafzettingen die meer dan 200 m van de meandergordel af liggen.

Inherent aan de natuurlijke processen in een meanderend rivierenlandschap, zijn de zandige meandergordelafzettingen (lees: beddingafzettingen) van de verschillende fossiele riviersystemen vrijwel overal afgedekt door een dun pakket oeverafzettingen. De archeologische verwachting wordt in deze gevallen bepaald door de aan de meandergordel toegekende verwachting. Specifiek is dit het geval voor de relatief jonge oeverafzettingen van de Waal en Nederrijn die op veel plaatsen op veel oudere en 'kansrijkere' meandergordelafzettingen zijn afgezet.

Crevassen

Crevassen, ook wel oeverwaldoorbraakafzettingen genoemd, liggen in dezelfde landschappelijke context als de oeverafzettingen. Evenals oeverafzettingen zijn de crevasse-afzettingen relatief zandig. Behalve door hun ontstaanswijze, onderscheiden crevassen zich van de oeverafzettingen op grond van geomorfologische kenmerken (langgerekte vorm dwars op de ligging van de meandergordel) en (in veel gevallen) de aanwezigheid van een crevassegeul van waaruit deze is opgebouwd. Mede door de vaak iets hogere ligging en meer zandige textuur vormen de crevassen kansrijke zones voor het voorkomen van bewoningssporen uit het verleden. Voor reeds bekende crevassen dient derhalve te worden uitgegaan van een hoge archeologische verwachting, waarbij de specifieke datering afhankelijk is van de ouderdom van de corresponderende meandergordel.

Komgebieden

De komgebieden zijn de laagst gelegen delen van het rivierenlandschap met een van oorsprong hoge grondwaterstand en een kleiige profielopbouw. Binnen het holocene rivierenlandschap vormden de komgebieden ongeschikte locaties voor bewoning en veel andere menselijke activiteiten. Aan komgebieden is daarom in principe een lage archeologische verwachting toegekend. Binnen de gemeente Neder-Betuwe zijn slechts in totaal 5 vindplaatsen in de komgebieden bekend.

Meer nog dan voor de oeverafzettingen geldt voor de komgebieden dat rekening moet worden gehouden met een intact onderliggend pleistoceen rivierenlandschap (vanaf circa 6 tot 8 m -Mv en dieper): een landschap dat tot in het Vroeg Neolithicum dagzoomde en het jachtterrein en leefgebied vormde voor de toen rondtrekkende jager-verzamelaars. Ter hoogte van markante zandopduikingen en nabij geulinsnijdingen moet rekening worden gehouden met de aanwezigheid van vindplaatsen uit de Steentijd. De ligging van mogelijke afgedekte pleistocene opduikingen in komgebieden is aan de hand van de beschikbare gegevens echter onvoldoende nauwkeurig aan te geven.

Pleistocene rivierduinopduikingen

Pleistocene terrasresten en rivierduinen vormen in het rivierengebied op veel plaatsen de hoogste en oudste landschappelijke eenheden. Ze kunnen gedurende duizenden jaren hooggelegen terreinen hebben gevormd die aantrekkelijk waren als vestigingslocatie. Op de meeste markante pleistocene opduikingen in het rivierengebied zijn archeologische vindplaatsen bekend. Binnen de gemeente Neder-Betuwe is dit het geval op een rivierduin ten westen van Dodewaard (cat.nr. 181). In het algemeen kan gesteld worden dat naarmate de opduikingen hoger en groter zijn, de dichtheid aan (bekende) vindplaatsen toeneemt. Voor de (bekende) pleistocene opduikingen binnen het gemeentegebied van Neder-Betuwe geldt een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit alle archeologische perioden.

Historische dorpskernen

De begrenzing van de historische dorpskernen heeft aan de hand van historisch kaartmateriaal (o.a. de verpondings- en kadasterkaarten) plaatsgevonden. Een historische dorpskern is een van oorsprong middeleeuwse nederzetting (doorgaans een kerkdorp) die tot op vandaag bewoond is gebleven en gekenmerkt wordt door een hoge mate van bewoningscontinuïteit. De kans op het voorkomen van bewoningssporen uit de Middeleeuwen is dan ook vanzelfsprekend. Hierbij is de landschappelijke eenheid waarop deze historische dorpskern is gesitueerd slechts van indirect belang. Deze is echter wel bepalend voor de kans op het voorkomen van sporen uit vroegere perioden. Voor historische dorpskernen geldt een hoge archeologische verwachting voor archeologische resten uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd.

Oude woongronden

Oude woongronden worden op de meeste plaatsen gekenmerkt door het voorkomen van archeologische vindplaatsen uit zowel de Prehistorie als de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. De oude woongronden zijn deels gekarteerd tijdens vroegere bodemkarteringen, waarbij een donker gekleurde vondstlaag en/of een fosfaatconcentratie is herkend. Deels betreft het archeologische bodemkarteringen. Oude woongronden kunnen als nederzettingsterreinen en dus als relatief goed gekarteerde vindplaatsen worden opgevat. Derhalve geldt voor oude woongronden een hoge archeologische verwachting voor archeologische resten uit de Prehistorie tot en met de Nieuwe tijd.

Verdronken dorp

Ter hoogte van het verdronken dorp Ooij dient (evenals bij de historische dorpskernen) rekening gehouden te worden met archeologische resten uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd. In hoeverre deze resten daadwerkelijk nog aanwezig zijn, hangt af van de diepte van de ter hoogte van dit dorp aanwezige bodemverstoringen.

5.4 Beperkingen van het onderzoek

Een essentiële beperking van de archeologische verwachtings- en beleidskaart is dat deze voornamelijk betrekking heeft op nederzettingsterreinen waarvan het verspreidingsbeeld door een ruimtelijk (landschappelijk) verwachtingsmodel verklaard kan worden. Aan de basis van deze verwachtingsmodellen ligt de koppeling tussen ruimtelijke variabelen enerzijds (terreingradiënten, bodemgeschiktheid en waterhuishouding) en de verwachte locatiekeuzefactoren voor de verschillende cultuurgemeenschappen anderzijds.

Van andere typen vindplaatsen, zoals depots en offerplaatsen, wegen en grafvelden, is de ruimtelijke verspreiding niet of slechts in geringe mate gekoppeld aan landschappelijke variabelen, hoewel ze vaak wel een duidelijke ruimtelijke relatie (ligging, afstand) met nederzettingsterreinen vertonen. Hoewel deze vindplaatsen een archeologische verwachting vertegenwoordigen, blijven ze bij het beschrijven van de verwachte archeologische waarden, grotendeels buiten beschouwing. Wegen en verkavelingspatronen/ontginningsporen uit de Middeleeuwen zijn in veel gevallen nog in de bestaande topografie herkenbaar. Deze horen echter tot het terrein van de historische geografie en vallen zo buiten de reikwijdte van deze studie.

De aan landschappelijke eenheden toegekende archeologische verwachting kent verschillende maten van betrouwbaarheid. In een sedimentatiegebied zijn de dieper gelegen (oudere) geologische niveaus vanzelfsprekend minder goed onderzocht dan afzettingen die dicht aan het maaiveld voorkomen. Dit geldt ook voor de daarbinnen voorkomende archeologische resten: hoe verder terug in de tijd, hoe minder bekend

is over de desbetreffende culturen en hoe moeilijker een beeld te vormen is van het corresponderende landschap. Hierdoor is er een zekere scheefgroei in de waarnemingen en kennis van resten van archeologische perioden die in de diepere ondergrond voorkomen. Specifiek voor het afgedekte pleistocene landschap in oever- en/of komgebieden geldt dat de lokale 'landschappelijke' karakteristieken hiervan slechts zeer globaal bekend zijn. Ook hier kunnen archeologische sporen worden verwacht, waarbij onderscheid kan worden gemaakt in zones met een hoge en een lage archeologische verwachting. Door onvoldoende kennis over het pleistocene landschap is dit slechts in beperkte mate in de verwachtings- en beleidskaart verwerkt.

Het verwachtingsmodel gaat uit van een intact landschap met gave bodemprofielen. In werkelijkheid zijn grote delen van het gebied in meer of mindere mate verstoord door allerlei bodemtechnische ingrepen in het verleden. De mate van deze verstoringen en het effect ervan op de archeologische waarden in het gebied zijn slechts globaal bekend. Met name particuliere initiatieven op perceelsniveau in het verleden (bijvoorbeeld egaliseren) zijn vrijwel niet meer te reconstrueren. De archeologische verwachtings- en beleidskaart doet dan ook slechts globaal uitspraken over de mate van bodemverstoring. Het verwachtingsmodel zegt niets over de gaafheid van te verwachten archeologische waarden.

6 Bedreiging en bescherming van archeologische waarden

6.1 Kwetsbaarheid van archeologische waarden (algemeen)

Archeologische waarden (of vindplaatsen) zijn zeer kwetsbaar voor allerlei ingrepen in de bodem. Wanneer de bodem verstoord wordt, worden ook archeologische resten verstoord en soms zelfs geheel vernietigd. Hoe kwetsbaar archeologische resten zijn, is afhankelijk van enerzijds de aard, omvang en diepte van de bodemingreep en anderzijds van de aard, omvang en diepteligging van de archeologische resten en de geologische en waterhuishoudkundige situatie ter plaatse (Kars & Smit, 2003). De verstoring van archeologische waarden komt in veel gevallen neer op het verdwijnen van grondsporen, verplaatsing van archeologisch materiaal en verstoring van de ruimtelijke context.

In enkele gevallen hebben de ingrepen (ook) na de uitvoering een schadelijke uitwerking. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer haaks op de hoogtelijnen wordt geploegd, wat erosie in de vorm van afspoeling van bodemmateriaal in de hand werkt. Dit leidt er weer toe dat het archeologisch niveau steeds dichterbij de oppervlakte komt te liggen en sneller geraakt wordt door de ploeg. Een ander voorbeeld is gewicht, bijvoorbeeld ten gevolge van het rijden met zwaar materieel, het aanbrengen van oppervlakteverharding of een ophogingslaag. De volgende werkzaamheden en hun gevolgen voor archeologische waarden worden hieronder nader besproken:

- bouw- en sloopactiviteiten;
- werkzaamheden in het kader van natuurontwikkeling;
- de aanleg en het kappen van bos;
- diepe agrarische grondbewerking;
- ploegen;
- egaliseren;
- ontgrondingen;
- het graven en dempen van sloten;
- aanleg van drainage;
- grondwaterpeilverlaging;
- ophogingslagen, oppervlakteverharding, rijden met zwaar materieel
- boor- en heipalen.

Bouw- en sloopactiviteiten

Voor bouwactiviteiten zijn graafwerkzaamheden nodig die tot diep onder de basis van de bouwvoor (dus dieper dan ca. 30 cm -Mv) kunnen reiken, bijvoorbeeld ten behoeve van de aanleg van funderingen of boerderijverplaatsingen in het kader van land- of herinrichting. Ook sloopactiviteiten kunnen archeologische waarden bedreigen, in de eerste plaats doordat onder het te slopen object archeologische waarden verborgen kunnen zijn. Het te slopen object kan ook zelf belangrijke archeologische en/of bouwhistorische resten bevatten. Binnen stedelijke gebieden komen de bedreigingen voor het bodemarchief voornamelijk voort uit bouwactiviteiten die funderingen behoeven. Vanzelfsprekend is de aanleg van (bijvoorbeeld) een parkeergarage een zeer ingrijpende verstoring van de bodem ter plaatse. Indien op die plek archeologische resten aanwezig zijn of te verwachten zijn, dient grote terughoudendheid betracht te worden bij de planning en uitvoering van dergelijke projecten.

Werkzaamheden in het kader van natuurontwikkeling

Wanneer natuurontwikkeling gepaard gaat met grondverzet (bijv. de aanleg van natte oevers, het uitdiepen van voormalige geul- of beeklopen en de aanleg van poelen) vormt dat een ernstige bedreiging voor archeologische waarden. Natuurontwikkeling kan echter ook bijdragen aan de bescherming van archeologische waarden door planinpassing. Voorwaarde is dat vroegtijdig rekening wordt gehouden met archeologische waarden. Als voorbeeld van een natuurontwikkeling waarbij tevens archeologische waarden worden beschermd, geldt bijvoorbeeld een verlande meanderende stroom die opnieuw wordt uitgediept. De archeologisch waardevolle terreinen aan weerszijden van de voormalige stroom kunnen daarbij worden gespaard en bovendien opgehoogd (dus extra beschermd) met de grond die vrijkomt bij het uitdiepen. In het riviereengebied is een dergelijke stroom veelal een restgeul met archeologische afvalpakketten in de vulling.

De aanleg en het kappen van bos

De aanleg van bos gaat gepaard met grondverzet. Dit kan beperkt zijn tot het graven van plantgaten, het ploegen van plantvoren en het loskomen van kluiten bij stormschade. De schade die deze werkzaamheden en gebeurtenissen veroorzaken aan archeologische waarden is mede afhankelijk van de diepteligging van de archeologische resten ten opzichte van het maaiveld. Hoe dieper de archeologische resten liggen, hoe geringer de aantasting is. Een ernstige bedreiging daarentegen, ook voor archeologische waarden die diep onder het maaiveld liggen, is bosaanleg die gepaard gaat met het diep omzetten van de grond. Hetzelfde geldt voor het verwijderen van boomstronken tijdens het kappen van bos. Dit gaat gepaard met veel grondverzet, waardoor archeologische sporen ernstig verstoord worden. Het laatste kan worden voorkomen door de stobben in de grond te laten zitten.

Diepe agrarische grondbewerking

Diepe grondbewerkingen, zoals woelen, diepploegen, mengwoelen, mengploegen en frezen, worden tot onder de basis van de bouwvoor uitgevoerd. Woelen is het losmaken van een dichte ondergrond zonder dat de ondergrond naar boven wordt gehaald of wordt vermengd met de bouwvoor. Door woelen wordt de waterhuishouding verbeterd. Woelen gebeurt met een scherpe woeler of ondergrondbreker tot een diepte van 1,5 m -Mv. Doel van diepploegen (bijv. door gebruik te maken van een 'bosploeg') is een goede ondergrond naar boven te halen, waarbij de grond zowel gekeerd als gemengd kan worden. Er kan tot op circa 2 m -Mv gewerkt worden. Meermaals is gebleken dat hierdoor archeologische waarden worden aangetast. Andere werktuigen voor diepe grondbewerkingen zijn de mengploeg en diepspitfrees. Mengploegen is een alternatief voor diepploegen. Bij het mengploegen worden de boven- en ondergrond losgemaakt en gemengd, waarbij het dieptebereik van de mengploeg ongeveer 2 m -Mv is. Bij het frezen worden de boven- en ondergrond alleen gemengd. De maximale werkdiepte van de diepspitfrees is 1,0 à 1,5 m -Mv.

Ploegen

Bij ploegen wordt de bouwvoor losgemaakt, omgekeerd en in meer of mindere mate verkruid. De diepte van ploegen is afhankelijk van het gewas. In de regel wordt niet dieper dan 30 cm geploegd. Ploegen heeft niet direct een nadelige uitwerking op archeologische lagen of resten onder de bouwvoor. Op termijn leidt ploegen echter wel degelijk tot ernstige aantasting. Ten gevolge van verstuing van de top door harde wind en afspoeling door regenwater (erosie) neemt de dikte van de bouwvoor af, waardoor niet aangetaste archeologische lagen binnen het bereik van de ploeg komen te liggen. Artefacten worden uit deze laag opgeploegd en geraken in secundaire context in de bouwvoor. Bij normale landbouwwerkzaamheden zal bij bodems met een normale bouwvoor slechts sporadisch schade optreden aan sporen in de ondergrond.

Egaliseren

Egalisatie wordt toegepast om reliëfverschillen binnen percelen te verkleinen, waarbij grond wordt verplaatst van de hogere naar de lagere delen. Doel van egalisatie is enerzijds de wateroverlast in de lagere delen op te heffen en verdroging van hoger gelegen delen tegen te gaan. Tevens wordt door egalisatie een vlakker terrein gecreëerd dat zich gemakkelijker laat bewerken. Egalisatie vond voorheen voornamelijk in akkerbouwgebieden plaats. Tegenwoordig wordt ook grasland geëgaliseerd vanwege de verplichte mestinjectie. Bij egalisatie is de belangrijkste voorwaarde het behoud van de bouwvoor. Om deze reden wordt in akkerbouwgebied egalisatie gecombineerd met diepploegen, zodat tenslotte over het gehele terrein de bouwvoor weer bovenop ligt.

Ontgrondingen

Bij ontgroning (o.a. ten behoeve van zand- en kleiwinning) wordt een gebied geheel of gedeeltelijk afgegraven. De verlaging van een gebied bij een ontgroning kan variëren van enkele centimeters tot verscheidene meters. De grond die bij een ontgroning vrijkomt, wordt afgevoerd voor verwerking, verspreid over de omgeving of tijdelijk opgeslagen om later te worden teruggezet.

Het graven en dempen van sloten en greppels

Het aanleggen van een sloot of greppel kan gezien worden als een vorm van ontgronden. Het dempen van sloten wordt toegepast om percelen beter toegankelijk te maken voor de huidige, grote landbouwmachines. Vaak wordt hierbij ook de omringende bouwvoor verwerkt, wat tot maaiveldverlaging leidt. Bij het ploegen wordt dan vervolgens het bodemarchief aangetast. Ook in het kader van een land- of herinrichting vindt het graven en dempen van sloten en greppels plaats.

Aanleg van drainage

Bij de aanleg van drainage worden sleuven gemaakt waarin de drainagebuizen worden gelegd. Tijdens de noodzakelijke graafwerkzaamheden kunnen archeologische lagen worden verstoord, grondsporen verdwijnen en artefacten worden verplaatst. Het feit dat de sleuf vaak met dezelfde grond wordt dichtgegooid, betekent dat artefacten zich na deze werkzaamheid in verplaatste positie bevinden. Archeologische waarden worden door deze werkzaamheden veelal alleen plaatselijk aangetast.

Grondwaterpeilverlaging

Bij grondwaterpeilverlaging neemt de diepte toe tot waarop zuurstof in de grond kan doordringen. Dit leidt tot oxidatie, waardoor met name de organische component vergaat van archeologische resten die voorheen onder de grondwaterspiegel lagen. Grondwaterpeilverlaging betekent tevens dat plantenwortels en bodemdieren dieper in de bodem kunnen doordringen dan voorheen. Dit leidt tot het homogeniseren van de bodem, waardoor archeologische grondsporen verdwijnen en archeologisch materiaal verplaatst wordt.

Ophogingslagen, oppervlakteverharding, rijden met zwaar materieel

Het rijden met zwaar materieel, het aanbrengen van oppervlakteverharding of een ophogingslaag kan een nadelig effect hebben voor de kwaliteit van archeologische resten omdat zetting kan optreden. Hierdoor kan de ruimtelijke context van de archeologische resten worden verstoord.

Boor- en heipalen

Het zetten van boor- of heipalen heeft een nadelig effect op archeologische resten. Zo wordt bij het aanbrengen van boorpalen grond weggenomen en grond gedraaid.

Archeologische resten worden hierdoor verstoord of uit hun context gehaald en archeologische grondsporen worden onleesbaar. Bij het zetten van heipalen treedt er een verdichting van de grond op, waardoor grondsporen niet meer te lezen zijn. Bovendien komt er zuurstof in de ondergrond. Dit leidt tot oxidatie, waardoor met name de organische component vergaat van archeologische resten die voorheen onder de grondwaterspiegel lagen.

6.2 Bodemverstoringen

De in hoofdstuk 3 beschreven landschappelijke eenheden laten zich aan de hand van een archeologisch verwachtingsmodel (zie hoofdstuk 5) vertalen naar archeologische verwachtingen. Om de toegekende archeologische verwachtingen te kunnen vertalen naar een archeologische waarde, moet inzicht worden verkregen in de gaafheid (mate van intactheid) van de bodem. In verstoorde bodems is ook in gebieden met een hoge archeologische verwachting de kans op het voorkomen van goed geconserveerde archeologische resten immers gering. Gegevens over bodemverstoringen zijn hoofdzakelijk verkregen aan de hand van bodem- en geomorfologische kaarten (zie literatuurlijst) en het AHN.

Op de diverse bodemkaarten staan afgegraven zones aangegeven. Voorzover deze voldoende nauwkeurig zijn en inzage geven in de mate van bodemverstoring, zijn deze opgenomen in het kaartbeeld (kaartbijlagen 1 en 2).

Het AHN geeft een goed beeld van het huidige oppervlaktereliëf. Met kennis van de natuurlijke morfologie in het rivierengebied kunnen op deze kaart de belangrijkste afgravingen en vergravingen in kaart gebracht worden. De meeste verstoringen van de bodemkaarten etc. zijn goed te herleiden, maar ook zijn duidelijk een aantal niet eerder gekarteerde ontgroningen zichtbaar. Vooral in de uiterwaarden van de Nederrijn en de Waal liggen een aantal grote ontgronde percelen, ontstaan als gevolg van de kleiwinning voor de baksteenindustrie. Daarnaast zijn verspreid over de gemeente kleinere ontgronde percelen op het AHN herkenbaar, die vaak samenhangen met infrastructurele werken dan wel bouwactiviteiten.

Bebouwde oppervlakken

Binnen de bebouwde kommen van de gemeente Neder-Betuwe is de bodem deels mogelijk diep verstoord en zijn archeologische resten ten dele aangetast dan wel verdwenen. Ter hoogte van plaatsen waar huizen of andere gebouwen met een diepere fundering staan (of hebben gestaan) zijn mogelijk diepe verstoringen aanwezig. Er dient hierbij opgemerkt te worden dat pas vanaf de jaren 70-80 van de vorige eeuw woningbouw plaatsvindt die sterk verstorend is. Woningbouw van vóór deze periode is in veel mindere mate verstorend geweest voor het bodemarchief. Ook de schade die tijdens de Tweede Wereldoorlog aan de bebouwde kommen is ontstaan, heeft niet altijd tot volledige vernietiging van het archeologisch bodem-archief geleid. Zo zijn tijdens een booronderzoek in de kern van Ochten onder een verstoorde bovengrond

van enkele decimeters archeologische resten in een onverstoorde context aangetroffen (Boemaars, 2007). Ter hoogte van de bestaande bebouwingen kunnen (middeleeuwse) funderingen van voorgangers aangetroffen worden die van archeologische waarde zijn. Op basis van archeologisch onderzoek in bebouwde gebieden kan worden geconcludeerd dat verspreid in de bebouwde kom tevens zones voorkomen waar de bodemverstoring tot op heden gering is geweest en waar de aanwezigheid van gave bodemprofielen met daarin archeologische waarden niet mag worden onderschat. Te denken valt aan groenzones, sportterreinen, oppervlakkige bestratingen en overige terreinen waar een diepe bodemverstoring niet op voorhand vaststaat. Alleen door meer gedetailleerd bureauonderzoek en/of aanvullend veldonderzoek is de mate van verstoring tot op perceelsniveau te specificeren.

Fruit- en boomkwekerijen

Op veel plaatsen binnen de gemeente Neder-Betuwe worden fruit en bomen gekweekt. De werkzaamheden die hiermee gepaard gaan zijn vaak diep van aard en brengen mogelijk de verstoring van archeologische resten met zich mee. Het gaat hierbij echter om zeer lokale verstoringen (alleen ter hoogte van de bomenrij), wat betekent dat niet in de gehele boomgaard een verstoorde ondergrond aangetroffen zal worden. Dagelijkse bedrijfs werkzaamheden zoals (ondiep) ploegen worden als niet bedreigend beschouwd.

6.3 Fysieke bescherming en inrichting van archeologische terreinen

Fysieke bescherming van terreinen met archeologische waarden heeft als doel het (verdere) verval van de archeologische informatie tegen te gaan en eventueel aangerichte schade te herstellen. Fysieke bescherming houdt in dat er maatregelen worden getroffen op het terrein met archeologische waarden zelf. Doel daarvan is de meest gunstige randvoorwaarden te scheppen voor duurzaam behoud, zonder de aanwezige archeologische waarden te beschadigen. Dit kan neerkomen op maatregelen die als doel hebben:

- verdere aantasting van de archeologische waarden te voorkomen;
- het terrein beter zichtbaar of herkenbaar en toegankelijk te maken;
- beschadigingen te restaureren.

Fysieke bescherming kan gepaard gaan met inpassing van terreinen met archeologische waarden in ruimtelijke ontwikkelingen en kan al dan niet worden gecombineerd met maatregelen voor publieksgerichte doeleinden (zie bijvoorbeeld Anema, 1997; Van Marrewijk, 1998).

Voor nog maar weinig terreinen met archeologische waarden zijn fysieke beschermingsmaatregelen genomen. Hierdoor is nog slechts weinig bekend over het effect dat deze maatregelen kunnen hebben op archeologische resten. Zeker is dat de specifieke kwetsbaarheid van de te beschermen archeologische resten en de geologische en

waterhuishoudkundige situatie ter plaatse daarbij een rol spelen (Kars & Smit, 2003). In de toekomst zullen door monitoring meer gegevens beschikbaar komen over de effecten van fysieke bescherming. Fysieke bescherming is in het kader van de implementatie van het Verdrag van Malta gekoppeld aan kwaliteitseisen. Wat betreft de uitvoeringswerkzaamheden zijn deze eisen vastgelegd in het Handboek KNA (www.minocn.nl/malta/bestelform.html). Deze eisen betreffen naast de inrichtingsmaatregelen ook het beheer en de procedure die bij een inrichting doorlopen moet worden. De beschermingsmaatregelen zijn gekoppeld aan een PvE dat het bevoegd gezag moet opstellen. Voor de gemeente Neder-Betuwe is dat (totdat het nieuwe bestel van kracht wordt) de Provincie als het gaat om de besluitname over archeologische waarden in het kader van de Ruimtelijke Ordening en het Rijk (RACM) als het gaat om de besluitname over archeologische waarden in het kader van de Monumentenwet 1988. Het ontwikkelen en de uitvoering van de beschermingsmaatregelen moet door deskundigen (ontwerper en archeoloog) gedaan worden. Het proces voor fysieke inrichting zoals beschreven in het Handboek KNA omvat achtereenvolgens:

- *maken inrichtingsplan*: het bevoegd gezag stelt een PvE voor de inrichting op met aanvullende randvoorwaarden om de archeologische kwaliteit van het in te richten terrein te kunnen waarborgen. Op basis hiervan maakt een (civiel) ontwerper een inrichtingsplan. De ontwerper dient het inrichtingsplan in bij de opdrachtgever die het voorlegt aan het bevoegd gezag;
- *maken beheersplan*: het bevoegd gezag maakt een PvE voor het beheer met aanvullende randvoorwaarden om de archeologische kwaliteit te kunnen waarborgen. Op basis van het PvE en (indien beschikbaar) het inrichtingsplan ontwerpt een daartoe bevoegd archeoloog een beheersplan. De archeoloog dient het beheersplan in bij de opdrachtgever die het voorlegt aan het bevoegd gezag;
- *uitvoeren inrichting*: de inrichting wordt op basis van het vastgestelde inrichtingsplan uitgevoerd, conform het PvE en aanvullende randvoorwaarden;
- *uitvoeren beheer*: het beheer wordt uitgevoerd op basis van het PvE. Eventueel wordt het beheersplan op basis van nieuwe inzichten, door bijvoorbeeld monitoring, bijgesteld. Ook kan op basis van nieuwe inzichten besloten worden tot extra beschermingsmaatregelen.

De huidige praktijk is dat in overleg met het bevoegd gezag tot beschermingsmaatregelen wordt besloten. Bij de uitwerking is een ontwerper (ingenieursbureau, architect) betrokken, evenals een deskundige op archeologisch gebied. De kosten van de beschermingsmaatregelen worden veelal opgenomen in de projectkosten. Het is van belang om bij fysieke bescherming tevens te voorzien in het beheer en onderhoud nadat de beschermingsmaatregelen gerealiseerd zijn. Gemeenten kunnen besluiten het beheer in eigen hand te nemen. Dit is goed mogelijk als de terreinen met archeologische waarden in gronden liggen waarvan het beheer onder de verantwoordelijkheid van de gemeente valt, zoals groenstroken en parkeerterreinen. Een abonnement op de Archeologische Monumentenwacht Nederland voorziet eveneens in het beheer van terreinen met archeologische waarden.

7 Toelichting op beleidskaart

7.1 Archeologische beleidskaart

De archeologische waarden- en verwachtingskaart van de gemeente Neder-Betuwe (kaartbijlage 1) is voor de toepassing op beleidsmatig, gemeentelijk niveau vertaald naar een beleidskaart (kaartbijlage 2). De archeologische beleidskaart dient te worden gebruikt als de archeologische onderlegger bij het opstellen van een bestemmingsplankaart. De kaart is van een zodanig gedetailleerd schaalniveau (1:10.000) dat deze direct van toepassing is voor gebruik op perceelsniveau. In de legenda staat kort aangegeven wat het gewenste beleid is (d.w.z. welke voorschriften in het bestemmingsplan van toepassing zijn). Dit wordt verder uitgewerkt in § 7.3. Op de archeologische beleidskaart wordt onderscheid gemaakt in Archeologisch Waardevolle Gebieden (AWG's) en Archeologisch Waardevolle Verwachtingsgebieden (AWV's).

Archeologisch Waardevolle Gebieden

Het op de bestemmingsplankaart plaatsen van bekende en onbekende archeologische waarden is een belangrijke stap om het belang van archeologie in de ruimtelijke ordening aan te geven. Van deze gebieden weet men (globaal) wat er aanwezig is en er is sprake van een duidelijke, vaak kadastrale, begrenzing. De bekende archeologische vindplaatsen worden op de beleidskaart aangeduid als Archeologisch Waardevol Gebied (AWG). Hierbij worden de volgende categorieën onderscheiden:

- AMK-terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd (beschermd archeologisch monument, AWG categorie 1);
- AMK-terrein van (hoge) archeologische waarde/betekenis (archeologisch monument; AWG categorie 2);
- bekende archeologische vindplaats; AWG categorie 3);
- historische dorpskernen (AWG categorie 4);
- oude woongronden (AWG categorie 5).

Archeologische Waardevolle Verwachtingsgebieden

Op basis van archeologische kennis en fysieke kenmerken van het landschap zijn vijf verwachtingsgebieden onderscheiden waarin sprake is van verschillen in de verwachte dichtheid waarin archeologische resten voorkomen. Deze gebieden zijn relevant in het buitengebied en in delen van de bebouwde kom buiten de historische kernen. In tegenstelling tot de AWG's is in deze gebieden de dichtheid aan, en de ligging, omvang en conservering van terreinen met archeologische resten slechts in grote lijnen bekend.

De verwachtingsgebieden worden op de beleidskaart aangeduid als Archeologisch Waardevol Verwachtingsgebied (AWV) waarbij nog wel een onderscheid in de mate van verwachting (hoog, middelmatig en laag) wordt aangebracht. De volgende categorieën Archeologisch Waardevolle Verwachtingsgebieden worden onderscheiden:

- gebieden met een hoge archeologische verwachting (AWV categorie 6);
- gebieden met een middelmatige archeologische verwachting (AWV categorie 7);
- gebieden met een lage archeologische verwachting; restgeulen (AWV categorie 8);
- gebieden met een lage archeologische verwachting, overig (AWV categorie 9);
- gebieden met een onbekende archeologische verwachting (AWV categorie 10).

Overige vlakken

- gemeentelijk archeologisch monument 'De Spees'
- onderzoeksmeldingen;
- waterpartijen en wielen.

Al naar gelang de nauwkeurigheid en de schaal van de beleidskaart kan men besluiten bepaalde verwachtingsgebieden wel en andere niet op de bestemmingsplankaart over te nemen. Doorgaans worden de verwachtingsgebieden met een hoge (AWV categorie 6) en middelmatige verwachting (AWV categorie 7) op de bestemmingsplankaart gezet. De keuze hiervoor is te begrijpen, omdat men immers in deze gebieden de hoogste dichtheid aan archeologische waarden kan verwachten en dus ook het grootste risico loopt resten aan te treffen tijdens grondwerkzaamheden. De gebieden met een lage verwachting (AWV categorieën 8 en 9) worden over het algemeen niet op de bestemmingsplankaart gezet. Zoals al eerder is aangegeven, wil dit niet zeggen dat er in deze gebieden geen archeologische waarden te verwachten zijn. De kans op het aantreffen ervan is echter veel kleiner, zodat men kan besluiten het risico van archeologische resten op de koop toe te nemen. Het uitsluiten van deze gebieden voor toekomstig onderzoek leidt wel tot een vicieuze cirkel. Immers, als er geen wordt onderzoek uitgevoerd, wordt er niets gevonden en zal men ook in de toekomst sneller geneigd zijn deze gebieden niet verder te onderzoeken. In deze gebieden kan men kiezen voor een lichte en extensieve manier van onderzoek. In gebieden met een onbekende verwachting is niet genoeg informatie bekend om een uitspraak te doen over de dichtheid aan en/of mate van verstoring van de archeologische waarden. Het zonder meer afschrijven van deze gebieden voor archeologisch onderzoek kan in een aantal gevallen tot onverwachte en ongewilde verrassingen leiden. De gemeente kan er voor kiezen deze gebieden eerst te laten onderzoeken om duidelijkheid te krijgen over de archeologische verwachting. Voor grote gebieden kan dit echter veel tijd en geld kosten. De gemeente kan er dan ook voor kiezen deze gebieden als aparte categorie (AWV categorie 10) op de bestemmingsplankaart op te nemen en pas te handelen als er ook daadwerkelijke ruimtelijke ontwikkelingen in deze gebieden op stapel staan.

Met name de verwachtingsgebieden leggen een grote ruimtelijke claim op de grond. Tegelijkertijd kan men de ligging en status van de verwachtingsgebieden juist gebruiken om gerichte ingrepen te plannen. Indien een gemeente op zoek is naar een gebied voor de ontwikkeling van een nieuwbouwwijk, de aanleg van een weg of waterberging kan men op basis van de verwachtingszones gebieden uitzoeken waar de kans op het aantreffen van archeologische resten het kleinst is. Hoewel bij deze procedures archeologie maar een onderdeel uitmaakt van het hele planproces biedt het al wel in een vroeg stadium inzicht in waar vanuit archeologisch oogpunt geen of weinig complicaties zijn te verwachten.

7.2 Vrijstellingen

Archeologisch onderzoek is niet altijd en overal noodzakelijk. Het doel van een goed onderbouwde en gedetailleerde waarden- en verwachtingskaart (vertaald naar een beleidskaart) is juist om het nut en de noodzaak van archeologisch onderzoek te kunnen bepalen.

Diepte van de ingreep

Alle bodemingrepen die niet dieper gaan dan 30 cm -Mv zijn vrijgesteld van archeologisch onderzoek. De diepte van deze vrijstelling is gebaseerd op de gemiddelde diepte van een bouwvoor. Hoewel in de bouwvoor archeologische resten kunnen voorkomen bevinden deze zich niet meer in hun oorspronkelijke context. Ingrepen dieper dan 30 cm -Mv hoeven niet in alle gevallen tot verstoring van archeologische waarden te leiden, bijvoorbeeld omdat deze archeologische waarden veel dieper liggen dan de geplande ingrepen. Dit dient echter wel door middel van een archeologisch (bureau)onderzoek zorgvuldig te worden onderzocht en onderbouwd. Men moet zich er overigens van bewust zijn dat een voor de archeologie verstorende bodemingreep niet altijd grondverzet met zich meebrengt. Het verlagen van het grondwaterpeil of het storten van grond zijn voorbeelden van ingrepen waarbij niet direct wordt gegraven maar die indirect zeer schadelijk kunnen zijn voor archeologische waarden (zie § 6.1).

Aard en omvang van de ingreep

Bepalen welke ingrepen wel en welke ingrepen niet onderzoeksplichtig zijn, is een belangrijk punt van discussie binnen de archeologische wereld. Uitgangspunt is dat alleen archeologisch onderzoek hoeft te worden uitgevoerd in de gebieden waar verstoring van mogelijke archeologische resten kan plaatsvinden. Om te bepalen of een ingreep daadwerkelijk een bedreiging vormt, is het echter van belang dat men (bij voorkeur zo nauwkeurig mogelijk) weet wat de diepteligging is van de archeologische vondstlagen. Als een archeologische vondstlaag op 3 m -Mv verwacht wordt, zullen ingrepen tot 2 m -Mv in veel gevallen geen bedreiging vormen. Ook inzicht in de intactheid van het bodemprofiel is van belang om de bedreiging van een geplande

ingreep te kunnen inschatten. Archeologische waarden die aan of dicht onder het maaiveld verwacht worden, vormen weliswaar een zeer groot struikelblok voor geplande ingrepen, maar door hun ondiepe ligging zijn deze waarden ook zeer kwetsbaar voor natuurlijke en antropogene verstoringsprocessen (verspoeling, regulier grondgebruik etc.); er is dus een kans dat de archeologische waarden al sterk zijn aangetast door vroegere verstoringen, waardoor ze niet langer behoudenswaardig zijn. Om te kunnen bepalen of een bodemingreep schadelijk is, dient men dus altijd nauwkeurige informatie te hebben over de aard en diepte van de ingreep, de aard en diepte van de archeologische lagen/vindplaatsen en de mate van verstoring van de bodem. Omdat dergelijke informatie op voorhand vaak niet goed bekend is en sterk per gebied kan verschillen, blijft het lastig om hier algemene uitspraken over te doen. Op rijksniveau wordt gewerkt met een vrijstelling van onderzoek voor gebieden met een oppervlak kleiner dan 100 m². Deze oppervlakte is gehanteerd tijdens de totstandkoming van de herziening van de Monumentenwet en is niet nader onderbouwd.

Ondergrenzen

Wat is nu voor de gemeente Neder-Betuwe vanuit maatschappelijke, economische en archeologische afwegingen de meest pragmatische oppervlakte? Uitgangspunt moet zijn dat de minimale oppervlakte waarbij archeologisch onderzoek verplicht is, afhankelijk gesteld moet worden van de kans op het voorkomen van archeologische resten. Eén altijd geldende oppervlaktemaat is dan ook niet van toepassing. Uitgangspunt is dat de ondergrenzen een maatschappelijk aanvaardbare balans vormen tussen de ontwikkelingen in de ruimtelijke ordening en het zorgvuldig beheren van het archeologisch erfgoed. Als uitgangspunt voor de vastgestelde ondergrenzen in de archeologische verwachtingsgebieden heeft RAAP-rapport 1000 (Tol, e.a., 2004) gediend, hierbij ervan uitgaande dat het vooronderzoek in de vorm van prospectief onderzoek (booronderzoek) plaatsvindt:

- 100m²: stemt overeen met het voorgestelde oppervlak in de Monumentenwet;
- 500 m²: sluit aan op het gehanteerde maximale boorgrid conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (3.1) voor karterend booronderzoek in holocene gebieden met een hoge archeologische verwachting (20 x 25 m boorgrid);
- 2000 m²: sluit aan op het gehanteerde reguliere boorgrid conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (3.1) voor karterend booronderzoek in holocene gebieden met een middelmatige archeologische verwachting (40 x 50 m boorgrid);
- 10000 m²: sluit aan op het reguliere boorgrid voor verkennend booronderzoek (2 boringen per hectare).

Bodemverstoringen die binnen de gegeven ondergrens blijven, zijn dus in principe vrijgesteld van archeologisch onderzoek (vergunningverlening ten aanzien van archeologie). De ondergrenzen dienen in het bestemmingsplan te worden opgenomen onder de voorschriften voor sloop-, bouw- en aanlegvergunningen.

Wat te doen met belangrijke toevalsvondsten?

Het stellen van ondergrenzen brengt het risico met zich mee dat belangrijke, nog niet bekende archeologische waarden bij ruimtelijke ontwikkelingen worden aangetroffen zonder dat archeologisch vooronderzoek heeft plaatsgevonden. Vondsten gedaan tijdens planuitvoering vallen onder de informatieplicht zoals vastgelegd in artikel 53 van de Wet op de archeologische Monumentenzorg. Het stopleggen van de graafwerkzaamheden is na vergunningverlening op juridische gronden niet meer mogelijk, tenzij het om vondsten gaat van rijksbelang. Indien het om behoudenswaardige vondsten gaat (*ex situ*), zal in de meeste gevallen in goed overleg met de ontwikkelaar een noodplan kunnen worden geformuleerd om deze zo goed mogelijk te documenteren en bergen. De kosten voor dergelijk onderzoek zijn dan op kosten van de gemeente, evenals de eventueel optredende planschade.

Bekende vindplaatsen

Bekende vindplaatsen die op de AMK zijn geplaatst, hebben een status (zie § 4.3). In de gemeente Neder-Betuwe komen terreinen van archeologische waarde en van hoge en zeer hoge archeologische waarde voor. Op deze terreinen is het uitgangspunt dat er geen vrijstellingen gelden voor ingrepen dieper dan de bouwvoor. Toch is het niet zo dat het AMK-terrein heilig is. Soms is de begrenzing van een AMK-terrein niet altijd goed onderbouwd en/of is niet meer precies duidelijk waarom een terrein als archeologisch waardevol is aangeduid. Aanvullend archeologisch onderzoek kan dan tot een beter inzicht in de begrenzing en waarde van het terrein leiden. Soms zou dit kunnen betekenen dat het terrein minder waardevol is of dat het veel kleiner is dan gedacht (het omgekeerde is uiteraard ook mogelijk).

7.3 Onderzoeksverplichting (per categorie)

Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd (AWG categorie 1)

Voor beschermde terreinen van zeer hoge archeologische waarde) geldt een wettelijke bescherming van de Monumentenwet 1988. Binnen de gemeente Neder-Betuwe bevinden zich tot op heden geen archeologische terreinen en/of objecten die wettelijk beschermd zijn.

Voor toekomstige wettelijk beschermde monumenten wordt geadviseerd deze met vermelding van de wettelijk beschermde status op te nemen in het gemeentelijke bestemmingsplan (plankaart, toelichting, voorschriften). Afgeraden wordt een aanlegvergunning te laten rusten op wettelijk beschermde monumenten, omdat hiervoor al een monumentenvergunning geldt. Voor een eventuele sloop-, bouw- en/of aanlegvergunning geldt een aanhoudingsplicht totdat de monumentenwetvergunning is verleend.

Gemeentelijk beleid AWG categorie 1: streven naar behoud in huidige staat.

Bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv zijn vergunningplichtig (vergunningaanvraag bij RACM). Tevens dienen eventuele onderzoeksstrategieën en selectiekeuzes in overleg met de RACM vastgesteld te worden.

Terrein van (hoge) archeologische waarde/betekenis (AWG categorie 2)

Het gaat hierbij in principe om gewaardeerde archeologische vindplaatsen waarin de aanwezigheid, de aard, datering en de omvang van de archeologische resten (tot op zekere hoogte) bekend zijn. Gemeenten dienen conform de Monumentenwet 1988 bij de vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 10 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening altijd rekening te houden met in de grond aanwezige dan wel te verwachten archeologische waarden.

Aanbevolen wordt om deze terreinen in het bestemmingsplan op te nemen als archeologisch waardevol terrein, zowel op de plankaart, in de voorschriften en de toelichting. Ingrepen die kunnen leiden tot verstoring of vernietiging van de archeologische resten binnen deze terreinen dienen te worden voorkomen. In het geval dat ruimtelijke ingrepen die de aanwezige archeologische resten kunnen beschadigen onvermijdelijk zijn, dient, ongeacht de ruimtelijke omvang van de ingreep, archeologisch onderzoek uitgevoerd te worden.

Gemeentelijk beleid AWG categorie 2: streven naar behoud in huidige staat. Bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv is archeologisch onderzoek verplicht.

Bekende archeologische vindplaats (AWG categorie 3)

De meeste vindplaatsen binnen de gemeente Neder-Betuwe betreffen vindplaatsen zonder status. De meeste hiervan staan weliswaar geregistreerd in ARCHIS (de overige zullen t.z.t. in ARCHIS dienen te worden opgenomen), maar dit zegt niets over de waarde ervan. Het kan gaan om een enkel fragment laat-middeleeuws aardewerk dat met bemesting op een akker is terechtgekomen, maar ook intacte nederzettingsterreinen kunnen als stip op de kaart staan. Bij het opstellen van de archeologische beleidskaart zijn alleen die vindplaatsen geselecteerd waarvan de waarneming (vermoedelijk) duidt op de aanwezigheid van archeologische resten *in situ*. In die gevallen is behoud van de huidige situatie wenselijk. Bij gebrek aan een begrenzing van de vindplaats is een attentiezone van 50 m rondom de centrumcoördinaat gehanteerd als zone waarbinnen een verhoogde kans bestaat op het aantreffen van archeologische resten. Indien maatregelen (ingrepen) in deze zone onvermijdelijk zijn en fysieke aantasting van de vindplaats wordt verwacht, dient in een zo vroeg mogelijk stadium van de planvorming een inventariserend archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd. Op deze wijze kan de aard, datering, omvang, etc. van de vindplaats worden bepaald. Aan de hand hiervan kan een selectiebesluit worden genomen.

Gemeentelijk beleid AWG categorie 3: streven naar behoud in huidige staat. Archeologisch onderzoek verplicht als oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv.

Historische dorpskernen (AWG categorie 4)

Historische dorpskernen (inclusief het verdronken dorp Ooij) zijn zones met een zeer hoge kans op het voorkomen van archeologische sporen uit de Middeleeuwen en Nieuwe tijd. In deze zones dienen bij voorkeur geen werkzaamheden te worden uitgevoerd die tot fysieke aantasting van de (verwachte) archeologische waarden leiden. Het beleid is dus gericht op behoud van de bestaande situatie. Indien behoud niet mogelijk is, dient in geval van planvorming en voorafgaand aan vergunningverlening voor bodemingrepen vroegtijdig inventariserend archeologisch onderzoek in de vorm van een historisch bureauonderzoek eventueel aangevuld met een karterend veldonderzoek te worden uitgevoerd. Het veldonderzoek is in het bijzonder gericht op het vaststellen van de bestaande mate van bodemverstoring. Is deze gering (ondiep of plaatselijk) dan dient vervolgonderzoek te worden uitgevoerd door middel van proefsleuven.

Gemeentelijk beleid AWG categorie 4: streven naar behoud in huidige staat. Bij bodemingrepen met een oppervlak groter dan 30 m² en dieper dan 30 cm -Mv is archeologisch onderzoek verplicht.

Oude woongronden (AWG categorie 5)

Oude woongronden zijn zones met een zeer hoge kans op het voorkomen van archeologische sporen uit de Prehistorie, maar vooral uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. Binnen de gemeente Neder-Betuwe vallen de oude woongronden vaak samen met monumenten of historische dorpskernen. Oude woongronden zijn nederzettingsterreinen die door bodemkundigen in kaart zijn gebracht. In principe betreft dit altijd archeologische vindplaatsen. Veelal zijn ze nauwkeuriger begrensd dan andere vindplaatsen, maar verwacht moet worden dat het hierbij om de begrenzing van de kern gaat, en niet om de gehele vindplaats. Oude woongronden kunnen dus als terreinen zonder status worden opgevat met dezelfde beleidsregels.

Gemeentelijk beleid AWG categorie 5: streven naar behoud in huidige staat. Bij bodemingrepen op woongronden is archeologisch onderzoek verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv.

Gebieden met een hoge archeologische verwachting (AWV categorie 6)

In gebieden met een hoge archeologische verwachting wordt de hoogste dichtheid aan archeologische vindplaatsen verwacht. In deze zones dienen bij voorkeur geen werkzaamheden te worden uitgevoerd die tot fysieke aantasting van de (verwachte)

archeologische waarden leiden. Het beleid is dus gericht op behoud van de bestaande situatie.

Indien behoud niet mogelijk is, dient met het oog op een zorgvuldige belangenafweging voorafgaand aan bodemingrepen in de vroegste fase van planvorming een inventariserend archeologisch veldonderzoek (kartering) worden uitgevoerd.

Gemeentelijk beleid AWV categorie 6: streven naar behoud in huidige staat.

Archeologisch onderzoek verplicht als oppervlakte van de ingreep groter is dan 500 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv.

Gebieden met een middelmatige archeologische verwachting (AWV categorie 7)

In gebieden met een middelmatige archeologische verwachting wordt een lagere dichtheid aan archeologische vindplaatsen verwacht dan in gebieden met een hoge archeologische verwachting. Ook voor deze gebieden geldt dat bij voorkeur geen werkzaamheden dienen te worden uitgevoerd die tot fysieke aantasting leiden van archeologische resten. Het beleid is gericht op behoud van archeologische resten in de ondergrond.

Indien behoud niet mogelijk is, dient met het oog op een zorgvuldige belangenafweging voorafgaand aan bodemingrepen, in de vroegste fase van planvorming een archeologisch veldonderzoek (kartering) worden uitgevoerd.

Gemeentelijk beleid AWV categorie 7: streven naar behoud in huidige staat.

Archeologisch onderzoek verplicht als oppervlakte van de ingreep groter is dan 2000 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv.

Gebieden met een lage archeologische verwachting: restgeulen (AWV categorie 8)

Voor de restgeulen geldt een lage archeologische verwachting voor nederzettingsresten, maar een hoge archeologische verwachting voor resten van afvaldumps en/of verdedigingswerken, jachtattributen, rituele deposities, verdedigingswerken, oeverbeschoeiingen, aanlegplaatsen en/of visattributen (off-site resten). Deze zijn door de natte context waarin zij zich bevinden mogelijk goed geconserveerd. Om te benadrukken dat het hierbij om een bijzondere categorie binnen de gebieden met een lage verwachting gaat is ervoor gekozen om de beekdalen in een eigen verwachtingszone in te delen. Voor de restgeulen geldt bij voorkeur geen (grootschalige) werkzaamheden uitgevoerd dienen te worden die tot fysieke aantasting leiden van archeologische resten. Hierbij moet gedacht worden aan het uitgraven van beeklopen etc. Vooral als deze eenheid in samenhang met gebieden met een hogere archeologische verwachting worden aangetroffen, is het gewenst het gehele gebied (dus hoog én laag) als geheel een hoge verwachting toe te kennen, met het daarbij horende beleid. Het beleid is gericht op behoud van zowel het landschap als ook van archeologische resten in de ondergrond.

Gemeentelijk beleid AWV categorie 8: streven naar behoud in huidige staat. Archeologisch onderzoek verplicht als oppervlakte van de ingreep groter is dan 10.000 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv.

Gebieden met een lage archeologische verwachting (AWV categorie 9)

In zones met een lage archeologische verwachting wordt de kans op het voorkomen van archeologische vindplaatsen klein geacht. Wel kunnen hier toevallsvondsten aangetroffen worden waarvoor een meldingsplicht geldt. Vooral in de ter hoogte van de actieve meandergordels kunnen watergerelateerde objecten (zoals beschoeiingen en vaartuigen) verwacht worden. In de komgebieden kunnen op grotere dieptes intacte pleistocene landschappen aangetroffen worden. Het verdient dan ook aanbeveling om voorafgaand aan bodemingrepen in grotere plangebieden (met een omvang groter dan 1 ha) archeologisch onderzoek in de vorm van een verkennend archeologisch veldonderzoek uit te voeren. Doel is om voor deze gebieden het verwachtingsmodel te kunnen blijven toetsen en waar nodig (op basis van voortschrijdend inzicht) bij te stellen.

Gemeentelijk beleid AWV categorie 9: archeologisch onderzoek verplicht als: oppervlakte van de ingreep groter is dan 10.000 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv.

Gebieden met een onbekende archeologische verwachting (AWV categorie 10)

Op een aantal locaties buiten bebouwde gebieden is de bodem als gevolg van bijvoorbeeld klei- en zandwinning tot grote diepte verstoord. Dit is vooral in het buitendijkse gebied het geval, waarvoor een lage verwachting geldt. De kans op het voorkomen van intacte archeologische resten is hier klein. Indien sprake is van een vergraving in een AWG of in AWV 6, 7 en 8, dan kan hier afhankelijk van de diepte van de bodemverstoringen de aanwezigheid van archeologische resten niet uitgesloten worden. Met het oog op een zorgvuldige belangenafweging moet, voorafgaand aan bodemingrepen, in de vroegste fase van planvorming een archeologisch bureauonderzoek worden uitgevoerd, eventueel gevolgd door een veldinspectie met als doel de diepte van de bodemverstoring te bepalen.

Gemeentelijk beleid AWV categorie 10: archeologisch onderzoeksverplichting afhankelijk van de ondergrenzen van de oppervlakteverstoring en de verwachting van de onderliggende categorieën. Voor verstoorde gebieden in combinatie met AWV categorie 9 is geen archeologisch onderzoek bij ruimtelijke ontwikkelingen noodzakelijk.

Gemeentelijk archeologisch monument 'De Spees'

Het fort De Spees ligt aan de Rijnbandijk en bestaat uit een buitendijks en binnendijks bastion. Het is een vandaag de dag nog goed zichtbaar restant van een

19e-eeuwse militaire linie door de Betuwe. De gemeente Neder-Betuwe heeft het verdedigingswerk als gemeentelijk archeologisch monument aangewezen. Het is tevens een (niet archeologisch) Rijksmonument.

Gemeentelijk beleid monument De Spees: onbekend

Onderzoeksmeldingen

In deze categorie is onderscheid gemaakt tussen drie groepen onderzochte gebieden. Voor de indeling in de verschillende groepen is gebruik gemaakt van ARCHIS. Er dient opgemerkt te worden dat niet alle onderzoeksmeldingen volledig zijn ingevoerd. Hierdoor valt een groot aantal meldingen in de groep waarvan de status van het onderzoek onbekend is. Alleen door nader onderzoek (het lezen van het bij het onderzoek horende rapport) kan binnen deze groep meer onderscheid gemaakt worden.

Gemeentelijk beleid onderzoeksmeldingen AMZ-cyclus niet beëindigd: uit te voeren archeologisch onderzoek hangt af van het voorafgaand onderzoek.

Gemeentelijk beleid onderzoeksmeldingen AMZ-cyclus beëindigd: controleren of het uitgevoerde onderzoek voldoet aan de nu gestelde eisen en de KNA. Zo ja, dan geen verder onderzoek.

Gemeentelijk beleid onderzoeksmeldingen status in AMZ-cyclus niet bekend: achterhalen wat de status binnen de AMZ-cyclus is. Afhankelijk van voorafgaand onderzoek is vervolgonderzoek noodzakelijk.

Waterpartijen en wielen

Waar er zich binnen de gemeente gegraven waterpartijen of wielen bevinden kan er vanuit gegaan worden dat de archeologische resten daar verdwenen zijn.

Gemeentelijk beleid waterpartijen en wielen: Voor ingrepen in waterpartijen en wielen gelden geen beperkingen.

7.4 Afwijkingsbevoegdheid ondergrens onderzoek (100 m²)

Initiatiefnemers van projecten die kleiner zijn dan 100 m² kunnen op basis van landelijke regelgeving niet worden belast met archeologische onderzoeksplicht. Afwijking van de ondergrens van 100 m² is zowel in opwaartse als in neerwaartse zin mogelijk. De gemeente Neder-Betuwe kan besluiten om hiervan gebruik te maken. RAAP Archeologisch Adviesbureau geeft het advies om de ondergrens van archeologische bekende terreinen te verlagen naar 0 m² en de ondergrens van de historische kernen te verlagen naar 30 m². Voor gebieden met een hoge archeologische verwachting wordt voorgesteld om de ondergrens te verhogen naar 500 m². Voor gebieden met een middelmatige archeologische verwachting

wordt voorgesteld om de ondergrens te verhogen naar 2000 m² en voor gebieden met een lage archeologische verwachting de ondergrens te verhogen naar 10000 m² (zie kader). Als uitgangspunt voor de door RAAP Archeologisch Adviesbureau voorgestelde ondergrenzen in de archeologische verwachtingsgebieden heeft RAAP-rapport 1000 gediend, ervan uitgaande dat het vooronderzoek in de vorm van prospectief onderzoek (booronderzoek) plaatsvindt.

Verder wordt geadviseerd om de bestaande fruitteeltbedrijven en laanboomkwekerijen bij het uitvoeren van de dagelijkse bedrijfswerkzaamheden niet met archeologisch onderzoek te belasten. Hierbij moet gedacht worden aan (ondiepe) ploegwerkzaamheden, het rooien van bestaande boomgaarden en het vervangen door nieuwe bomen. Uitgesloten van deze vrijstelling worden werkzaamheden zoals besproken in § 6.1 (bijv. diepe agrarische grondbewerkingen, aanleg van nieuwe boomgaarden, egaliseren en het graven van sleuven ten behoeve van drainage e.d.).

Archeologische onderzoeksverplichting per categorie

- **AWG categorie 1:** streven naar behoud in huidige staat; bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv zijn vergunningplichtig; eventuele onderzoeksstrategieën en selectiekeuzes dienen in overleg met de RACM vastgesteld te worden;
- **AWG categorie 2:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv;
- **AWG categorie 3:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én met een oppervlakte groter dan 100 m²;
- **AWG categorie 4:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 30 m²;
- **AWG categorie 5:** streven naar behoud in huidige staat; bij bodemingrepen op woongronden archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 100 m²;
- **AWV categorie 6:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 500 m²;
- **AWV categorie 7:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch inventariserend onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 2000 m²;
- **AWV categorie 8:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 10.000 m²;
- **AWV categorie 9:** streven naar behoud in huidige staat niet vereist; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 10.000 m²;
- **AWV categorie 10:** archeologisch onderzoeksverplichting afhankelijk van de ondergrenzen van de oppervlakteverstering en de verwachting van de onderliggende categorieën; voor verstoorde gebieden in combinatie met AWV categorie 9 is geen archeologisch onderzoek bij ruimtelijke ontwikkelingen noodzakelijk.

Literatuur

- Anema, K.**, 1997. *Archeologisch erfgoed goed beheerd: behoud, inrichting en beheer in het landelijk gebied*. Den Haag.
- Asmussen, P.S.G. & R.P. Exaltus**, 1993. Archeologische begeleiding Betuweroute, deel B: Inventarisatie en deel C (gedeeltelijk): Waardering. *RAAP-rapport* 76. Amsterdam.
- Asmussen, P.S.G.**, 1996. Archeologische begeleiding Betuweroute: aanvullende archeologische kartering en waardering. *RAAP-rapport* 196. Amsterdam.
- Beaufort, R.F.P. de & H.M. van de Berg**, 1968. *Nederlandse monumenten: de Betuwe: de monumenten van geschiedenis en kunst*. 's Gravenhage.
- Bekius, D., E. Heunks, M.C.M.V. Dosker & T. Fonds**, 2005. Cultuurhistorische waardenkaart gemeente Tiel: een archeologische, historisch-geografische en architectuurhistorische inventarisatie, waardering en advisering. *RAAP-rapport* 1108. Amsterdam.
- Berendsen, H.J.A.**, 1998. *De vorming van het land: inleiding in de geologie en geomorfologie*. Assen.
- Berendsen, H.J.A. & E. Stouthamer**, 2001. *Paleogeographic development of the Rhine-Meuse delta, The Netherlands*. Assen.
- Berendsen, H.J.A., E.L.J.H. Faessen, A.W. Hesselink & H. Kempen**, 2001. *Zand in banen: zanddiepte-kaarten van het Gelderse rivierengebied, met inbegrip van de uiterwaarden*. Arnhem.
- Berkel, G. van & K. Samplonius**, 2006. *Nederlandse plaatsnamen: herkomst en historie*. Utrecht.
- Boemaars, N.M.J.E.**, 2007. Plangebied Winkelconcentratie Ochten, gemeente Neder-Betuwe; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek met veldtoetsing. *RAAP-rapport* 1563. Amsterdam.
- Bulten, E.E.B.**, 1997. Aanvullend archeologisch onderzoek in het tracé van de Betuweroute, vindplaats 19: Dodewaard/Veedijk-Oost. *Rapportages Archeologische Monumentenzorg* 17. Amersfoort.
- Caspers, T. (red.)**, 2005. *Grote historische topografische atlas Gelderland (± 1905), schaal 1:25.000*. Tilburg.
- Datema, A., J. van den Hatert, C. Van den Hoofdakker & H. Zomerdijk**, 2001. *Echteld: een dijk van een gemeente*. Kesteren.
- Ginkel, A. van.**, 2007. *Inventarisatie van verdedingswerken in de gemeente Neder-Betuwe: de Betuwelinie*. Opheusden.
- Groenewoudt, B.J.**, 1994. *Prospectie, waardering en selectie van archeologische vindplaatsen: een beleidsgerichte verkenning van middelen en mogelijkheden*. Amersfoort.

- Harten, J.D.H.**, 1997. *Sporen in het landschap: kleine historische landschaps-elementen in de West-Betuwe en de Vijfheerenlanden*. Utrecht.
- Havinga, A.J.**, 1969. Physiographic analysis of a part of the Betuwe, a Dutch river clay area. *Mededelingen Landbouwhogeschool Wageningen* 69-3. Wageningen.
- Havinga, A.J. & A. op 't Hof**, 1983. Physiography and formation of the holocene floodplain along the lower course of the Rhine in the Netherlands. *Mededelingen Landbouwhogeschool Wageningen* 83-8. Wageningen.
- Hemmen, F. van & E. Heunks**, 2007. Heerlijkheid op moderne leest: cultuurhistorische rapportage voor de herinrichting van de Oostelijke Willemspolder: achtergronden, analyses en kansen. *RAAP-rapport* 1485. Amsterdam.
- Hesselink, A.**, 2002. History makes a river: morphological changes and human interference in the river Rhine, the Netherlands. *Nederlandse Geografische Studies* 292. Utrecht.
- Heunks, E. & O. Odé**, 1998. Ruimte voor Rijntakken: archeologische verwachtingskaart met geomorfogenetische onderbouwing. *RAAP-rapport* 362. Amsterdam.
- Heunks, E.**, 2001. Tracé persleiding Kesteren-Tiel: zuiveringsschap rivierenland: een aanvullende archeologische inventarisatie. *RAAP-rapport* 724. Amsterdam.
- Heunks, E.**, 2003. Plangebied bedrijvenpark Medel: zuidoostelijk deelgebied, gemeente Tiel; een inventariserend archeologisch onderzoek (kartering) *RAAP-rapport* 923. Amsterdam.
- Heunks, E.**, 2004. Gemeente Overbetuwe: een archeologische beleidsadvieskaart (onderdeel van het Erfgoedplan Gemeente Overbetuwe). *RAAP-rapport* 1074. Amsterdam.
- Heunks, E.**, 2004. Plangebied bedrijvenpark Medel: resterende percelen fasen 1, 2 en 3, gemeente Tiel: een inventariserend archeologisch onderzoek. *RAAP-rapport* 987. Amsterdam.
- Heunks, E.**, 2006. Gemeente Geldermalsen: beleidsnota archeologische monumentenzorg: naar een realistische en duurzame omgang met het archeologisch erfgoed. *RAAP-rapport* 1384. Amsterdam.
- Honders, J., J. Mulder, G. Visser & J. de Wolf**, 2003. *Terugblik 'De Betuwe op slot': over kastelen en adellijke huizen*. Opheusden.
- Ingen, K. van**, 2001. Fragmenten uit de geschiedenis van de gemeente Kesteren van vóór 1813. In: Rita Roodbeen-Heenck e.a.. *Bûmkes aon 't spoor: sporen uit de geschiedenis van de gemeente Kesteren*. Dodewaard.
- Jongste, P.F.B.**, 1997a. Aanvullend archeologisch onderzoek in het tracé van de Betuweroute, vindplaats 20: Dodewaard/Valburg-Hiensch veld. *Rapportage archeologische monumentenzorg* 16. Amersfoort.

- Kars, H. & A. Smit (red.)**, 2003. Handleiding fysiek behoud archeologisch erfgoed. *Geoarcheological and bioarcheological studies* 1. Amsterdam.
- Kleinsman, W.B., G.W. de Lange & D.J. Brus**, 1986. *Geomorfologische kaart 1:50.000; 39 Tiel*. Wageningen.
- Kransberg, D. & H. Mils**, 1979. *Kastelengids van Nederland: Middeleeuwen*. Haarlem.
- Marinelli, M.G.**, 1999. Fort De Spees: gemeente Kesteren: een aanvullend en historisch onderzoek. *RAAP-rapport* 433. Amsterdam.
- Marrewijk, A.A.M. van**, 1998. *Ruimtelijke ontwerpen en archeologie: een inspirerend boek over archeologie en ruimtelijke ordening, met ideeën, schetsen, vormgeving en praktijkvoorbeelden voor planvorming, vormgeving en ontwerp in bouwlocaties*. Den Haag.
- Meij, A.M.V.**, 2004. Waardering terreinen van archeologische betekenis ten behoeve van de archeologische monumentenkaart Gelderland. *RAAP-rapport* 1121. Amsterdam.
- Meij, A.M.V.**, 2007. Waardering terreinen van archeologische betekenis: archeologische monumentenkaart provincie Gelderland: fase 2: waarderend veldonderzoek en aanvullend bureauonderzoek met veldinspectie. *RAAP-rapport* 1250. Weesp.
- Ministerie van OCenW**, 2000. *Cultuur als Confrontatie: cultuurnota 2001-2004*. Den Haag.
- Ministerie van OCenW**, 2004. *Meer dan de som: cultuurnota 2005-2008*. Den Haag.
- Ministerie van OCenW & ROB**, 1999. *Oog in oog: spiegelen met het verleden: beleidsvoornemens*. Amersfoort.
- Ministeries van OCenW, LNV, VROM & VenW**, 1999. *Belvedere: beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag.
- Ministeries van WVC & BZ**, 1992. *Europees verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed*. Den Haag.
- Modderman, P.J.R.**, 1949. Het oudheidkundig onderzoek van de oude woongronden in de Over- en Neder-Betuwe. *OMROL* 30, 66-93.
- Mulder, J.R. & F. Brouwer**, 1991. De bodemgesteldheid van het landinrichtingsgebied Ochten-Opheusden: resultaten van een bodemgeografisch onderzoek en de geschiktheidsbeoordeling voor fruitteelt en boomkwekerij. *DLO Staring Centrum rapport* 165. Wageningen.
- Mulder, J.R.**, 2005. Op zoek naar de binnen- en buitenhaven van Opheusden: een beknopt bodemkundig en historisch onderzoek. *Alterra-rapport* 1242. Wageningen.
- Mulder, J.R. & P.F.J. Franzen**, 2006. In de ban van de Betuwse dijken, deel 6: Opheusden: een bodemkundig, archeologisch en historisch onderzoek naar de opbouw en ouderdom van de Rijndijk te Opheusden (Neder-Betuwe). *Alterra-rapport* 900. Wageningen.

- Nationaal Archief**, 2003. Veldminuten van de Topografische Militaire Kaart 1840-1861. www.dewoonomgeving.nl/index.cfm: nationaal archief.
- Poelman, J.N.B. & J.C. Pape**, 1973. *Bodemkaart van Nederland, 1:50.000; blad 39 West Rhenen, 39 Oost Rhenen*. Wageningen.
- ROB**, 2001. *Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) 2e generatie. Globale Archeologische Kaart van het continentale Plat. Archeologische Monumentenkaart*. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort (cd-rom).
- ROB**, 2005. *Toelichting op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW versie 2.1). Globale Archeologische Kaart van het continentale Plat. Archeologische Monumentenkaart*. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
- Schoneveld, J. & P. Kranendonk (red.)**, 2002. *Archeologie in de Betuweroute: drie erven uit de Midden-Bronstijd bij Lienden*. Amersfoort.
- Schutte, A. & J. Vermeer**, 2002. Archeologische begeleiding in het tracé van de Betuweroute: tracétraject BR5/02 en 6/01. *ADC rapportage tracébegeleiding Betuweroute 13*. Bunschoten.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal**, 2003-2004. *Memorie van toelichting, nr. 3 vergaderjaar 2003-2004, 29 259: wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de archeologische monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta (Wet op de archeologische monumentenzorg)*.
- Tol, A.J., e.a.**, 2004. Prospectief boren: een studie naar de betrouwbaarheid en toepasbaarheid van booronderzoek in de prospectiearcheologie. *RAAP-rapport 1000*. Amsterdam.
- Ven, G.P. van de (red.)**, 1993. *Leefbaar laagland: geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland*. Utrecht.
- Verbraeck, A.**, 1984. *Geologische kaart van Nederland 1:50 000, blad 39 Tiel West en 39 Tiel Oost*. Haarlem.
- Wieberdink, G.L. (red.)**, 1989. *Historische atlas Gelderland: chromotopografische kaart des Rijks, 1:25.000*. Den IJp.

Gebruikte afkortingen

AHN	Actueel Hoogtebestand Nederland
AMK	Archeologische monumentenkaart
AMZ	Archeologische monumentenzorg
ARCHIS	ARChEologisch Informatie Systeem
BP	Before Present (ouderdomsbepaling opgegeven in jaren voor 1950).
CAA	Centraal Archeologisch Archief
CHW	Cultuurhistorische waardenkaart
CMA	Centraal monumentenarchief
IKAW	Indicatieve kaart van archeologische waarden
KNA	Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie
OCenW	(Ministerie van) Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
RACM	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (thans RACM)

Verklarende woordenlijst

¹⁴C-datering	Bepaling van gehalte aan radio-actieve koolstof ¹⁴ C van organisch materiaal (hout, houtskool, veen, schelpen e.d.) waaruit de ¹⁴ C-ouderdom kan worden afgeleid. Deze ouderdom wordt opgegeven in jaren vóór 1950 na Chr. (jaren BP) met daaraan toegevoegd de aan de meting verbonden mogelijke afwijking (standaarddeviatie).
crevasse	Doorbraakgeul door een oeverwal.
glaciaal	A) ijstijd: koude periode uit het Pleistoceen; b) betrekking hebbende op het landijs.
Holoceen	Jongste geologisch tijdvak (vanaf de laatste ijstijd: ca. 8800 jaar voor Chr. tot heden).
in situ	Achtergebleven op exact de plaats waar de laatste gebruiker het heeft gedeponerd, weggegooid of verloren. Behoud <i>in situ</i> : het behouden van archeologische waarden in de bodem.
interstediaal	Een warmere periode tijdens een glaciaal.
kom	Laag gebied waar na overstroming van een rivier vaak water blijft staan en klei kan bezinken.
kronkelwaard	Deel van een stroomgebied omgeven, en grotendeels opgebouwd, door een meander.

lutum	Minerale deeltjes in klei.
meanderen	Een kronkelende rivier met min of meer lusvormige bochten.
meandergordel	Dat gedeelte van een stroomgordel waarbinnen de bedding van de rivier zich heeft verplaatst.
oeverafzetting	Rug langs een rivier, bestaande uit overwegend kleiafzettingen.
oeverwal	Langgerekte rug langs een rivier of kreek, ontstaan doordat bij het buiten de oevers treden van de stroom het grovere materiaal het eerst bezinkt.
overslag	Sedimentatiewaaier ontstaan bij doorbraak van een dijk in het riviereengebied.
overslaggrond	Het materiaal waaruit een overslag is opgebouwd (voornamelijk zand en zavel).
palynologie	De bestudering van fossiele stuifmeelkorrels en sporen waardoor een beeld van de vegetatiegeschiedenis gevormd kan worden. Uit de vegetatiegeschiedenis kan het klimaat worden gereconstrueerd.
Pleistoceen	Geologisch tijdperk dat ca. 2,3 miljoen jaar geleden begon. Gedurende deze periode waren er sterke klimaatswisselingen van gematigd warm tot zeer koud (de vier bekende ijstijden). Na de laatste ijstijd begint het Holoceen (ca. 8800 voor Chr.).
restgeul	Een door afsnijding verlaten en daardoor inactief deel van een rivier of geul, dat geen rol meer speelt bij de afvoer van rivierwater. De afzettingen die hierin worden gevormd worden restgeulafzettingen genoemd.
rivierduin	Door uitstuiving uit een riviervlakte hierlangs ontstaan duin (in Nederland meestal Weichselien of Vroeg Holoceen van ouderdom).
sedentair	Op een vaste plaats gevestigd.
sediment	Afzetting gevormd door het bijeenbrengen van losse gesteentefragmentjes (zoals zand of klei) en eventueel delen van organismen.
stroomgordel	Het geheel van rivieroeverwal-, rivierbedding- en kronkelwaardafzettingen, al dan niet met restgeul(en).
vlechtende rivier	Een rivier bestaande uit een stelsel van meerdere, ondiepe waterlopen die zich herhaaldelijk splitsen en samenvoegen.
wiel	Kolkgat ten gevolge van dijkdoorbraak.
woerd	Oude woongronden die doorgaans op de hogere delen van stroomruggen liggen. Het zijn nederzettingsterreinen die veelal reeds in de IJzertijd bewoond werden en waar als gevolg van langdurige bewoning een onmiskenbare, donker gekleurde afvallaag is gevormd.

Overzicht van figuren, tabellen en (kaart-)bijlagen

- Figuur 1.** De ligging van het onderzoeksgebied (rode lijn); inzet: ligging in Nederland (ster).
- Figuur 2.** Hoogtekaart van de gemeente Neder-Betuwe op basis van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN).
- Figuur 3.** Schematische doorsnede door een deel van de Betuwe.
- Figuur 4.** Een dijkdoorbraakkolk ten oosten van Dodewaard en Hien.
- Figuur 5.** Straatnaam met een middeleeuwse oorsprong (Echteld).
- Figuur 6.** De kerk van Dodewaard, tegen de Waalbandijk aan.
- Figuur 7.** Uitsnede van de veldminuutkaart met daarop Kasteel te Echteld, oftewel de Wijenburg en kasteel Tekkenburg met duidelijk aanwezige omgrachtingen.
- Figuur 8.** Kasteel Wijenburg vandaag de dag.
- Figuur 9.** De uiterwaarden bij Kesteren met uitzicht op de stuwwal bij Wageningen.
- Tabel 1.** Geologische en archeologische tijdschaal.
- Bijlage 1.** Vindplaatsencatalogus (op CD-rom).
- Bijlage 2.** Catalogus AMK-terreinen (op CD-rom).
- Bijlage 3.** Catalogus onderzoeksmeldingen (op CD-rom).
- Kaartbijlage 1.** Archeologische waarden- en verwachtingskaart.
- Kaartbijlage 2.** Archeologische beleidskaart.

RAAP-RAPPORT 1665

Archeologische monumentenzorg in de gemeente Neder-Betuwe

Deel 2: startnota archeologische monumentenzorg

Inhoud

Deel 2: startnota archeologische monumentenzorg

91	1 Naar een eigen AMZ-beleid
91	1.1 Aanleiding
92	1.2 Terugblik en knelpunten
93	1.3 Status van de startnota
93	1.4 Opbouw en indeling van de startnota
95	2 Wettelijk kader
95	2.1 Europa: Verdrag van Malta 1992
96	2.2 Nederland: Monumentenwet 1988
100	2.3 Archeologische monumentenzorg: kern van de Monumentenwet
106	2.4 Financiële consequenties Monumentenwet 1988
109	2.5 Nieuwe Wro en de Monumentenwet 1988
111	3 Beleidskader
111	3.1 Kwaliteitsborging in de archeologie
113	3.2 Rijksbeleid: rol en taken van de RACM
115	3.3 Rijksbeleid: cultuurhistorie en ruimte
119	3.4 Provinciaal beleid Gelderland
128	3.5 Gemeentelijk beleid Neder-Betuwe
133	4 Toekomstig archeologiebeleid van de gemeente Neder-Betuwe
133	4.1 Stand van zaken archeologiebeleid in de gemeente Neder-Betuwe
134	4.2 Beleidsopgave (prioritering en ambitie)
136	4.3 Generieke beleidsdoelstellingen
139	4.4 Ontwikkeling van een gemeentelijke AMZ-agenda
140	4.5 Uitgangspunten voor gemeentelijk archeologisch selectiebeleid
143	4.6 Organisatie en aanpak
149	5 Uitvoering van AMZ-beleid
149	5.1 Beslis- en actiepunten gemeente Neder-Betuwe
152	5.2 Financiën en personele middelen

155 **Literatuur**

157 **Gebruikte afkortingen**

158 **Overzicht van figuren en tabellen**

1 Naar een eigen AMZ-beleid

Hoezo nieuw beleid? Door het Verdrag van Malta is er veel veranderd in de Nederlandse archeologie. Nieuw beleid op lokaal, regionaal, nationaal en Europees niveau heeft de maatschappelijke betekenis van de archeologie een andere inhoud gegeven. Voor gemeenten betekent het nieuwe beleid nieuwe taken, maar ook een zorg minder. Een eigen beleid voor de archeologische monumentenzorg heeft immers talrijke voordelen. De gemeente kan zelf het initiatief nemen, de regie voeren en efficiënter omgaan met de ruimtelijke inrichting. De gemeente werkt al 'in de geest van Malta'. De praktijk laat op dit moment nog een aantal knelpunten zien, zoals een gebrek aan capaciteit, kennis en financiële middelen.

1.1 Aanleiding

Als uitvloeisel van de ondertekening van het Verdrag van Malta/Valletta in 1992 is de Monumentenwet 1988 op een aantal punten gewijzigd en aangevuld.

Deze wijzigingen en aanvullingen zijn verwoord in de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz), die sinds 1 september 2007 van kracht is. De Wamz is een zogenoemde raamwet waarmee ook een aantal aanvullingen of wijzigingen is doorgevoerd in de Ontgrondingenwet, de Woningwet en de Wet Milieubeheer en het Besluit Ruimtelijke Ordening. Het wetsvoorstel sluit daardoor zoveel mogelijk aan op bestaande wet- en regelgeving.

De Monumentenwet uit 1988 en de wijziging daarop via de Wamz worden geannoteerd als de Monumentenwet. De Monumentenwet behandelt de bescherming van (zowel gebouwde als archeologische) monumenten en de zorg voor (archeologisch) erfgoed.¹

Met deze nieuwe wet is archeologie voortaan een verplicht en onlosmakelijk onderdeel van het ruimtelijke besluitvormingsproces. Er is sprake van decentralisatie van taken en verantwoordelijkheden: gemeenten krijgen de verplichting hun verantwoordelijkheid te nemen voor het behoud van het archeologische erfgoed. Zij krijgen een kerntaak in de uitvoering van de archeologische monumentenzorg, omdat ze bij de ruimtelijke besluitvorming het archeologische belang zullen moeten afwegen tegen de andere belangen.

¹ Ministerie van OCen W, 1988 en 2006. De volledige tekst van de Monumentenwet 1988 is te lezen op www.overheid.nl.

1.2 Terugblik en knelpunten

De afgelopen vijftien jaar is op nationaal en provinciaal niveau beleid ontwikkeld om tot een zorgvuldige omgang met het archeologische erfgoed te komen. Behoud van archeologische waarden *in situ* bij ruimtelijke ontwikkelingen is daarbij het uitgangspunt. Het accent is verschoven van het uitvoeren van archeologische opgravingen en noodonderzoek naar behoud en beheer van het archeologische erfgoed in de bodem. Dit streven naar behoud en beheer *in situ* is het kernpunt van de Monumentenwet 1988. Een primaire verantwoordelijkheid in de uitvoering van dit beleid is daarbij toebedeeld aan de gemeenten. Deze ontwikkelingen zijn in de gemeente Neder-Betuwe al goed merkbaar.

Het Rijk en de provincie handelen al 'conform Malta' en hebben hun instrumenten daar al voor een deel op afgestemd. Zo toetst Gedeputeerde Staten de gemeentelijke bestemmingsplannen nu ook op het archeologische belang. Ook de gemeente Neder-Betuwe handelt sinds 2003 steeds meer in 'de geest van de Malta'. Zo worden door de gemeente bij de behandeling van vrijstellingsprocedures (art. 19 lid 1 en 2 van de WRO) archeologische onderzoeken verlangd. Sinds 2006 worden (bureau)onderzoeken ter beoordeling opgevraagd voor de onderbouwing bij deze vrijstellingsprocedures. Een goed beleid op het gebied van de archeologische monumentenzorg (AMZ) ontbreekt echter nog. Het beleid en het instrumentarium van de gemeente zijn thans nog niet goed afgestemd op de ontwikkelingen in het archeologisch bestel.

De gemeente Neder-Betuwe wil een einde maken aan het huidige ad hoc beleid. De gemeente wil het beleid zo vastleggen dat de wettelijke verplichtingen uit de Monumentenwet op een serieuze en pragmatische manier na worden gekomen. Neder-Betuwe wil haar verantwoordelijkheid voor het archeologische erfgoed bovendien vertalen naar een eigen visie en een eigen AMZ-beleid ontwikkelen. Waar beleidsvrijheid toepasbaar is, wil de gemeente dat ook benutten. Uitgangspunt voor het beleid is het streven naar beheer en behoud van in de bodem aanwezige archeologische waarden om te voorkomen dat unieke informatie over het verleden van de gemeente verloren gaat. Met een eigen archeologiebeleid scheidt de gemeente Neder-Betuwe niet alleen duidelijkheid binnen het gemeentelijke apparaat, maar ook naar andere overheden, burgers en belanghebbenden. Daarnaast wil de gemeente ook de kansen die de archeologie biedt (bijvoorbeeld voor het verhogen van de kwaliteit van de leefomgeving of het stimuleren van toerisme/recreatie) beter benutten. Kern van de nieuwe Monumentenwet is dat archeologie een grotere 'claim' op grond zal en kan leggen dan tot nu toe het geval is. Bij elke bodemingreep en bij alle inrichtingsplannen moet de noodzaak voor archeologisch onderzoek overwogen worden. De ontwikkeling van een eigen gemeentelijk archeologiebeleid is daarom noodzakelijk.

1.3 Status van de startnota

Deze startnota is opgesteld door RAAP Archeologisch Adviesbureau. De startnota bevat handreikingen en uitgangspunten voor de gemeentelijke archeologische monumentenzorg voor de komende vijf jaren.

1.4 Opbouw en indeling van de startnota

De startnota omvat hoofdstukken waarin wordt ingegaan op beleidsvisie, taakstelling en concrete beleidsvoornemens en -uitvoering. Hoofdstuk 1 gaat in op het doel en de status van deze nota. Het wettelijke kader op het gebied van archeologie, cultuurhistorie en ruimtelijke ordening wordt beschreven in hoofdstuk 2. Hoofdstuk 3 gaat in op het beleidsmatige kader van rijk, provincie en gemeente. In hoofdstuk 4 wordt het toekomstige archeologiebeleid (missie, ambitie, beleidsvoornemens, beleidsdoelstellingen) van de gemeente beschreven. Hoofdstuk 5 gaat in op de uitvoering van het beleid, instrumenten, financiën, middelen en actiepunten.

De startnota is het tweede deel van het rapport 'Archeologische monumentenzorg in de gemeente Neder-Betuwe'. Deel 1 van dit rapport is een meer archeologisch inhoudelijk rapport dat de verantwoording geeft voor de keuzes en beslissingen die gemaakt zijn bij het opstellen van de archeologische waarden- en verwachtingskaart (kaartbijlage 1). De archeologische waarden- en verwachtingskaart (kaartbijlage 1) toont de archeologische waarden die zich binnen de gemeente bevinden en geeft aan wat de verwachting is van de verschillende landschappelijke eenheden in de gemeente. De archeologische waarden- en verwachtingenkaart is vertaald naar een gemeentelijke beleidskaart (kaartbijlage 2), waarmee een rechtstreekse koppeling mogelijk wordt gemaakt met het gemeentelijk ruimtelijk beleid. De beleidskaart is basis en uitgangspunt voor de gemeentelijke archeologische monumentenzorg in brede zin.

2 Wettelijk kader

In dit hoofdstuk staat het wettelijke kader centraal op het gebied van archeologie, cultuurhistorie en ruimtelijke ordening. Allereerst komt de huidige wetgeving over archeologie aan de orde en de daarmee gepaarde rollen, taken en bevoegdheden van de verschillende overheden. Dit vormt het kader voor het gemeentelijke missie- en ambitieniveau en de daarbij horende beslis- en actiepunten. Behalve het archeologisch wettelijk kader zijn ook de (nieuwe) Wet ruimtelijke ordening (Wro) en de Wet kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen Onroerende Zaken (Wkpb) van groot belang.

2.1 Europa: Verdrag van Malta 1992

Het Europese verdrag betreffende de bescherming van het archeologische erfgoed is in 1992 tijdens de Conventie van Valletta (Malta) ondertekend door de ministers van Cultuur van de landen aangesloten bij de Raad van Europa. Dit verdrag wordt het 'Verdrag van Malta' genoemd.² Op 26 februari 1998 is het verdrag door de Staten-Generaal bij rijkswet goedgekeurd. Inmiddels is het verdrag door 27 lidstaten geratificeerd. Het verdrag van Malta heeft als doel archeologische waarden in Europa te beschermen als onvervangbaar onderdeel van het culturele erfgoed (artikel 1). Het accent ligt op het streven naar het behoud en beheer van archeologische waarden in de bodem en op het zoveel mogelijk beperken van (de noodzaak van) archeologische opgravingen (artikel 2).

Het verdrag bepaalt dat archeologische waarden voortaan als onvervangbaar onderdeel van het lokale, regionale en (inter)nationale cultureel erfgoed bij de besluitvorming over ruimtelijke ingrepen expliciet moeten worden meegewogen en waar mogelijk moeten worden ontzien. Wanneer vervolgens bescherming en inpassing van archeologisch waardevolle terreinen niet mogelijk blijkt, zal de historische informatie door verantwoord archeologisch onderzoek moeten worden veilig gesteld (behoud *ex situ*, opgraven). Om deze doelstelling te bereiken, moet het archeologische belang volledig erkend worden in planologische besluitvormingsprocessen.

Het verdrag bepaalt dat archeologische waarden voortaan expliciet moeten worden meegenomen bij de besluitvorming over ruimtelijke ingrepen. Waar mogelijk moeten de archeologische waarden worden ontzien (artikel 5). Wanneer behoud niet mogelijk is en er dus archeologische waarden verstoord moeten worden, is

² Ministerie van WVC en BZ, 1992. De volledige tekst van het Verdrag van Malta is te lezen op www.racm.nl en www.overheid.nl.

de veroorzaker verantwoordelijk voor het vroegtijdig (laten) uitvoeren van archeologisch (voor)onderzoek en de financiering daarvan (artikel 6). Onderzoek moet worden uitgevoerd door deskundigen en worden afgesloten met een schriftelijke wetenschappelijke verslaglegging (artikel 6).

Een informatieplicht is vastgelegd in de vorm van verplichte uitwisseling van informatie en het actueel houden van een databank met archeologische gegevens (artikel 7 en 8). Het verdrag verplicht ook tot voorlichting aan het publiek en tot publiekgerichte ontsluiting van archeologische waarden om bij het publiek meer begrip te ontwikkelen voor het belang van het archeologische erfgoed (artikel 9).

2.2 Nederland: Monumentenwet 1988

De invoering van het Verdrag van Malta in de Nederlandse wetgeving heeft plaats gevonden door de bestaande Monumentenwet 1988 en andere wetten gedeeltelijk te wijzigen en aan te vullen door middel van de (raam)Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz).³ Door de Wamz is tevens een aantal wijzigingen doorgevoerd in de Ontgrondingenwet, de Woningwet, de Wet Milieubeheer en het Besluit Ruimtelijke Ordening. Er is voor gekozen om zoveel als mogelijk aan te sluiten bij bestaande regelgeving, om extra wet- en regelgeving te vermijden en om de integratie te bevorderen. De wetswijziging is op 1 september 2007 in werking getreden.

De Monumentenwet 1988 en de wijzigingen daarop via de Wamz worden in het onderstaande kortweg aangeduid als 'de Monumentenwet'. De Monumentenwet behandelt de wettelijke bescherming van monumenten, zowel de gebouwde, archeologische als cultuurhistorische monumenten. De Monumentenwet heeft niet alleen betrekking op gebouwen en objecten, maar ook op stads- en dorpsgezichten, op archeologische monumenten boven en onder water en op het uitvoeren van archeologisch onderzoek. In de Monumentenwet is geregeld hoe monumenten aangewezen kunnen worden als beschermd monument. Nederland heeft momenteel circa 51.000 gebouwde rijksmonumenten. Er zijn circa 1500 archeologische rijksmonumenten en 350 van rijkswege beschermde stads- en dorpsgezichten.

Monumenten

Onder monumenten wordt in de wet verstaan 'alle vóór tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde' en 'terreinen welke van algemeen belang zijn wegens daar aanwezige zaken' (artikel 1b). Onder dat laatste worden archeologische monumenten geschaard.

³ Voluit luidt de titel: 'Wet van 21 december 2006 tot wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de archeologische monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta (Wet op de archeologische monumentenzorg/Wamz)'.

Beschermde monumenten

Onder beschermde monumenten wordt verstaan alle 'onroerende monumenten welke zijn ingeschreven in de ingevolge deze wet vastgestelde registers' (artikel 1d). De bepalingen ten aanzien van wettelijk beschermde monumenten zijn vrijwel ongewijzigd gebleven. Wel geldt er voor de periode 1 januari 2007 tot 1 januari 2009 een tijdelijke beleidsregel voor de aanwijzing van beschermde monumenten (zie kader), waarmee gestreefd wordt naar een evenwichtiger opbouw van het landelijke monumentenbestand.

Tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2007

Beleidsregel van de Minister van OCW 13 juni 2007, nr. WJZ/2007/17812 (8204)

Momenteel geldt voor de periode van 1 juli 2007 tot 1 januari 2009 de 'tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2007' waarmee gestreefd wordt naar een evenwichtiger monumentenbestand. Verzoeken die buiten het kader van de beleidsregel vallen zullen door de minister worden afgewezen. Voor de gebouwde monumenten zijn daarom honderd topmonumenten geselecteerd uit de wederopbouwperiode (1940-1958) die minstens vijftig jaar oud zijn (tijdelijke beleidsregel, artikel 3).

Ten aanzien van de archeologische monumenten (tijdelijke beleidsregel, artikel 5, a) wijst de minister het monument aan indien het monument vanwege zijn schoonheid, betekenis voor de wetenschap of cultuurhistorische waarde kan worden aangemerkt als een nationaal of internationaal erkend monument en ten tweede (artikel 5, b) indien het monument een wezenlijke lacune opvult in het bestaande bestand van beschermde archeologische monumenten. De minister wil zich hiermee vooral richten op het beschermen van monumenten die bijdragen aan een evenwichtiger monumentenbestand op dit terrein. Het bestand aan beschermde archeologische monumenten laat namelijk op een aantal vlakken lacunes zien (Zoetbrood e.a., 2006). Momenteel zijn er circa 1500 archeologische terreinen wettelijk beschermd. Wanneer deze terreinen bekeken worden, valt op dat een groot aantal van de monumenten zichtbaar zijn. Het betreft dan terpen, kasteelterreinen en veel grafheuvels. Wanneer we echter naar alle, ons nu bekende, archeologische resten kijken moet geconstateerd worden dat het grootste deel van ons bodemarchief onzichtbaar is. Het gaat dan om terreinen waar nooit veel zichtbaar is geweest, maar ook om terreinen waar alles is afgedekt door veen of klei of de resten door later grondgebruik zijn gladgestreken. Uit dit verschil tussen beschermde en bekende archeologische terreinen, kan al worden afgeleid dat ons monumentenbestand niet representatief is voor wat er in de bodem zit. Maar ook wat betreft tijdsperiodes en type monumenten (grafvelden, nederzetting, infrastructuur) is er geen evenwichtige vertegenwoordiging in ons monumentenbestand. Daar wordt nu met 'het project voorraad *in* en *ex situ*' door de RACM werk van gemaakt. Uiteindelijk moet het archeologische monumentenbestand representatief zijn voor wat globaal in of op de Nederlandse bodem te vinden is aan sporen uit het verre verleden (bron: www.racm.nl).

Aanwijzing tot beschermd (archeologisch) rijksmonument

De minister wijst, al dan niet op verzoek van belanghebbenden, onroerende monumenten aan als beschermd monument (artikel 3, lid 1). Voordat er een beschikking wordt afgegeven, wordt door de minister advies ingewonnen bij burgemeesters en wethouders van de gemeente waarin het monument is gelegen. Indien het monument buiten de bebouwde kom is gelegen, wordt tevens aan gedeputeerde staten advies gevraagd (artikel 3 lid 2). De minister houdt voor elke gemeente een register aan van de beschermde monumenten (artikel 6, lid 1) waarvan een afschrift wordt gezonden aan Gedeputeerde Staten en aan burgemeesters en wethouders (artikel 6, lid 2). Het afschrift wordt ter inzage ter secretarie van de gemeente neergelegd (artikel 6, lid 3) en 'opgenomen in de openbare registers, bedoeld in artikel 1, onderdeel van de Wet kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen onroerende zaken (Wkpb)' (artikel 10).

Procedure vergunningaanvraag archeologisch rijksmonument

Ex. artikel 11 van de Monumentenwet 1988 (bron www.racm.nl)

- de gemeente stuurt de aanvraag door naar de RACM en naar de provincie, aan de aanvrager wordt de doorzenddatum gemeld;
- de RACM stelt namens de Staatssecretaris een conceptbesluit op en zendt dit aan de gemeente;
- de gemeente legt het conceptbesluit en de aanvraag ter inzage en kondigt dit openbaar aan; meestal gebeurt dit door plaatsing van een officiële mededeling van de gemeente in een huis-aan-huis-blad; ook zendt de gemeente het conceptbesluit aan de aanvrager;
- vervolgens kan een ieder die daaraan behoefte heeft zijn of haar mening over de aanvraag binnen de zes weken daarna schriftelijk dan wel mondeling bij de gemeente kenbaar maken; ook gemeente en provincie kunnen in deze periode zo nodig hun zienswijze opstellen;
- de gemeente stuurt de reacties door naar de RACM;
- de RACM neemt namens de minister binnen enkele weken na afloop van de inzage termijn een definitieve beslissing;
- tegen dit besluit is beroep bij de bestuursrechter mogelijk op grond van de Algemene Wet Bestuursrecht.

Vergunningverlening

Daarnaast geeft de Monumentenwet voorschriften voor het wijzigen, verstoren, afbreken of verplaatsen van een beschermd monument (artikel 11).⁴ Die voorschriften

⁴ Het is verboden een beschermd monument te beschadigen of te vernielen (artikel 11, lid 1). Het is verboden zonder of in afwijking van een vergunning a. een beschermd monument af te breken, te verstoren, te verplaatsen of in enig opzicht te wijzigen; b. een beschermd monument te herstellen, te gebruiken of te laten gebruiken op een wijze, waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht (artikel 11, lid 2).

houden in dat er niets aan het monument mag worden veranderd zonder voorafgaande vergunning. Deze vergunning moet vooraf worden aangevraagd. Het is strafbaar als er zonder vergunning werkzaamheden worden uitgevoerd.

Een aanvraag voor een vergunning voor het uitvoeren van (schadelijke) werkzaamheden als bedoeld in artikel 11 moet schriftelijk worden ingediend bij burgemeester en wethouders (zie kader). Burgemeester en wethouders beslissen over de aanvragen, behalve als het gaat om een archeologisch rijksmonument, dan beslist de minister (namens deze de RACM). Bij de aanvraag kan een rapport verlangd worden, waarin de archeologische waarde van het terrein dat volgens de aanvraag zal worden verstoord naar het oordeel van de minister in voldoende mate is vastgesteld (artikel 14, lid 3).

Als een eigenaar of beheerder van mening is dat hij schade lijdt doordat de aanvraag voor een wijzigingsvergunning wordt afgewezen, of omdat deze onder voorwaarden wordt verleend, dan biedt de Monumentenwet 1988 de mogelijkheid om schadevergoeding aan te vragen bij de minister. De eigenaar dient de schadevergoeding zelf aan te vragen bij de Minister (artikel 22).

Subsidies en specifieke uitkeringen

Subsidiemogelijkheden en specifieke uitkeringen zijn in de Monumentenwet vastgelegd in artikel 34-34a. Subsidie kan verstrekt worden ten behoeve van de *instandhouding van beschermde monumenten* (artikel 34). Onder instandhouding wordt verstaan 'de onderhoudswerkzaamheden aan een beschermd monument alsmede werkzaamheden die het normale onderhoud te boven gaan en die voor het herstel van het monument noodzakelijk zijn.' Het Besluit rijkssubsidiëring instandhouding monumenten (Brim), een overgangsregeling die in werking is getreden op 1 februari 2006, regelt de financiële ondersteuning van eigenaren ten behoeve van de instandhouding van beschermde monumenten. Uitzonderingen op de Brim-subsidie zijn vooralsnog archeologische rijksmonumenten(!) en groene rijksmonumenten zoals parken en tuinen.⁵

Verder kan de minister op basis van de Monumentenwet 1988 (artikel 34a) aan een gemeente of een provincie een specifieke uitkering verstrekken voor de bestrijding van de kosten van het doen van opgravingen (*excessieve kostenregeling*), voor zover die kosten in redelijkheid niet volledig ten laste dienen te komen van de verstoorder, de gemeente of de provincie die tot het onderzoek heeft verplicht. Met ingang van 1 januari 2008 is de situatie iets anders geworden. Gemeenten en provincies kunnen niet meer een verzoek bij het rijk indienen omdat het rijk over is gegaan op decentralisatie van de specifieke uitkeringen. Concreet betekent het dat het geld dat gereserveerd is voor de specifieke uitkeringen in het gemeente- en

⁵ Bron: www.racm.nl.

provinciale fonds wordt gestort. Het plafond voor 2008 is op 2 miljoen gesteld. Er is geen bijzondere verdeelsleutel vastgesteld.⁶

Het is verboden om in *beschermde stads- of dorpsgezichten* een bouwwerk geheel of gedeeltelijk af te breken zonder of in afwijking van een schriftelijke (sloop)vergunning van burgemeester en wethouders (artikel 37 lid 1). Aan deze sloopvergunning kunnen in het belang van de archeologische monumentenzorg voorschriften worden verbonden met betrekking tot het slopen (artikel 37, lid 4).

Het is verboden om in *beschermde stads- of dorpsgezichten* een bouwwerk geheel of gedeeltelijk af te breken zonder of in afwijking van een schriftelijke (sloop)vergunning van burgemeester en wethouders (artikel 37 lid 1). Aan deze sloopvergunning kunnen in het belang van de archeologische monumentenzorg voorschriften worden verbonden met betrekking tot het slopen (artikel 37, lid 4).

2.3 Archeologische monumentenzorg: kern van de Monumentenwet

De Monumentenwet behandelt de archeologische monumentenzorg in de artikelen 38 tot en met 60. De belangrijkste wettelijke taken en bevoegdheden van rijk, provincie en gemeenten worden hieronder toegelicht.⁷ De Monumentenwet is recentelijk aangepast (begripsbepalingen) aan de nieuwe Wro.⁸

2.3.1 Rijk: taken en bevoegdheden

Het archeologische rijksbeleid wordt in naam van de minister van OCenW uitgevoerd door de Rijksdienst voor Archeologie Cultuurlandschap en Monumenten (RACM). De RACM is verantwoordelijk voor de uitvoering van het rijks archeologiebeleid en de uitvoering en handhaving van de Monumentenwet 1988. Daar waar monumentale, archeologische of cultuurlandschappelijke waarden van nationaal of internationaal belang in het geding zijn, neemt de RACM het initiatief in behoud, (wettelijke) bescherming, onderhoud en onderzoek van het erfgoed. Het Rijk zorgt ervoor dat het archeologische belang wordt betrokken in rijksprojecten (rijk als initiatiefnemer). Het rijk kan (als bevoegd gezag) bij vergunningverlening, in het kader van de Ontgrondingenwet en de Wet milieubeheer, verplichten tot het uitvoeren van archeologische onderzoek en rapporten opvragen. De minister van OCenW (RACM) heeft een wettelijke adviesrol in het kader van de m.e.r.

⁶ [Wijziging regeling archeologische monumentenzorg, ministerie OCenW, 18 december 2007, WJZ-2007/36409 \(8224\).](#)

⁷ [Voor de volledige wettekst, zie \[www.overheid.nl\]\(http://www.overheid.nl\).](#)

⁸ [Voor de volledige en actuele wettekst, zie \[www.wetten.overheid.nl\]\(http://www.wetten.overheid.nl\).](#)

Samengevat zijn de wettelijke rijksbevoegdheden/taken:

- *aanwijzing tot beschermd (archeologisch) rijksmonument (artikel 3, lid 1)*: de minister (RACM) wijst, al dan niet op verzoek van belanghebbenden, onroerende monumenten aan als beschermd monument;
- *vergunning tot wijziging, afbraak of verwijdering (artikel 11 e.v.)*: de minister (RACM) beslist om de aanvragen als het gaat om een archeologisch rijksmonument;
- *opgravingvergunning (artikel 45-48)*: de toetsing en vergunningverlening (opgravingvergunning) wordt vanaf 1 september 2007 uitgevoerd door de RACM. Een opgravingvergunning kan worden verleend aan een aanvrager die aantoonbaar bekwaam te zijn tot het doen van opgravingen. Er zijn voorschriften aan de vergunning verbonden en regels gesteld ten aanzien van de bekwaamheidseisen;
- *wetenschappelijk onderwijs (artikel 49)*: op verzoek van een universiteit kan de minister (RACM) beslissen dat een bepaalde opgraving door een universiteit wordt uitgevoerd;
- *depot voor scheepsarcheologische monumenten (artikel 51, lid 3)*: de minister (RACM) kan ten behoeve van de opslag van scheepsarcheologische monumenten die gevonden zijn bij opgravingen een of meer depots aanwijzen;
- *centraal archeologisch informatiesysteem (artikel 55)*: de minister (RACM) houdt een centraal archeologisch informatiesysteem in stand waarin in ieder geval worden opgenomen de archeologische monumentenregisters zoals bedoeld in de artikelen 6 en 7 van de Monumentenwet; beslissingen over vergunningaanvragen (artikel 11, lid 2); besluiten over provinciale attentiegebieden (artikel 44 lid 1) en opgravingrapporten (artikel 46, lid 4); aanvang van de opgraving (artikel 46, lid 1 en 2); vondstmeldingen (artikel 53-54).
- *bijzondere bevoegdheden (artikel 56-57)*: de minister (RACM) kan werk stilleggen (artikel 56) en betreding van terreinen opleggen (gedoogplicht conform artikel 57).

2.3.2 Provincie: taken en bevoegdheden

De provincie is bevoegd gezag bij provinciale vergunningverlening en moet als gevolg van de wetswijziging (Monumentenwet) en de aanverwante wetswijzigingen (Ontgrondingswet, Wet milieubeheer) het archeologische belang toetsen en meewegen bij deze vergunningverlening. De provincie kan vanuit deze bevoegdheid verplichten tot archeologisch onderzoek en rapporten opvragen.⁹

- *Attentiegebieden (artikel 44)*: de provincie heeft de bevoegdheid om archeologische attentiegebieden aan te wijzen. Attentiegebieden zijn gebieden die archeologisch waardevol zijn of naar verwachting archeologisch waardevol zijn, maar die vanuit het oogpunt van de archeologische monumentenzorg binnen

⁹ Meestal is de provincie het bevoegde gezag bij het verlenen van ontgrondingsvergunningen (bron: Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 10).

bestaande bestemmingsplannen onvoldoende worden beschermd. Provinciale Staten hebben de bevoegdheid deze archeologische attentiegebieden aan te wijzen. Op de voorbereiding van een dergelijk besluit tot aanwijzing is afdeling 3.4 van de Algemene wet bestuursrecht (Awb) van toepassing. Provinciale Staten houden bij de vaststelling of de herziening van een structuurvisie als bedoeld in artikel 2.2 van de Wet ruimtelijke ordening rekening met aangewezen archeologische attentiegebieden. De gemeenteraad stelt binnen een door Provinciale Staten te stellen termijn in verband met een aangewezen archeologisch attentiegebied een bestemmingsplan vast.

- *Depot (artikel 51)*: de provincie is verantwoordelijk voor de instandhouding van een depot (ook wel: provinciaal bodemdepot genoemd) en kan bij algemene maatregel van bestuur eisen stellen voor een verantwoorde en toegankelijke opslag. De provincie kan op verzoek van een gemeente een gemeentelijk depot aanwijzen. De provincie is bevoegd gezag bij provinciale vergunningverlening en moet als gevolg van de wetwijziging (Monumentenwet) en de aanverwante wetwijzigingen (Ontgrondingswet, Wet milieubeheer) het archeologische belang toetsen en meewegen bij deze vergunningverlening. De provincie kan vanuit deze bevoegdheid verplichten tot archeologisch onderzoek en rapporten opvragen.¹⁰
- *Attentiegebieden (artikel 44)*: de provincie heeft in de nieuwe wet de bevoegdheid om archeologische attentiegebieden aan te wijzen. Attentiegebieden zijn gebieden die archeologisch waardevol zijn of naar verwachting archeologisch waardevol zijn, maar die vanuit het oogpunt van de archeologische monumentenzorg binnen bestaande bestemmingsplannen onvoldoende worden beschermd. Provinciale Staten hebben de bevoegdheid deze archeologische attentiegebieden aan te wijzen. Provinciale Staten houden bij de vaststelling of de herziening van een streekplan als bedoeld in artikel 4a van de Wet op de Ruimtelijke Ordening rekening met aangewezen archeologische attentiegebieden. De gemeenteraad stelt binnen een door Provinciale Staten te stellen termijn in verband met een aangewezen archeologisch attentiegebied een bestemmingsplan vast.
- *Depot (artikel 51)*: de provincie is verantwoordelijk voor de instandhouding van een depot (ook wel: provinciaal bodemdepot genoemd) en kan bij algemene maatregel van bestuur eisen stellen voor een verantwoorde en toegankelijke opslag. De provincie kan op verzoek van een gemeente een gemeentelijk depot aanwijzen.

¹⁰ Meestal is de provincie het bevoegde gezag bij het verlenen van ontgrondingsvergunningen (bron: Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 10).

2.3.3 Gemeente: taken en bevoegdheden

De artikelen 38 tot en met 43 van de Monumentenwet geven de belangrijkste instrumenten die de gemeente in relatie tot de archeologische monumentenzorg ten dienste staan. Het centrale juridische beleidsinstrument in het nieuwe archeologiebestel is het bestemmingsplan. De Eerste Kamer heeft op 20 mei 2008 unaniem ingestemd met de Invoeringswet Wet Ruimtelijke Ordening (Wro). Hiermee is op 1 juli 2008 de nieuwe Wro inwerking getreden. In deze beleidsnota worden de veranderingen conform de nieuwe Wro beschreven (zie § 2.5). Het belangrijkste verschil tussen de WRO en de Wro betreft de sturingsfilosofie. De Monumentenwet 1988 is recent geactualiseerd conform de nieuwe Wro.¹¹

- *Verordening ‘gemeentelijke regie en het formuleren van vrijstellingsbeleid’ (artikel 38 Monumentenwet)*: de gemeenteraad kan in het belang van de archeologische monumentenzorg bij ‘verordening’ eisen stellen aan onderzoek in het kader van het doen van opgravingen.¹² Let wel, op basis van de gemeentewet kan de gemeente nu al een gemeentelijke verordening ter zake archeologie opstellen. Let wel, de verordening is niet gebonden aan het ruimtelijke ordeningstraject/proces, maar mag ook niet in strijd zijn met het bestemmingsplan. De gemeente kan in het belang van de archeologische monumentenzorg bij verordening ook gevallen vaststellen waarin burgemeester en wethouders kunnen afzien van nader archeologisch onderzoek of het opleggen van daartoe strekkende verplichtingen. De gemeente kan hiermee vrijstellingsbeleid voeren.¹³
- *Bestemmingsplan (artikel 38a Monumentenwet)*: de gemeenteraad dient bij de vaststelling van een bestemmingsplan of een beheersverordening als bedoeld in artikel 3.1, specifiek artikel 3.38 van de Wet ruimtelijke ordening (Wro), bij de bestemming van gronden altijd rekening te houden met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten archeologische monumenten (lees: waarden).¹⁴ Deze

¹¹ Voor de volledige en actuele wettekst, zie www.wetten.overheid.nl.

¹² Memorie van antwoord Eerste Kamer 29 259, D, vergaderjaar 2005–2006, p. 9: met punt a wordt beoogd gemeenten een instrument te geven om regie te voeren over archeologisch onderzoek dat in opdracht van de ‘verstoorder’ wordt uitgevoerd. In een verordening zou bijvoorbeeld het voorschrift opgenomen kunnen worden dat elk programma van eisen vooraf moet worden goedgekeurd door burgemeester en wethouders. Artikel 38, eerste lid, onder a, biedt gemeenten dus de mogelijkheid op lokaalniveau regels vast te stellen voor het archeologische onderzoek.

¹³ Memorie van antwoord Eerste Kamer 29 259, D, vergaderjaar 2005–2006, p. 9: beoogd wordt bij punt b dat de gemeente in de gelegenheid wordt gesteld om archeologisch vrijstellingsbeleid te formuleren. ‘Met de Wamz is al beoogd te voorkomen dat de zogenoemde kruimelgevallen onder de reikwijdte van dit wetsvoorstel vallen. De gemeentelijke vrijstelling zal wel altijd met archeologisch inhoudelijke (wetenschappelijke) redenen onderbouwd moeten worden en in het belang van de archeologische monumentenzorg moeten zijn. Gedacht kan worden aan projecten of voorkomende situaties waarin archeologische onderzoeken niet of nauwelijks zinvol zijn, waardoor het ambtelijke apparaat en de beschikbare budgetten niet zinvol kunnen worden aangewend.’

¹⁴ Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 10: er wordt gekozen voor een geleidelijke ingroei. Het gaat namelijk om opnieuw vast te stellen bestemmingsplannen. Wel

bestemmingsplanverplichting brengt met zich mee dat de gemeente het kader moet stellen voor de archeologische monumentenzorg. Een bestemmingsplan is tevens verplicht bij aanwijzing van het zogenoemde 'provinciale attentiegebied' (artikel 44), een provinciale bevoegdheid uit de Monumentenwet.¹⁵

- *Aanlegvergunning (artikel 39 Monumentenwet)*: bij een bestemmingsplan kan in het belang van de archeologische monumentenzorg een aanlegvergunning als bedoeld in artikel 3.3 onder a van de Wet ruimtelijke ordening (Wro) verplicht gesteld worden. Van de aanvrager van een aanlegvergunning kan geëist worden (als dat voor een goede beoordeling van de aanvraag nodig is) dat hij een rapport overlegt waarin de archeologische waarde van het te verstoren terrein voldoende is vastgesteld. Vervolgens kunnen aan de aanvrager aanvullende eisen ten aanzien van technische en bouwkundige maatregelen worden gesteld om de archeologie te behouden. De aanvrager kan verplicht worden tot het doen van opgravingen of kan verplicht worden de bodemverstorende activiteiten te laten plaatsvinden onder begeleiding van een archeoloog.
- *Bouwvergunning (artikel 40 Monumentenwet)*: bij het aanvragen van een bouwvergunning ex artikel 44 eerste lid van de Woningwet kan in het belang van de archeologische monumentenzorg een rapport verlangd worden¹⁶ en kunnen eveneens aanvullende voorschriften opgelegd worden.
- *Vrijstellingsbesluit (artikel 41 Monumentenwet)*: bij het aanvragen van een vrijstellingsbesluit van een bestemmingsplan (als bedoeld in de artikelen 3.22 of 3.23 van de Wet ruimtelijke ordening of van een projectbesluit als bedoeld in artikel 1.1, eerste lid, onder f, van die wet) kan in het belang van de archeologische monumentenzorg een rapport worden verlangd, waarin de archeologische waarde van het terrein dat volgens de aanvraag zal worden verstoord naar het oordeel van burgemeester en wethouders, in voldoende mate is vastgesteld. Ook kunnen er aanvullende voorschriften worden opgelegd.
- *Oppervlakte onderzoeksverplichting (artikel 41a Monumentenwet)* de artikelen 39, 40 en 41 zijn niet van toepassing op projecten met een oppervlakte kleiner dan 100m². De gemeenteraad kan een hiervan afwijkende andere oppervlakte

bestaat de mogelijkheid om via een facetbestemmingsplan (paraplubestemmingsplan) specifieke beleidsonderwerpen zoals de archeologische monumentenzorg op planologische wijze te regelen.

- ¹⁵ Provinciale Staten kunnen gebieden die (naar verwachting) archeologisch waardevol zijn, aanwijzen als archeologische attentiegebieden. Provinciale staten houden bij het vaststellen of de herziening van een streekplan rekening met de aangewezen attentiegebieden (artikel 44). Ter bescherming van een aangewezen attentiegebied stelt de gemeenteraad binnen een door Provinciale Staten te stellen termijn een bestemmingsplan vast. Voor geldende plannen moet worden bepaald in hoeverre zij ten aanzien van de attentiegebieden als beschermend kunnen worden aangemerkt.
- ¹⁶ De gemeente dient als bevoegd gezag bij de genoemde vergunningverlening de onderzoeksrapporten inhoudelijk te beoordelen of er zorg voor te dragen dat dit gebeurt. Vervolgens dient de gemeente een zogenoemd selectiebesluit over de behoudenswaardigheid van de archeologische vindplaats te nemen. Verder kan het ten behoeve van de uitvoering van het archeologisch onderzoek noodzakelijk zijn dat eerst een Programma van Eisen wordt opgesteld. De gemeente dient deze door een senior-archeoloog conform de KNA te laten beoordelen.

vaststellen. Het artikel houdt in dat de gemeenteraad initiatiefnemers van projecten die kleiner zijn dan 100m² in principe niet kan belasten met een archeologische onderzoeksplicht. Artikel 41a biedt de gemeenteraad echter de mogelijkheid om deze onderzoeksgrens in zowel opwaartse als in neerwaartse zin bij te stellen, zodat er maatwerk mogelijk is. Bijvoorbeeld in de historische kernen van de gemeente of bij terreinen met bekende archeologische waarden zoals AMK-terreinen. De gemeente kan in de toelichting en in de voorschriften van een bestemmingsplan aangeven dat een meer beperkte of juist een ruimere vrijstelling geldt. Overigens blijkt uit de toelichting op het amendement waarbij dit artikel is geïntroduceerd, dat de hiervoor bedoelde afwijkingsbevoegdheid is geclausuleerd. Het moet gaan om bodemverstoringen op huis-, tuin- en keukenniveau. Grootschalige projecten zullen niet op basis van artikel 41a mogen worden vrijgesteld. De gemeente zal de beslissing om de vrijstelling naar boven of beneden bij te stellen moeten nemen op basis van een zorgvuldige (archeologisch inhoudelijke) afweging. De provincie kan een gemeente daarop aanspreken door een zogenoemde aanwijzing (nieuwe Wro).¹⁷

- *Schadevergoeding (artikel 42 Monumentenwet)*: Voor zover blijkt dat de aanvrager van een sloopvergunning (als bedoeld in artikel 37, eerste lid, van een aanlegvergunning als bedoeld in artikel 3.3, onder a, van de Wet ruimtelijke ordening), een ontheffing (als bedoeld in de artikelen 3.6, eerste lid, onder c, 3.22 of 3.23 van die wet) of een projectbesluit (als bedoeld artikel 1.1, eerste lid, onder f, van die wet) of van een reguliere bouwvergunning (als bedoeld in artikel 44, eerste lid, van de Woningwet) ten gevolge van de weigering daarvan in het belang van de archeologische monumentenzorg of ten gevolge van voorschriften die in het belang van de archeologische monumentenzorg aan het desbetreffende besluit zijn verbonden, schade lijdt die redelijkerwijs niet of niet geheel te zijner laste behoort te blijven, kennen burgemeester en wethouders hem op zijn verzoek een naar billijkheid te bepalen schadevergoeding toe.
- *Regels bij het rapport (artikel 43 Monumentenwet)*: bij of krachtens een AMvB kunnen regels opgesteld worden waaraan het rapport zoals bedoeld in artikelen 39, 2e lid en artikelen 40 en 41 1e lid dient te voldoen.
- *Attentiegebieden (artikel 44 Monumentenwet)*: indien de Provincie een attentiegebied aanwijst conform artikel 44, dan is de gemeente verplicht binnen een door Provinciale Staten vast te stellen termijn een bestemmingsplan vast te stellen. (zie ook § 8.3.2).¹⁸

¹⁷ Memorie van antwoord Eerste Kamer 29 259, D, vergaderjaar 2005-2006, p. 12: artikel 41a moet worden gelezen in de context van het 'archeologievriendelijke bestemmingsplan'. Uit de toelichting op het amendement waarbij dit artikel is geïntroduceerd (29 259, nr. 24) blijkt dat de hiervoor bedoelde afwijkingsbevoegdheid is geclausuleerd. Het moet gaan om bodemverstoringen op huis-, tuin- en keukenniveau; grootschalige projecten zullen niet op basis van artikel 41a mogen worden vrijgesteld. Gemeenten zullen de beslissing om de vrijstelling naar boven of beneden bij te stellen nemen op basis van een zorgvuldige inhoudelijke afweging. De provincie kan een gemeente daarop aanspreken door een aanwijzing.

¹⁸ Provincie Gelderland, 2008b, p. 9. Provincie Gelderland zal het middel van attentiegebieden gaan inzetten in de zogenoemde provinciale A-gebieden. Indien blijkt dat de verankering van de archeologische belangen binnen twee jaar niet tot concrete resultaten leidt, moeten de gemeenten

2.4 Financiële consequenties Monumentenwet 1988

Uitvoeringskosten

Bij de bekostiging van de uitvoering van de archeologische monumentenzorg is het van belang onderscheid te maken tussen de algemene uitvoeringskosten van het gemeentelijke beleid (bestuurslasten) en de projectgebonden uitvoeringskosten:

- *algemene uitvoeringskosten voor de gemeente/provincie (bestuurslasten)*: onder de algemene uitvoeringskosten vallen de apparaatskosten (bestuurslasten), noodzakelijk voor het nakomen van de generieke gemeentelijke en/of provinciale taakstelling. De bestuurslasten worden voornamelijk gevormd door de hoeveelheid tijd (fte's) die wordt besteed aan handhaving en toepassing van de in deze startnota voorgestelde omgang met de archeologische monumentenzorg. Deze uitvoerende taken zijn: het ambtelijk sturen en controleren van het archeologische onderzoeksproces bij gemeentelijke en provinciale vergunningverlening; de inhoudelijke beoordeling van de onderzoeksrapporten; het nemen van selectiebesluiten als bevoegd gezag (i.e. over de behoudenswaardigheid van archeologische vindplaatsen); het opstellen en/of goedkeuren van Programma's van Eisen (PvE's) voor de uitvoering van het archeologische onderzoek;
- *projectgebonden uitvoeringskosten*: de projectgebonden uitvoeringskosten betreffen de kosten die gemaakt worden voor het doorlopen van het archeologische proces om het behoud van informatie te garanderen en/of te komen tot een verantwoorde afweging van belangen. Deze kosten zijn voor rekening van de 'verstoorder' (veroorzakersprincipe). In tegenstelling tot de algemene uitvoeringskosten zijn deze direct te relateren aan individuele ontwikkelingsprojecten. Binnen deze projecten kan weer onderscheid gemaakt worden tussen gemeentelijke projecten, projecten van andere overheden, private initiatieven en alle gradaties daartussen.

Veroorzakersprincipe

Met het 'veroorzakersprincipe' kunnen de kosten van archeologisch (voor) onderzoek verhaald worden op de verstoorder. In de memorie van toelichting van de Monumentenwet¹⁹ wordt nader ingegaan op het veroorzakersprincipe: wie de veroorzaker is, wat deze wel en niet betaalt en wat te doen in het geval van

binnen één jaar hun bestaande en nieuwe bestemmingsplannen archeologie-proof maken. Een belangrijke taak is voor de regioarcheoloog weggelegd om dit proces te begeleiden.

¹⁹ Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 11-12: de vraag, wie als 'veroorzaker' moet worden aangemerkt, is afhankelijk van het wettelijk regime waaronder de bodemingreep valt. De initiatiefnemer die gehouden is de m.e.r. uit te voeren zal ook de cultuurhistorische component voor zijn rekening dienen te nemen. De initiatiefnemer financiert de m.e.r. zelf als ook de maatregelen die uit een oogpunt van milieubeheer noodzakelijk zijn. Daaronder dienen dus ook archeologische maatregelen te worden verstaan. In dit geval is de initiatiefnemer de veroorzaker.

excessieve kosten.²⁰ In het geval van een toevalsvondst hoeft de initiatiefnemer niet de kosten te dragen die gemoeid zijn met de exploratie van een dergelijke vondst. Van een toevalsvondst is sprake als de initiatiefnemer (lees: veroorzaker) aan al zijn wettelijke verplichtingen (onderzoeksplicht) heeft voldaan en er bij graafwerkzaamheden alsnog toevalsvondsten aan het licht komen. Dan heeft hij de wettelijke plicht de vondsten te melden bij de overheid (artikel 53). De overheid (de gemeente als eerste) is een tegemoetkomende rol toebedeeld.²¹

Excessieve kosten bij archeologische opgravingen

Het principe dat de veroorzaker betaalt, gaat niet in alle gevallen op. Mocht behoud *in situ* niet mogelijk zijn en zijn de archeologische waarden alleen door een archeologische opgraving veilig te stellen, dan kan de initiatiefnemer in aanmerking

²⁰ Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 14: niettemin kan het voorkomen, dat voor een bepaalde investering de voorafgaande kosten van archeologisch onderzoek bijzonder hoog zijn ten opzichte van de totale investeringslasten. In dergelijke gevallen kan sprake zijn van excessieve meerkosten die redelijkerwijze niet ten laste van de initiatiefnemer zouden moeten komen. Bij fors hoge meerkosten zou voorts de gemeente (als het gaat om de afgifte van bouw- en aanlegvergunningen) dan wel de provincie (als het gaat om de afgifte van de ontgrondingenvergunning) als vergunningverlenende instantie, of gemeente of provincie of rijk als bevoegd gezag bij m.e.r.-plichtige projecten, in beeld moeten komen om deze kosten te mitigeren. Deze overheidsorganen zijn immers verantwoordelijk voor de voorgeschreven maatregelen en daarmee voor het ontstaan van deze kosten. Als ook daarna sprake blijft van extreme kosten dient de gemeente of provincie in aanmerking te komen voor een rijksbijdrage. Deze bepaling is bedoeld als een vangnet. Allereerst en zo veel mogelijk dienen kosten voor rekening te komen van de veroorzaker en daarna voor rekening van de vergunningverlenende instantie. Als derde instantie kan het rijk tenslotte in het vizier komen om bij te dragen aan uitzonderlijke kosten.

²¹ Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 14-15: dat betekent dat onverwachte vondsten – waaronder soms zeer substantiële – nooit zijn uit te sluiten. Zelfs is het denkbaar dat vooronderzoek – of dat nu plaatsvindt bij het realiseren van het bestemmingsplan of bij de afgifte van een bouw- of aanlegvergunning – aantoont dat er waarschijnlijk geen archeologische sporen van waarde in de bodem aanwezig zijn, maar dat er tijdens de grondbewerking toch een belangrijke vondst wordt gedaan. In dat geval spreken we van een toevalsvondst. Vanzelfsprekend zal in dergelijke situaties de initiatiefnemer niet gehouden zijn tot vergoeding van de met de exploratie van een dergelijke vondst gemoeide kosten. Hij heeft immers aan zijn wettelijke verplichtingen voldaan, en wel op basis van een overheidsbesluit, dat hem de ruimte gaf het voorgenomen initiatief te realiseren. Een toevalsvondst heeft voor de archeologie betekenis omdat dit nieuwe informatie oplevert, maar mag voor de willekeurige investeerder geen (onoverkomelijke) blokkades opwerpen. Wel zal degene, die de vondst doet (of vermoedt, dat hij op een archeologisch relict is gestuit) zulks moeten melden aan het Centraal archeologisch informatiesysteem, juist zoals een dergelijke vondst onder de huidige wet gemeld dient te worden aan de burgemeester ter plaatse. Deze overwegingen leiden er toe, dat in geval van toevalsvondsten het betreffende overheidsorgaan, vaak in samenspraak met andere overheden, van geval tot geval zal moeten afwegen hoe verder te handelen. Over de ruimte en de tijd, die daarvoor beschikbaar zullen zijn, zal met de initiatiefnemer moeten worden gesproken. De huidige wet kent al de mogelijkheid om voorschriften te stellen omtrent de uitvoering van werk, of het werk stil te leggen. Die bevoegdheid wordt in iets aangescherpte vorm in dit wetsvoorstel gehandhaafd. De initiatiefnemer kan in een dergelijke situatie echter aanspraak maken op vergoeding van de daaruit voortvloeiende kosten, te bepalen naar redelijkheid en billijkheid.

komen voor de excessieve kostenregeling. De regeling geldt voor projecten waarbij 'de investeringskosten niet in verhouding staan tot de kosten van de opgraving en deze kosten redelijkerwijs niet volledig ten laste kunnen komen van de verstoorder/ initiatiefnemer, als de bevoegde instantie tot het doen van opgravingen heeft verplicht'. Wanneer dat het geval is, wordt in het Besluit echter niet nader gespecificeerd! De gemeente zal dan in de meeste gevallen tegemoetkomend moeten optreden. Bij hogere kosten en ook bij bovengemeentelijke projecten (onder andere m.e.r.'s) komen ook provincie en het Rijk in beeld om een bijdrage te leveren. Het gaat uitdrukkelijk om een 'vangnetfunctie' waarbij in alle gevallen ook de gemeente zal moeten participeren. De overheid die de archeologische verplichtingen oplegt (veelal gemeenten) dient de redelijkheid van die verplichtingen in acht te nemen. Overheden kunnen kiezen voor maatwerk dan wel besluiten tot een andersoortige begrenzing van de kosten (bijvoorbeeld maximering). Het staat overheden vrij terzake beleid te voeren.²²

De gemeente en provincie kunnen de kosten compenseren. Deze overheidsorganen zijn immers verantwoordelijk voor de voorgeschreven maatregelen (opgraving) en dus voor het ontstaan van de kosten. Als ook daarna nog sprake blijft van extreme kosten dan kan de opgraving in aanmerking komen voor een rijksbijdrage. Deze specifieke uitkering geldt overigens alleen voor de kosten die overblijven nadat de drempelbijdrage en het verstoordersdeel zijn afgetrokken van de totale opgravingskosten:

- *drempelbijdrage (artikel 2)*: de drempelbijdrage is het minimale bedrag dat de gemeente of provincie voor eigen rekening dient te nemen, indien zij besluit de opgravingskosten van de verstoorder te compenseren. Op dit moment is voor een gemeente de drempelbijdrage vastgesteld op € 2,50 vermenigvuldigd met het inwoneraantal van de gemeente en in het geval van een provincie op € 0,50 vermenigvuldigd met het inwoneraantal van de provincie.²³ Wanneer de opgravingskosten minus het verstoordersdeel niet boven de berekende drempelbijdrage uitkomen, bestaat er voor het Rijk geen aanleiding om de compensatiekosten mee te financieren. De gemeente of provincie wordt dan in staat geacht zelf de kosten te compenseren;
- *verstoordersdeel*: dit is het bedrag dat wordt gevormd door de opgravingskosten, verminderd met het bedrag dat de gemeente of provincie als nadeelcompensatie aan betrokkene toekent. Dat bedrag moet door de aanvrager van de specifieke uitkering aannemelijk worden gemaakt. Indien de minister van oordeel is dat het verstoordersdeel te laag is vastgesteld, en vermoed wordt dat daardoor opgravingskosten op het Rijk worden afgewenteld, dan kan de minister zelfstandig het bedrag vaststellen dat naar zijn mening voor rekening en risico van de verstoorder komt (artikel 6, Bamz).

²² Zie ook Besluit archeologische monumentenzorg (Bamz), hoofdstuk 2, artikel 2-14.

²³ Regeling archeologische monumentenzorg, 20 augustus 2007, nr. WJZ-2007/32720 (8219).

Gemeentelijk (archeologie)fonds?

Tegenover de verantwoordelijkheid van de 'verstoorder' om te betalen voor de 'schade' die hij toebrengt aan het archeologische erfgoed, staat de verantwoordelijkheid van het verplichtende bestuursorgaan de redelijkheid van de kosten te bewaken. Dit is geregeld in artikel 42.²⁴ Met inachtneming van de eigen verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer is het verplichtende bestuursorgaan in bijzondere situaties gehouden een vergoeding toe te kennen. In hoeverre schade al dan niet ten laste moet blijven van de aanvrager is per geval afhankelijk van de omstandigheden. Gemeenten kunnen zelf beleid maken over de schadevergoedingen ex artikel 42 van de Monumentenwet. Daarbij is het verstandig om rekening te houden met de vereisten omschreven in het Besluit archeologische monumentenzorg (Bamz). Aangezien er een gerede kans is dat de gemeente te maken krijgt met kosten in verband met toevalsvondsten of nadeelcompensatie van archeologisch onderzoek (excessieve kosten), is het van belang gelden hiertoe te genereren. Een fondsconstructie kan hierin uitkomst bieden. Het vullen van een fonds kan op verschillende manieren gebeuren.

In de nazomer 2007 hebben de rijksoverheid en de VNG een akkoord gesloten over de decentralisatie van specifieke uitkeringen. Hiermee werd een doelstelling uit het regeerakkoord gerealiseerd. Concreet betekent het dat het geld dat gereserveerd is voor de specifieke uitkeringen in het gemeentefonds is gestort. Voor wat betreft de specifieke uitkering excessieve kosten houdt dit in dat gemeenten (en provincies) vanaf 1 januari 2008, niet meer een verzoek bij het rijk kunnen indienen voor een vergoeding. Immers de gemeenten beschikken via het gemeentefonds zelf over een (deel van de) vergoeding. Het plafond voor 2008 is op 2 miljoen gesteld. Er is geen bijzondere verdeelsleutel vastgesteld. Het plafond voor 2009 is niet bekend.

2.5 Nieuwe Wro en de Monumentenwet 1988

Het centrale juridische beleidsinstrument in de monumentenwet is het bestemmingsplan (zie ook § 8.3, specifiek § 8.3.3). Het bestemmingsplan is in de Wet ruimtelijke ordening ge(her)positioneerd als het centrale instrument binnen de ruimtelijke ordening voor de gemeente (zie kader voor de belangrijkste veranderingen ten gevolge van de nieuwe Wro). De sturingsfilosofie ten opzichte van de oude WRO is sterk gewijzigd. In plaats van toetsing achteraf is er nu sprake van het zoveel mogelijk van te voren aangeven van provinciale en nationale belangen richting de gemeente. De provincie Gelderland heeft deze provinciale belangen in haar Wro-agenda²⁵ verwoord. Inmiddels in het concept provinciaal beleidskader

²⁴ Zie Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 48. Zie ook artikel 22 van de Monumentenwet 1988 met betrekking tot beschermde monumenten en artikel 26 van de Ontgrondingenwet voor wat betreft beperkingen in het kader van een ontgraving.

²⁵ Provincie Gelderland, 2008a, Wro-agenda 2008-2009. Toepassing van de Wro-instrumenten voor realisering van het Gelderse provinciale beleid, vastgesteld door Provinciale Staten op 19 maart 2008.

haar provinciale archeologiebelangen verwoord richting de gemeenten en verzocht hiermee voortaan rekening te houden. Het provinciaal archeologisch beleidskader van de provincie Gelderland zal in december worden vastgesteld. (zie verder § 3.4).²⁶ Op grond van de Wro kan de gemeente in haar structuurvisie als een van de hoofdoelen het archeologiebeleid vastleggen. Ook is het mogelijk om een structuurvisie op te stellen alleen voor het archeologiebeleid. De gemeente is in ieder geval verplicht om bij de vaststelling van een bestemmingsplan of een beheersverordening bij de bestemming van gronden altijd rekening te houden met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten archeologische monumenten (artikel 38a Monumentenwet). Bij het bijbehorende vergunningenstelsel (aanlegvergunning, bouwvergunning, sloopvergunning, vrijstellingsbesluiten) voorwaarden ten behoeve van de archeologische monumentenzorg aan te verbinden (zie § 2.3.3).

Een overzicht van de veranderingen t.g.v. de nieuwe Wro

- gemeenten stellen één of meerdere structuurvisies op waarin zij de hoofdpunten van hun ruimtelijk beleid neerleggen en aangeven hoe zij verwachten het beleid uit te gaan voeren;
- gemeenten stellen voor het gehele grondgebied één of meerdere bestemmingsplannen vast;
- bestemmingsplannen hoeven niet langer te worden goedgekeurd door de provincie;
- voor gebieden waar geen ruimtelijke ontwikkelingen worden voorzien, kunnen gemeenten kiezen om een beheersverordening te maken in plaats van een bestemmingsplan;
- Provincie en Rijk geven zo veel mogelijk van tevoren aan welke provinciale en nationale belangen doorwerken richting de gemeente;
- Provincie en Rijk kunnen wel tijdens de bestemmingsplanprocedure zienswijzen indienen of een aanwijzing geven;
- gemeenten moeten eens in de tien jaar controleren of hun bestemmingsplannen en beheersverordeningen nog actueel zijn;
- om bepaalde projecten voortvarend aan te kunnen pakken, kan gebruik gemaakt worden van het projectbesluit;
- het projectbesluit moet wel gevolgd worden door aanpassing van het bestemmingsplan c.q. de beheersverordening.

Bron: Brochure 'De nieuwe Wro geeft ruimte' (maart 2007, VROM)

²⁶ Provincie Gelderland, 7 juli 2008 Concept Provinciaal archeologisch beleidskader.

3 Beleidskader

In dit hoofdstuk wordt de wettelijke doorvertaling in beleid- en regelgeving toegelicht. Verschillende partijen (overheid, bedrijven, instanties, personen) waken aan de hand van een aantal instrumenten over de kwaliteit van de archeologische monumentenzorg in Nederland. Op het gebied van archeologie, cultuurhistorie, ruimtelijke ordening, landschapsbeleid, cultuurbeleid en cultuurtoerisme worden de belangrijkste beleidsontwikkelingen en beleidsuitgangspunten vermeld.

3.1 Kwaliteitsborging in de archeologie

Het kwaliteitssysteem in de Nederlandse archeologie heeft betrekking op zowel de wijze waarop archeologisch onderzoek moet worden uitgevoerd (de archeologische werkprocessen) als de personen en instanties die het onderzoek uitvoeren.

Beroepsregister voor archeologen

Om de deskundigheid van mensen die het onderzoek uitvoeren te garanderen, is een beroepsregister voor archeologen in voorbereiding.²⁷

Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA)

Al in de aanloop tot de wetwijziging zijn ten gevolge van het werken 'in de geest van het verdrag van Malta' de archeologische werkzaamheden toegenomen. Naast overheden en universiteiten werden private ondernemingen van belang. Voor de kwaliteitsborging heeft de beroepsgroep van archeologen de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB) houdt de KNA actueel. Vanaf 1 augustus 2006 is de aangepaste versie van de KNA van kracht (versie 3.1). In het Handboek Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie staan de normen en richtlijnen waaraan de archeologische werkzaamheden moeten voldoen en door wie welke handelingen verricht mogen worden. De KNA werd beheerd en geactualiseerd door het College voor de Archeologische Kwaliteit (CvAK). Deze instantie is eind 2001 door de staatssecretaris van OCenW ingesteld en sinds de installatie van het Centraal College van Deskundigen (CCvD Archeologie) in maart 2005 eigenlijk al in ruste gegaan. In het najaar van 2004 zijn namens het CvAK en

²⁷ Het beroepsregister wordt momenteel door de Nederlandse Vereniging van Archeologen (NVvA) voorbereid in samenspraak met de Vereniging van Ondernemers in de Archeologie (VOiA) en de RACM.

SIKB uitnodigingen uitgegaan aan diverse belanghebbende partijen om zitting te nemen in het Centraal College van Deskundigen (CCvD) Archeologie. Deze belanghebbende partijen binnen de Nederlandse archeologie zijn in hoofdlijnen de volgende: opdrachtnemers (archeologische bedrijven), opdrachtgevers (overheid en bedrijfsleven), derden (provincie, gemeenten en bedrijfsleven) en adviseurs namens het Rijk (RACM, Erfgoedinspectie), de NVvA (registervereniging) en certificerende instellingen. Het CCvD Archeologie draagt zorg voor het ontwikkelen en actueel houden van het certificeringsschema (het geheel van beoordelingsrichtlijnen, de KNA en aanvullende documenten zoals de leidraden) binnen de Nederlandse archeologie. Het doel van het CCvD is borgen dat alle direct belanghebbenden inspraak hebben bij het ontwikkelen en actueel houden van de KNA en het toekomstige certificeringsschema. Hiermee heeft het CCvD halverwege 2005 de meeste taken van het CvAK overgenomen.

Opgravingvergunning

De toetsing en vergunningverlening (opgravingvergunning) wordt vanaf 1 september 2007 uitgevoerd door de RACM. De verstrekking van een opgravingvergunning kan worden verleend aan een aanvrager die aantoonbaar bekwaam is tot het doen van opgravingen. Op grond van artikel 48 uit de Monumentenwet 1988 zijn er voorschriften aan de vergunning verbonden en regels gesteld ten aanzien van de bekwaamheidseisen.

Erfgoedinspectie

Sinds eind 2001 houdt de Rijksinspectie voor de archeologie (RIA) van overheidswege toezicht op de uitvoering van archeologische werkzaamheden en de naleving van de Monumentenwet. De RIA is sinds 1 november 2005 opgegaan in de Erfgoedinspectie (in totaal zijn hierbij vier organisaties gefuseerd: Rijksinspectie voor de Archeologie, Rijksarchiefinspectie, Inspectie Cultuurbezit en Rijksinspectie Monumentenzorg). De Erfgoedinspectie ziet erop toe dat de regels voor behoud, beheer en omgang met het erfgoed worden nageleefd. Ze stimuleert verbeteringen op deze gebieden. Waar nodig treedt zij op bij incidenten. Daarnaast adviseert de Erfgoedinspectie de minister van OCenW over de verbetering van de regelgeving.²⁸ De sector Archeologie van de Erfgoedinspectie heeft de volgende taken:

- toezicht houden op de naleving van de Monumentenwet 1988 bij archeologische opgravingen en het omgaan met vondsten en wettelijk beschermde archeologische monumenten;
- beoordelen of opgravingen gebeuren volgens de in de beroepsgroep geldende normen en/of onderzoeksrapporten en of andere opgravingsdocumentatie voldoet aan de kwaliteitseisen;
- informeren van de staatssecretaris van Cultuur en Media over knelpunten in de gang van zaken binnen het archeologische vakgebied.

²⁸ Zie ook www.erfgoedinspectie.nl.

3.2 Rijksbeleid: rol en taken van de RACM

Met ingang van 1 januari 2004 is de Cultuurnota 2005-2008 in werking getreden.²⁹ De wettelijke taken worden namens de minister uitgevoerd door de RACM.³⁰ Afspraken tussen het Rijk en de provincies (landsdelen) worden (per landsdeel/per periode) vastgelegd in cultuurconvenanten. Afstemming en doorwerking van het ruimtelijke rijksbeleid vindt onder meer plaats via de Provinciaal Planologische Commissie (PPC; figuur 1). De RACM heeft met andere (overheids)instanties convenanten afgesloten voor de uitvoering van de zorg voor het archeologische erfgoed, zoals met Rijkswaterstaat, Dienst Landelijk Gebied, Staatsbosbeheer, de Gasunie en het Ministerie van Defensie. De RACM is in deze convenanten gesprekspartner en adviseur, en voor de archeologische rijksmonumenten het bevoegde gezag. Als nationaal kenniscentrum voor het archeologische, gebouwde en landschappelijke erfgoed levert daarnaast de RACM informatie, kennis en expertise. Belangrijke instrumenten bij de (gemeentelijke) archeologische monumentenzorg zijn:

- de archeologische monumentenkaart (AMK);
- de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW);
- de database Archis2, het archeologisch informatiesysteem (ARCHIS);
- de kennisinfrastructuur cultuurhistorie (KICH);
- de NOaA (nationale onderzoeksagenda archeologie).

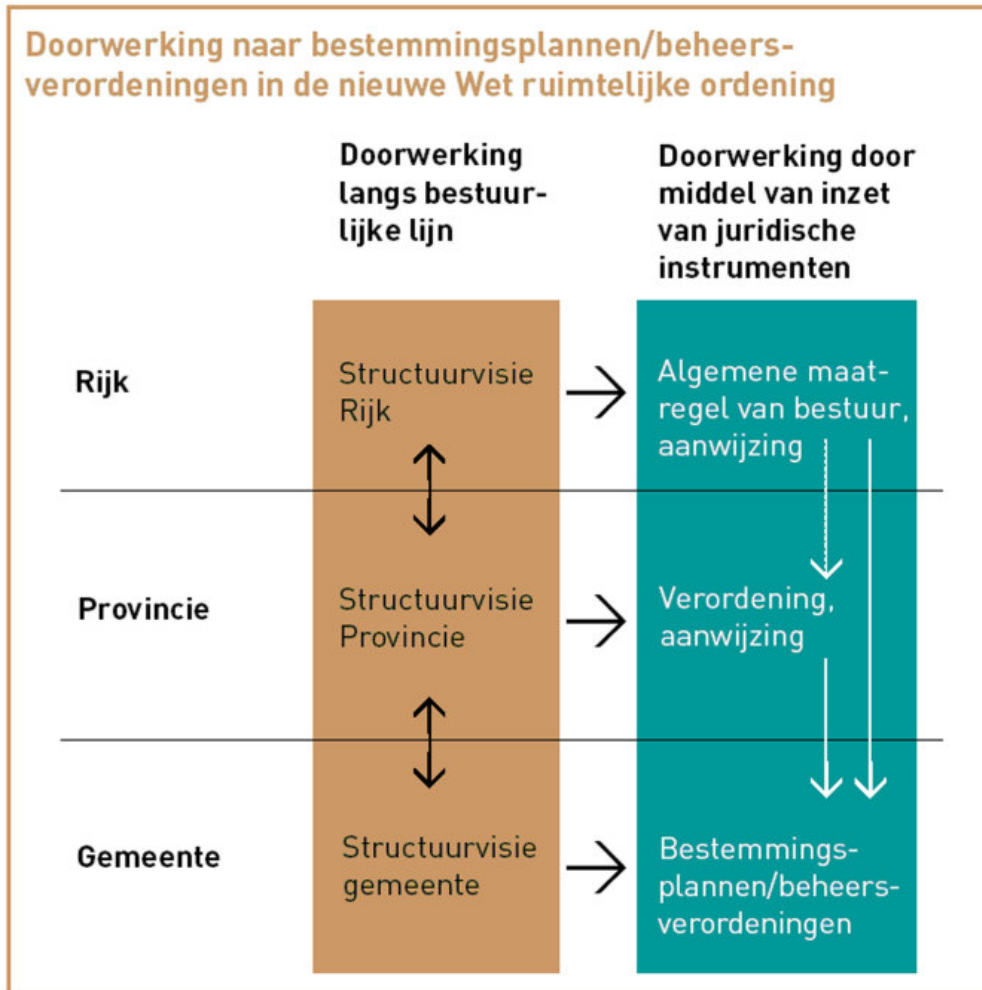
AMK

Op de AMK staan archeologische terreinen waaraan door de RACM een waardering is toegekend. De terreinen zijn beoordeeld op de criteria kwaliteit, zeldzaamheid, representativiteit, ensemblewaarde en belevingswaarde. Op grond van deze criteria zijn de terreinen ingedeeld in terreinen met 'archeologische waarde', 'hoge archeologische waarde' en 'zeer hoge archeologische waarde'. Onder deze laatste categorie vallen ook de wettelijk beschermde monumenten. Voor alle op de AMK aangegeven terreinen dient behoud te worden nagestreefd. Voor archeologische rijksmonumenten is behoud uiteraard wettelijk verplicht. De AMK vormt altijd een momentopname van de archeologische kennis over een provincie. Ieder jaar komen er nieuwe archeologische terreinen bij. Bestaande terreinen kunnen vervallen, groter of juist kleiner worden. Daarnaast kunnen ook buiten de terreinen die op de AMK staan, waardevolle archeologische resten liggen. De kaarten worden via een roulatiesysteem doorlopend herzien.

²⁹ Ministerie van OCenW, 2004.

³⁰ Uitgangspunten voor het archeologische rijksbeleid zijn eerder verwoord in 'Cultuur als Confrontatie: cultuurnota 2001-2004' (Ministerie van OCenW, 2000); 'Oog in oog, spiegelen met het verleden, beleidsvoornemens ROB 2001-2004' (Ministerie van OCenW & ROB, 1999) en 'Missie, Visie en Strategie' (RACM, 2005).

Figuur 1. Doorwerking naar bestemmingsplannen/beheersverordeningen in de nieuwe Wro (bron: Ministerie van VROM, 2007).

IKAW

De IKAW tweede generatie geeft voor heel Nederland inclusief de bodems van grote wateren en het Nederlandse deel van de Noordzee de kans aan op het aantreffen van archeologische resten bij werkzaamheden in de bodem. Die trefkans is aangegeven in vier categorieën: een hoge, matige, lage en zeer lage trefkans. De IKAW is daarmee het complement van de AMK die immers de vastgestelde archeologische waarden weergeeft. De eerste beoordeling van plannen vindt dan ook plaats op grond van AMK en IKAW tezamen. De huidige IKAW (2e generatie) beperkt zich tot het geven van een globaal inzicht in het kwantitatieve aspect van het bodemarchief. Over aspecten als de kwaliteit, datering en diepteligging van de archeologische resten doet de IKAW geen uitspraken.

Archis2

ARCHIS (Archis2) is de nationale database voor vastlegging en bevraging van archeologische informatie. De database is via het internet toegankelijk voor geautoriseerde gebruikers. De RACM is de beheerder. Nieuw verkregen archeologische gegevens moeten aan ARCHIS worden gemeld via een (digitaal) formulier (informatieplicht).

KICH

De kennisinfrastructuur cultuurhistorie, kortweg KICH, maakt cultuurhistorische informatie via internet goed toegankelijk. Door cultuurhistorische informatie te ontsluiten en te koppelen, te bundelen en te stapelen is deze informatie beschikbaar voor planvormers, beleidsmakers, ontwerpers en vakspecialisten, maar ook voor iedereen die in cultuurhistorie is geïnteresseerd. De op de KICH website beschikbare informatie is afkomstig van de RACM, de Directie Kennis LNV en Alterra in samenwerking met projectbureau Belvedere en VROM. De RACM is beheerder van de site.

NOaA

De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie omvat een actueel, landsdekkend overzicht van de stand van kennis van ons archeologisch bodemarchief (vanaf de Prehistorie tot en met 1950) en wat men daarover in de komende jaren te weten wil komen. De NOaA is richtinggevend voor Programma's van Eisen, onderzoek en uitwerking. Het is een hulpmiddel bij het maken van onderzoekskeuzes en het formuleren van onderzoeksvragen. Verder kan de NOaA als instrument bij waardering benut worden. In de NOaA zijn zeventien zogenoemde archeoregio's onderscheiden, die vervolgens per periode en thema beschreven worden door verschillende auteurs/onderzoekers.³¹ De NOaA kan mede richtinggevend zijn voor de ontwikkeling van een gemeentelijke dan wel regionale of zelfs provinciale onderzoeksagenda.

3.3 Rijksbeleid: cultuurhistorie en ruimte

Behalve de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het rijks archeologiebeleid en de handhaving van de Monumentenwet, is de RACM ook medeverantwoordelijk voor het gebouwde en landschappelijke erfgoed, oftewel de cultuurhistorie. De Uitgangspunten van het te voeren beleid zijn verwoord in de Nota Belvedere (1999) en de Nota Ruimte (2006) met daarin de Nationale Landschappen. Deze beleidsuitgangspunten hebben rechtstreekse invloed op het provinciale en gemeentelijke beleid.

Nota Belvedere

De Nota Belvedere is een beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting.³² De Nota geeft aan hoe er met de cultuurhistorische kwaliteiten van het fysieke leefmilieu in de toekomstige ruimtelijke inrichting van Nederland kan worden omgegaan en welke maatregelen daartoe moeten worden getroffen. Uitgangspunt in de nota is dat cultuurhistorische waarden in belangrijke mate bepalend zijn voor de kwaliteit van de ruimtelijke omgeving. Om de kwaliteit en identiteit van deze omgeving te behouden, dienen cultuurhistorische waarden sterker in de ruimtelijke inrichting

³¹ Voor meer informatie, zie www.noaa.nl.

³² Ministeries van OCenW, LNV, VROM & VenW, 1999. Zie ook www.belvedere.nu.

van ons land te worden betrokken. Bij ruimtelijke ontwikkelingen kunnen zij gebruikt worden als bron van inspiratie en omgekeerd, door bijvoorbeeld nieuwe ruimtelijke functies te laten bijdragen aan het behoud van het erfgoed (door ontwikkeling of culturele planologie). De twee belangrijkste doelen van de Nota Belvedere zijn:

- het erkennen en herkenbaar houden van cultuurhistorische identiteit in zowel het stedelijk als het landelijk gebied, als kwaliteit en uitgangspunt voor verder ontwikkelingen;
- het versterken en benutten van de cultuurhistorische identiteit en de daarvoor bepalende kwaliteiten van de cultuurhistorisch meest waardevolle gebieden van Nederland, de zogenaamde Belvedere-gebieden en -steden.

Als instrument en methode voor cultuurhistorische waardering heeft het Rijk de Belvederekaart ontwikkeld (cultuurhistorische waardenkaart van Nederland). De kaart onderscheidt gebieden met sectorale cultuurhistorische waarden en Belvedere-gebieden met gecombineerde cultuurhistorische waarden. Deze kaart vormt de basis voor gebiedsgericht beleid. De verantwoordelijkheid voor dit cultuurhistorisch beleid wordt gelegd bij het Rijk, de provincies, gemeenten, waterschappen en particuliere organisaties. Het Belvedere-beleid is inmiddels onderdeel geworden van het ruimtelijk beleid. In verschillende rijksnota's (bijvoorbeeld de Nota Ruimte) zijn de ideeën uit de Nota Belvedere terug te vinden.

Nota Ruimte

In de Nota Ruimte heeft het Rijk de uitgangspunten voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland vastgelegd.³³ In de Nota Ruimte gaat het om inrichtingsvraagstukken die spelen tussen nu en 2020, met een doorkijk naar 2030. In de nota worden de hoofdlijnen van beleid aangegeven, waarbij de ruimtelijke hoofdstructuur van Nederland een belangrijke rol zal spelen. De nota heeft vier algemene doelen, waarvan de waarborging van waardevolle groengebieden (behouden en versterken natuurlijke, landschappelijke en culturele waarden) er een is.

In het geval van ruimtelijke ontwikkelingen in het landschap volgt het Rijk duidelijk de Belvedere-gedachte en stelt dat de kwaliteit van het landschap (algemene landschappelijke, natuurlijke, culturele en cultuurhistorische waarden) een volwaardige plaats verdient binnen de ruimtelijke afwegingen. Het Rijk stelt wel dat de primaire verantwoordelijkheid voor de basiskwaliteit van het Nederlandse landschap bij de provincies ligt, met uitzondering van Nationale Landschappen en UNESCO-gebouwen en -gebieden waarvoor het Rijk een specifieke verantwoordelijkheid heeft.

³³ Ministeries van VROM, LNV, VenW & EZ, 2006.

Nationale Landschappen

In de Nota Ruimte heeft het Rijk twintig Nationale Landschappen aangewezen. Dat zijn gebieden met internationaal zeldzame, unieke en nationaal kenmerkende landschappelijke kwaliteiten. Ze vertellen het verhaal van Nederland. De bijzondere natuurlijke, cultuurhistorische en recreatieve kwaliteiten van het landschap moeten behouden blijven en waar mogelijk versterkt worden. Sociaal-economische ontwikkeling blijft mogelijk, mits de kernkwaliteiten van het gebied worden versterkt (het zogenaamde 'ja, mits'-principe). Binnen Nationale Landschappen, stelt de Nota Ruimte, is 'behoud door ontwikkeling' daarom het uitgangspunt voor het ruimtelijke beleid. In de Nota Ruimte is voor elk Nationaal Landschap in het kort weergegeven welke bijzondere kwaliteiten het gebied heeft.

De aanwijzing van de Nationale Landschappen in de Nota Ruimte is een planologische kernbeslissing; het betekent dat provincies verplicht zijn de gebieden als Nationaal Landschap te begrenzen. De provincies nemen een gedetailleerde begrenzing van de Nationale Landschappen op in hun streekplannen en werken daarin de kernkwaliteiten uit. Deze zijn leidend voor de ruimtelijke ontwikkeling. Het Rijk zal het streekplan hierop toetsen. Ook moeten de provincies in de vorm van een planologisch kader aangeven hoe zij het bouwen in het buitengebied voor wonen en werken zullen combineren met maatregelen voor groen (en water), zodat er per saldo ook een meerwaarde voor natuur, landschap en cultuurhistorie ontstaat. De kernkwaliteiten zijn leidend voor de ruimtelijke ontwikkeling. Gemeenten verwerken het provinciale beleid voor de Nationale Landschappen in hun bestemmingsplan. Het bestemmingsplan is het ruimtelijk plan waaraan burgers direct gebonden zijn. Door deze getrapte beleidsvorming kan het beleid per gemeente, Nationaal Landschap en provincie sterk verschillen. De twintig Nationale Landschappen hebben een totale oppervlakte van zo'n 800.000 ha.³⁴

De provincies zijn verantwoordelijk voor de regie en de uitvoering van het beleid voor de Nationale Landschappen, net als bij andere vormen van gebiedsgericht beleid. Om de uitvoering te structureren zetten de provincies samen met partijen in de streek (zoals gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders en maatschappelijke partijen) voor ieder Nationaal Landschap een integraal uitvoeringsprogramma op voor de periode 2007-2013. In de uitvoeringsprogramma's is specifiek aandacht voor grondgebonden landbouw, natuur, cultuurhistorie, toerisme en recreatie en

³⁴ Het gaat om het Groene Hart, Middag- Humsterland, Noordelijke Wouden, Hoekse Waard, Zuid-West Friesland, Drentsche Aa, IJsseldelta, Noord-Oost Twente, Graafschap, Achterhoek, Gelderse Poort, Veluwe, Rivierengebied, Laag-Holland, Zuid-West Zeeland, Groene Woud, Heuveland, Arkenheer-Eemland, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. Een deel van die gebieden was eerder al aangewezen als 'Waardevol Cultuurlandschap', waar met name via stimuleringsmaatregelen aan de kwaliteit van het landschap gewerkt werd. Negentien van de twintig Nationale Landschappen vallen geheel of gedeeltelijk samenvallen met de eerdere Belvedere-gebieden; alleen de Hoeksche Waard is geen Belvédère-gebied. De Belvédère-gebieden die zijn opgenomen in de Nationale Landschappen hebben hiermee een formele status gekregen.

de veenweide-problematiek (voor zover dit van toepassing is). De uitvoeringsprogramma's zijn de basis voor de financiële afspraken tussen provincie en Rijk. De begrenzing voor de Nationaal Landschappen in Gelderland is inmiddels vastgesteld, evenals de uitvoeringsprogramma (zie verder § 3.4).³⁵

Sinds 1 januari 2007 is de Wet inrichting landelijk gebied (WILG) van kracht. Deze wet verschaft de provincie de bevoegdheden en de middelen om de inrichting van het landelijke gebied vorm te geven. De provincie heeft op grond hiervan de bestuursovereenkomst Investeringsbudget landelijk gebied 2007-2013 met het Rijk afgesloten, waarin de rijksdoelen en -middelen worden omschreven. De uitvoeringsprogramma's van de Nationale Landschappen maken onderdeel uit van deze overeenkomst. Nadat het rijk de uitvoeringsprogramma's heeft goedgekeurd, komen de rijksmiddelen definitief beschikbaar voor de Nationale Landschappen.

De globale begrenzing voor het Nationaal Landschap Rivierengebied in de Nota Ruimte omvat nagenoeg de gehele gemeente Buren met daarnaast belangrijke delen van de gemeente Neder-Betuwe en delen van de gemeente Culemborg en de gemeente Overbetuwe. Het begrenzingsvoorstel door de provincie wijkt echter op een aantal punten sterk af van de begrenzing in de Nota Ruimte (zie verder § 3.4 onder Uitwerking Streekplan Gelderland).

Ecologische Hoofdstructuur

Het Rijk heeft in het Structuurschema Groene Ruimte van 1995 de algemene grenzen van de ecologische hoofdstructuur (EHS) neergelegd. Dit is verder uitgewerkt en bekrachtigd in de Nota Ruimte van 2004. De ontwikkeling en het beheer van de EHS is een belangrijke pijler onder het Nederlandse natuurbeleid. De EHS is het samenhangende netwerk van natuurgebieden. Het omvat de belangrijke natuurterreinen in Nederland en de (robuuste) verbindingen tussen die gebieden, samen zo'n 750.000 ha. Een groot deel van de EHS wordt gevormd door bestaande bos- en natuurgebieden. In 2018 moet de EHS gereed zijn.

Het belang van cultuurhistorie bij (de ontwikkeling van) natuur wordt onderstreept. De Nota Ruimte is wat dat betreft helder: 'Indien in de natuurgebieden sprake is van in rijkskaders, provinciale of gemeentelijk kaders vastgestelde bijzonder cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteiten, moet de ontwikkeling van natuurlijke waarden daar op worden afgestemd. Waar sprake is van overlap tussen Vogel- en Habitatrichtlijn, Natuurbeschermingswet- en EHS-gebieden enerzijds en Nationale Landschappen anderzijds, geven provincies in hun streekplan aan hoe zij instandhouding en ontwikkeling van ecologische en culturele waarden in deze gebieden combineren.'

³⁵ Inmiddels heeft de provincie Gelderland de grenzen van de Nationale Landschappen in Gelderland meer exact vastgesteld (Streekplanuitwerking Nationale Landschappen, vastgesteld door GS Gelderland op 3 juli 2007).

De limes: Romeinse rijksgrens

Het Rijk, de provincies Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland, de steden Nijmegen, Utrecht, Woerden en de Stadsregio Arnhem-Nijmegen vormen de zogenoemde Romeinse Limes Alliantie. Deze alliantiepartners hebben het initiatief genomen voor een gezamenlijke aanpak voor de ontwikkeling van de Romeinse limes. Op 3 november 2005 ondertekenden zij de limes-codex en zetten daarmee de eerste aanzet tot de Stichting De Limes. Deze stichting houdt toezicht op de prestaties van programmabureau De Limes. Het Programmabureau ontwikkelt en coördineert gezamenlijke initiatieven, waaronder het uitgeven van de nationale limeskaart en de publicatie 'Op zoek naar de limes'. Het ondersteunt de partners van de Romeinse Limes Alliantie bij het realiseren van oplossingen voor vraagstukken over educatie en toerisme, behoud en exploitatie en kennisuitwisseling met betrekking tot de Limes. Het Programmabureau stelt ten behoeve van de Romeinse Limes Alliantie jaarlijks een activiteitenprogramma op gerelateerd aan de hiervoor genoemde taakgebieden.³⁶

3.4 Provinciaal beleid Gelderland

Streekplan provincie Gelderland: regionale oriëntatie

Het Streekplan Gelderland 2005 is ontwikkeld volgens twee relatief nieuwe filosofieën in de ruimtelijke ordening:³⁷

- ontwikkelingsplanologie: niet tegenhouden op basis van regels, maar ontwikkelen en stimuleren op basis van gestelde doelen;
- regionale differentiatie en zeggenschap met als motto: 'decentraal wat kan, centraal wat moet', voor het Streekplan vertaald in 'lokaal wat kan, provinciaal wat moet'.

Dit betekent onder meer dat gemeenten meer zeggenschap krijgen bij het ontwikkelen van projecten in een verwevingsgebied (i.e. een verwevingsgebied is een gebied met een mengeling van kansen voor de landbouw en voor de natuur. Op sommige plekken zijn er groeimogelijkheden, op andere plekken niet) en in de stedelijke gebieden. Het groenblauwe raamwerk is echter een 'structuur van provinciaal belang' en daarom uitgesloten van de vrijstellingen voor het ontwikkelen van projecten.

De hoofddoelstelling van het Gelders ruimtelijk beleid voor de periode 2005–2015 is om de ruimtebehoefte zorgvuldig in regionaal verband te accommoderen en te bevorderen dat publieke (rijk, provincie, gemeenten, waterschappen) en private partijen de benodigde ruimte vinden, op een wijze die meervoudig ruimtegebruik stimuleert, duurzaam is en de regionale verscheidenheid versterkt, gebruikmakend van de aanwezige identiteiten en ruimtelijke kenmerken.³⁸

³⁶ Bron: www.limes.nl.

³⁷ Bron: Provincie Gelderland. 2004b.

³⁸ De subtitel van het Streekplan, 'Kansen voor de Regio's', onderstreept dat ruimtelijke ontwikkelingen en kwaliteiten vooral op regionale schaal worden gezien. Regionaal- en ontwikkelingsgericht zijn sleutelbegrippen op vele beleidsterreinen. Het streekplan van de provincie Gelderland is erop

Vanuit het cultuurhistorische beleid gezien is het regionale schaalniveau niet alleen interessant, maar ook noodzakelijk. Per streekplanregio zijn dan ook ruimtelijke identiteitsdragers weergegeven, die deels zijn ontleend aan de Cultuurhistorische Beleidskaart. Cultuurhistorie geldt als een voorwaarde voor de ruimtelijke kwaliteit en de Cultuurhistorische Beleidskaart is een belangrijk instrument om actief bij te dragen aan behoud, herstel en ontwikkeling van cultuurhistorische identiteitsdragers. In het streekplan van Gelderland is het beleid voor cultuurhistorie verder uiteengezet in beleid voor archeologie, historisch landschap en historische (steden)bouwkunde. Het archeologiebeleid houdt in dat het door Nederland geratificeerde Verdrag van Malta bepaalt dat 'in beginsel de archeologische waarden in de bodem worden bewaard en dat bij ruimtelijke planvorming, waarmee het archeologisch bodemarchief is gemoeid, de initiatiefnemer in een vroeg stadium een archeologisch (voor)onderzoek moet laten uitvoeren'.³⁹ Voor het opsporen van te beschermen archeologische kwaliteiten en voor afwegingen op provinciaal niveau hanteert de provincie de archeologische monumentenkaart Gelderland en de IKAW. Beide kaarten zijn verwerkt in de cultuurhistorische waardenkaart Gelderland.⁴⁰

De provincie Gelderland is conform de huidige WRO toezichthouder op ruimtelijke planprocedures. Het Streekplan en andere onderdelen van het gebiedsgerichte beleid vormen het kader waartegen gemeentelijke bestemmingsplannen en –wijzigingen alsmede andere voornemens worden getoetst. Bij toetsing van het bestemmingsplan (artikel 10, 19 van de WRO) worden de cultuurhistorische en archeologische belangen door de provincie beoordeeld en gekeurd. Ten gevolge van de nieuwe Wro zal de provinciale toetsingsrol echter wel veranderen (zie § 2.5).

De provincie Gelderland is bevoegd gezag bij provinciale vergunningverlening en moet dus als gevolg van de wetswijziging (Monumentenwet 1988) en de aanverwante wetswijzigingen (Ontgrondingenwet, Wet milieubeheer) het archeologische belang toetsen en meewegen bij deze vergunningverlening. Provincie Gelderland toetst al sinds 1997 bij de vergunningverlening voor ontgrondingaanvragen de archeologische belangen en stelt aanvullende eisen aan het onderzoek of de bescherming van het archeologische erfgoed. De provincie Gelderland bereidt momenteel een provinciaal archeologisch afwegingskader om deze nieuwe provinciale rol conform de Monumentenwet te kunnen vervullen.

gericht de verschillende functies in regionaal verband een zodanige plek te geven dat de ruimtelijke kwaliteiten worden versterkt en er zuinig en zorgvuldig met de ruimte wordt omgegaan . Om de afstemming met regionale ontwikkelingen te optimaliseren, is het streekplan mede gebaseerd op regionale structuurvisies en is het streekplan kaderscheppend voor diverse uitwerkingen.

³⁹ Provincie Gelderland, 2004b, p. 54-55.

⁴⁰ Provincie Gelderland, 2004a.

Uitwerking Streekplan Gelderland: Nationale Landschappen

De exacte begrenzing van de Nationale landschappen in Gelderland is in 2007 vastgesteld.⁴¹ De begrenzing past volledig binnen hetgeen in het Streekplan Gelderland 2005 over Nationale Landschappen staat. In de Nationale Landschappen is het ruimtelijk beleid uit het streekplan 2005 van toepassing.

De gemeente Neder-Betuwe maakt in het nieuwe begrenzingsvoorstel beperkt onderdeel uit van het Nationaal Landschap Rivierengebied.⁴² Dit in tegenstelling tot de voorgestelde begrenzing in de Nota Ruimte (zie § 3.3). Het meest opvallend is dat de smalle uitloper naar het oosten is beperkt tot de uiterwaardzone. De uitloper naar het oosten (voorbij Kesteren) is grotendeels afgefallen vanwege het ontbreken van een landschappelijke waardering in het streekplan. Het gemeentelijk draagvlak was hier ook zeer beperkt gezien de ambitie voor de ontwikkeling van grootschalige laanboomteelt. Een ontwikkeling die zich slecht verhoudt met landschappelijke ambities. Om reden van landschappelijke waarde en groot draagvlak is besloten om de dijk en de uiterwaarden langs de Nederrijn en het landgoederengebied bij Hemmen wel in de begrenzing mee te nemen.

Belvoir2: cultuurhistorisch beleid 2005-2008

Het hoofduitgangspunt voor cultuurhistorie bij de provincie Gelderland is 'behoud door ontwikkeling' en is verwoord in de beleidsnota Belvoir2. De missie van Belvoir2 blijft de komende periode in de kern onveranderd: 'streven naar een ontwikkelingsgericht cultuurhistorische beleid waarbij cultuurhistorische waarden als kernkwaliteiten een belangrijke impuls geven aan de kwaliteit van de leefomgeving'.⁴³ Essentieel hierbij is dat de cultuurhistorische kwaliteiten duurzaam in stand worden gehouden. In deze beleidsperiode is een aantal accenten anders gezet worden vanuit het algemene provinciale uitgangspunt: generiek waar dat moet en gebiedsgericht waar dat kan. De vijf doelstellingen uit de eerste Belvoir-periode vallen onder het generieke beleid en zijn nog steeds actueel.⁴⁴ Naast deze vijf doelstellingen wil de provincie Gelderland met het gebiedsgericht cultuurhistorisch beleid een nieuw impuls geven aan de uitvoering van haar cultuurhistorisch beleid. De uitvoering van het gebiedsgerichte beleid vindt plaats door regionale vormen van samenwerking. Op basis van de CHW-Gelderland en de verspreiding van de cultuurhistorische waarden zijn gebieden benoemd met een eigen identiteit en unieke cultuurhistorische identiteitsdragers (gebieds-DNA). Zo is de cultuurhistorische beleidskaart (CHB) van Gelderland ontstaan. Hierop komen tien verschillende regio's voor

⁴¹ Provincie Gelderland, 2007.

⁴² Bron: www.gelderland.nl; Provincie Gelderland, 2007, p. 9.

⁴³ Provincie Gelderland, 2005a, 23-24.

⁴⁴ In de eerste Belvoir-periode (2001-2004) heeft de provincie vijf doelstellingen geformuleerd: 1. Maak cultuurhistorische waarden inzichtelijk; 2. Integreer cultuurhistorie volwaardig in planvorming; 3. Versterk de cultuurhistorische bijdrage aan de Gelderse economie; 4. Houd cultuurhistorische waarden duurzaam in stand; 5. Vergroot het cultuurhistorisch besef en draagvlak.

met de verschillende identiteitsdragers.⁴⁵ Het gebiedsgerichte beleid is bedoeld om de identiteit van een gebied te ontwikkelen, te versterken of te herstellen. Per regio wordt de koers op middellange termijn (tot 2015) omschreven. Onder de programmathema's worden projecten genoemd die de provincie met voorrang uitgevoerd wil zien.

De gemeente Neder-Betuwe valt op basis van de CHB in de Regio Rivierenland, specifiek 'het laag gebleven rivierengebied'. De koers tot 2015 voor het rivierengebied is het 'herkenbaar houden als gebied met een stapeling van historische lagen op de oeverwallen in contrast tot de leegheid van de kommen en als gebied van vechten tegen en werken met het water.' Vanuit vijf identiteitsdragers⁴⁶ is gekozen voor het stimuleren van projecten onder de volgende programmathema's:

- nieuwe Hollandse waterlinie (dit thema is niet van toepassing op de gemeente Neder-Betuwe);
- steenfabrieken;
- de Romeinse limes;
- rivierenland waterland.

Momenteel is de voor de nieuwe beleidsperiode de beleidsnota Belvoir3 in voorbereiding. Grote beleidswijzigingen in Belvoir3 zullen beperkt zijn, de gebiedsgerichte benadering blijft bestaan. De nadruk komt in Belvoir3 te liggen op het verbeteren van de uitvoering. Enkele gebiedsgerichte thema's zoals religieus erfgoed, en de kwaliteit van instandhouding krijgen extra nadruk.⁴⁷

Belvoir2: Archeologie

In de Uitvoeringsnota Archeologie 'Vanuit een inzichtelijk Verleden' zijn de beleidsvoornemens voor het provinciaal archeologiebeleid van de provincie Gelderland verwoord. Deze beleidsvoornemens zijn uitgewerkt voor de vijf Belvoir-doelstellingen en vertaald in concrete actiepunten. Deze zijn nog steeds van kracht en zijn gecontinueerd in de Belvoir2-beleidsperiode. Het veroorzakersprincipe, daar waar de provincie Gelderland zelf als verstoorder geormerkt kan worden, zal worden doorvertaald in de uitvoering van het provinciale beleid.⁴⁸ De rol van de provincie Gelderland als bevoegd gezag bij provinciale vergunning-verlening moet vooral vervuld worden door planbegeleiding vooraf en minder door plantoetsing achteraf. Om een betere afweging op provinciaal niveau te kunnen maken en de rol van bevoegd gezag

⁴⁵ Provincie Gelderland, 2005b. Het gaat om de volgende regio's: 1. Veluwemasief; 2. Veluwezoom; 3. IJsselvallei; 4. Gelderse Vallei; 5. Randmerengebied; 6. Rivierengebied; 7. Wal van Nijmegen; 8. Achterhoek rond het natte midden; 9. Winterwijkstraat; 10. Oude riviervlakte van de Liemers.

⁴⁶ De vijf identiteitsdragers zijn: 1. gelaagd landschap; 2. strijd en leven met het water; 3. grens en front; 4. bouwmarkt; 5. (internationaal) netwerk.

⁴⁷ Mondelinge mededeling P. Thissen, afdeling Cultuurhistorie provincie Gelderland.

⁴⁸ Bron: Provincie Gelderland, 2005a, p. 25-26.

bij provinciale vergunningverlening goed te kunnen vervullen stelt de provincie Gelderland een afwegingskader op met richtlijnen en normering voor beheer, behoud en (noodzaak, omvang en soort) onderzoek van het archeologische erfgoed.⁴⁹

De provincie Gelderland wil de sinds jaren bestaande en door het Rijk erkende gemeentelijke depotinfrastructuur in Gelderland (op gemeentelijk en provinciaal niveau) continueren. Dat betekent dat het provinciaal depot voor bodemvondsten te Nijmegen wordt gecontinueerd,⁵⁰ evenals de depots van Arnhem, Apeldoorn, Nijmegen en Zutphen.

Wat betreft de wettelijke mogelijkheid om archeologische attentiegebieden aan te kunnen wijzen⁵¹ stelt de provincie deze in te zetten daar waar het noodzakelijk is. Noodzakelijk is in de situatie dat er in plannen geen rekening is gehouden met de archeologische waarden en verwachtingen, terwijl er wel sprake is van destructieve ruimtelijke ingrepen. De provincie vraagt gemeenten hun bestemmingsplannen in deze Streekplanperiode aan de passen aan de archeologische kwaliteiten. De provincie Gelderland ondersteunt in het kader van de provinciale cultuurhistorische nota Belvoir2 de ontwikkeling van (regionale of gemeentelijke) archeologische beleidskaarten met hieraan gekoppeld het formuleren van een gemeentelijk archeologiebeleid. Diverse Gelderse gemeenten hebben hier inmiddels gebruik van gemaakt.

Masterplan limes 'Tijdgrens'

Op initiatief van de provincie Gelderland en in samenwerking met de Stadsregio Arnhem Nijmegen en projectbureau Belvedere is het ontwerp van het Masterplan limes 'Tijdgrens' opgesteld. Het plan bestaat uit drie delen: koersbepaling; ontwerpgrammatica; en Provincie Gelderland en Stadsregio Arnhem-Nijmegen: ruimtelijke strategie en actieprogramma. De eerste twee delen zijn algemene geldende, landelijke delen die benut kunnen worden bij het landelijke limes-programma. In het deel met de ruimtelijke strategie en het actieprogramma wordt de verschillende overheden een systematiek aangereikt om hun ruimtelijke afwegingen te maken rond de bescherming en ontwikkeling van de limes.

In het actieprogramma, dat een horizon heeft tot 2020, worden drie nationale projectenveloppen (Linkerrijnoever, Romeinse gradiënt in Nijmegen en Meinerswijk/Stadsblokken), vijf regionale inrichtingsprojecten (Park Over-Betuwe, dorpskern Elst, Romeins landschap bij Driel, routestructuur door de regio's, het marskamp bij Ermelo) en vijf lokale, thematische voorbeeldprojecten geïntroduceerd.

De gemeente Neder-Betuwe, vooral de Kesteren, maakten onderdeel uit van de Romeinse limes (zie voor een toelichting dit rapport, deel 2, § 4.1).

⁴⁹ Het provinciaal archeologisch afwegingskader is medio 2008 gereed en zal in de nieuwe beleidsperiode Belvoir 3 (2009-2012) worden opgenomen.

⁵⁰ Het provinciaal depot voor bodemvondsten is ondergebracht bij Museum Het Valkhof te Nijmegen en is genaamd het Gelders Archeologisch Centrum G.M. Kam.

⁵¹ Artikel 44 van de Monumentenwet.

Inrichtingsproject 4, de ontwikkeling van een recreatieve routestructuur rondom het Romeinse wegen- en waternet, in de regio Rivierenland biedt voor Neder-Betuwe de meeste concrete aanknopingspunten voor uitvoering van projecten (zie § 3.5 (onder Startnotitie landschapsontwikkelingsplan) en § 4.4 en 4.5).

Belvoir3: concept provinciaal archeologisch beleidskader

Momenteel is voor de nieuwe beleidsperiode de beleidsnota Belvoir3 in voorbereiding.⁵² Grote beleidswijzigingen in Belvoir3 zullen beperkt zijn; de gebiedsgerichte benadering (Belvoir-gebieden) blijft bestaan. De nadruk komt in Belvoir3 te liggen op het verbeteren van de uitvoering. Enkele gebiedsgerichte thema's zoals religieus erfgoed en de kwaliteit van instandhouding, krijgen extra nadruk.⁵³

Het concept provinciaal archeologisch beleidskader⁵⁴ beschrijft het provinciale beleid voor waardevolle archeologische gebieden die bepalend zijn voor de cultuurhistorische identiteit van de provincie. Hierin staan richtlijnen en normen voor het behoud, het beheer en het onderzoek van het Gelders archeologisch erfgoed. Het beleidskader krijgt, na vaststelling door Provinciale Staten (verwacht najaar 2008), waar dat nodig is, een juridische, (zelf)bindende werking, bij de verlening van provinciale en gemeentelijke vergunningen en bij het maken van ruimtelijke plannen.⁵⁵ Voor dit beleidskader is Gelderland ingedeeld in drie soorten archeologische gebieden:

- A-gebieden: de Gelderse Parel;
- B-gebieden: de ruwe diamanten;
- C-gebieden: de rest van Gelderland.

De waardevolle gebieden zijn verdeeld in twee categorieën: de parels (A) en de ruwe diamanten (B). Bij de keuze van deze A,B,C- gebieden zijn de cultuurhistorische identiteiten van elk Belvoirgebied zoals beschreven in de Nota Belvoir2, leidend geweest. Binnen de Belvoirgebieden is gezocht naar kleinere gebieden (A of B) waarvan de archeologische kwaliteiten en kenmerken de Belvoir-identiteiten versterken en ondersteunen.⁵⁶

Als onderbouwing van de keuze van de gebieden van provinciaal belang zijn de resultaten van tien jaar archeologisch onderzoek (periode 1996-2006) in Gelderland

⁵² Concept 7 juli 2008. Provincie Gelderland 2008.

⁵³ Mondelinge mededeling P. Thissen, afdeling Cultuurhistorie provincie Gelderland.

⁵⁴ NB: de provincie Gelderland zal in de maanden juli en augustus de gemeente via de regionale bijeenkomsten informeren. De gemeenten worden gevraagd in deze periode een schriftelijke reactie te geven op het stuk, waarna het provinciale beleidskader in het najaar van 2008 vastgesteld kan gaan worden.

⁵⁵ Provincie Gelderland, 2008, p. 2.

⁵⁶ Provincie Gelderland, 2008, p. 7.

geanalyseerd⁵⁷ en getoetst bij interne en externe experts. Dit heeft geleid tot omschrijving van gebieden met bijzondere archeologische kenmerken. Daarbij is niet alleen naar archeologie gekeken, maar ook naar landschappelijke gaafheid, de zogenaamde ensemblewaarde. Vervolgens is bezien in hoeverre de aangetroffen maar ook de te verwachten archeologische waarden voldoen aan een of meer van de volgende zeven archeologische en maatschappelijke criteria:

1. gemeenteoverstijgende waarde(n) of betekenis;
2. gaafheid (aangetroffen of verwacht)
3. zeldzaamheid/uniciteit
4. verwachtingswaarde (onderzoekspotentie kwalitatief en kwantitatief)
5. zichtbaarheid
6. ensemblewaarde (cultuurhistoriebreed)
7. PR-waarde/communiceerbaarheid.

De gebieden die bij expert judgement hoog scoren op deze criteria krijgen de provinciale A-status. Voor deze gebieden geldt dat zij in ieder geval hoog scoren op criterium 1 en ook nog hoog scoren op tenminste vijf andere criteria. Die gebieden zijn bepalend voor de provinciale cultuurhistorische identiteit en representatief daarvoor.⁵⁸ De groep met een B-status (ruwe diamanten) zijn ondersteunend voor de provinciale identiteit. Zij scoren bovengemiddeld op de criteria. Voor deze gebieden geldt dat zij bij expert judgement in ieder geval hoog scoren op criterium 1 en daarnaast bovengemiddeld scoren op drie andere criteria.⁵⁹

De begrenzing van de A- en B-gebieden is volgens de provincie meestal niet hard aan te geven. De gebieden zijn door de provincie begrensd op basis van archeologisch bekende waarden of verwachtingswaarden, in combinatie met geomorfologie. Door nieuw onderzoek en inzichten wil de provincie de begrenzingen, status en de regimes evalueren en als dat nodig is bijstellen.⁶⁰

In de gemeente Neder-Betuwe komen volgens deze provinciale gebiedsindeling een A en een B-gebied voor, namelijk A12 (De Limes) en B9 (de Limeszone tot aan de Waal.). Het overige grondgebied valt onder een C-gebied.

In de A-gebieden stuurt de provincie via onderhandeling, en als dat mogelijk is via samenwerking met de gebiedspartners, actief op bescherming, behoud door ontwikkeling en verantwoord onderzoek. De provincie zal de partners nadrukkelijk uitnodigen om samen de verantwoordelijkheid voor de Gelderse parels in te

⁵⁷ Provincie Gelderland, 2008, p. 7. De analyse waar op gedoeld wordt is: Willemse & Haarhuis, 2008.

⁵⁸ Provincie Gelderland, 2008, p. 7.

⁵⁹ Provincie Gelderland, 2008, p. 8.

⁶⁰ Provincie Gelderland, 2008, p. 8.

vullen.⁶¹ Voor de A-gebieden waar gemeenten al het voortouw hebben genomen tot verantwoorde bescherming en behoud van de archeologische waarden, zal Gelderland zich richten op samenwerking, advisering en afstemming van beider belangen via overleg.⁶²

De acties die de provincie in de A-gebieden wil ondernemen zijn:⁶³

1. mogelijke aanwijzing binnen de A-gebieden van provinciale archeologische monumenten met een daarbij passend beschermingsregime;
2. het stimuleren van 'behoud door ontwikkeling': archeologie als mede structurerend ontwerpprincipe bij planvorming;
3. waarborging van verantwoord archeologisch onderzoek door:
  - een onderzoeksagenda met onderzoeksvragen op te stellen;
  - de onderzoeksvragen op nemen in een Programma van Eisen (PvE), evenals eisen aan de methoden en technieken voor het veldwerk, en richtlijnen voor behoud *in situ*;
  - een scherpere begrenzing van de A-gebieden.

De provincie gaat met de gemeenten binnen twee jaar in gesprek over goede verankering van de onderzoekseisen en randvoorwaarden in bestemmingsplannen. Dit geldt vooral voor (delen van) de A-gebieden waar de komende 4 jaar een forse ruimtelijke dynamiek te verwachten is én waar de geldende niet-archeologievriendelijke bestemmingsplannen in de komende jaren niet herzien zullen worden.

Als verankering van archeologische belangen in goed overleg binnen twee jaar niet tot concrete resultaten leidt zal de provincie de (deel)gebieden aanwijzen als attentiegebieden op grond van de Monumentenwet: de gemeenten moeten dan binnen 1 jaar hun bestaande en nieuwe bestemmingsplannen 'archeologieproof' maken.

Daarnaast zal de provincie zelfstandig de volgende acties inzetten:

- instellen van een provinciaal budget ter tegemoetkoming in de kopkosten van onderzoek en beheer en behoud *in situ* voortvloeiend uit het Programma van Eisen (zie tweede punt);
- opnemen van de A-gebieden met bijbehorend beschermings- behoud- en onderzoeksregime in provinciale, strategische ruimtelijke plannen (structuurvisie, etc.);
- stimuleren dat archeologische kwaliteiten een plaats krijgen in gemeentelijke beeldkwaliteitsplannen en structuurvisies en de gebiedsplannen van de Waterschappen.

⁶¹ Provincie Gelderland 2008, p. 9

⁶² Provincie Gelderland 2008, p. 9.

⁶³ Provincie Gelderland 2008, p. 9-10.

Ten aanzien van de wettelijk gestelde onderzoeksgrenzen voor de A-gebieden kan de provincie waar zij een provinciaal archeologisch belang heeft het nieuwe Wro-instrumentarium inzetten om de ondergrenzen ruimer of strakker te bepalen. Omdat archeologie maatwerk vereist zet Gelderland in op de bepaling van de ondergrenzen in nauw overleg met de gemeenten. Gelderland hanteert voor de A-gebieden in principe een ondergrens van 0 m², daarbij uitgaande van maatwerk. Dat betekent (volgens de provincie Gelderland althans) dat voor iedere verstoring van de bodem (i.h.k.v. sloop-, aanleg- en bouwvergunningen) archeologisch vooronderzoek vereist is, tenzij er goede redenen zijn om hiervan af te wijken. Bijvoorbeeld op basis van al bekende informatie ter plaatse. Voor de beoordeling ziet de provincie een rol voor de regioarcheoloog of de gemeentearcheoloog. In die gevallen waarin overeenstemming niet haalbaar blijkt zal Gelderland, mocht dat nodig zijn, de nieuwe Wro-instrumenten inzetten om haar belangen te borgen (zie § 2.5).

Bij de verlening van de provinciale ontgrondingsvergunning kan Gelderland aanvragers verplichten om archeologisch vooronderzoek (art. 3, 3A Ontgrondingenwet) te laten verrichten. De provincie kan ook eisen stellen aan hoe om te gaan met de uitkomsten van dat onderzoek. De inzet van de provincie Gelderland voor alle gebieden (A, B en C) Gelderland zal in ieder geval vanwege de grote versturende invloed van ontgrondingen in het bodemarchief, altijd maatwerk hanteren voor archeologisch onderzoek bij de aanvraag van een ontgrondingsvergunning, ongeacht de omvang en ongeacht de ligging in een A-, B- of ander gebied.⁶⁴

De gebieden met een B-status zijn ondersteunend voor de provinciale identiteit. De provincie laat de verantwoordelijkheid voor bescherming, behoud door ontwikkeling en verantwoord onderzoek in principe aan de gemeenten. Gelderland neemt een stimulerende, faciliterende en adviserende rol door:

1. behoud door ontwikkeling te stimuleren zó dat archeologie kan bijdragen aan verhoging van de ruimtelijke kwaliteit in Gelderland;
2. verantwoord archeologisch onderzoek te stimuleren. Hiervoor wil Gelderland samen met anderen de volgende activiteiten ontplooiën:
  - een beperkte onderzoeksagenda opstellen per deelgebied;
  - de onderzoeksvragen opnemen in een Minimum-Programma van Eisen voor archeologisch onderzoek;
  - de gebiedspartners consulteren om tot een scherpere begrenzing van de B-gebieden te komen;
  - stimuleren dat archeologische kwaliteiten een plaats krijgen in gemeentelijke beeldkwaliteitsplannen en structuurvisies en in de gebiedsplannen van de waterschappen.

⁶⁴ Provincie Gelderland 2008 concept, p. 13.

De provincie zal voor de A- en B-gebieden in het kader van planbegeleiding haar archeologische adviezen inbrengen. Zij zal de gemeenten periodiek consulteren over de praktijk van het archeologisch onderzoek en de planvorming. Wanneer ze daar aanleiding toe ziet zal ze, gevraagd of ongevraagd, adviseren en, als dat nodig is, van haar wettelijke bevoegdheden gebruik maken. De provincie zal voor de A- en B-gebieden monitoren hoe gemeenten omgaan met archeologische waarden die de Belvoir-gebiedsidentiteiten niet of niet direct ondersteunen of versterken. Dit doet zij door bij ontwerp-bestemmingsplannen als dat nodig is gemeenten gevraagd of ongevraagd te adviseren en in het uiterste geval zienswijzen in te dienen.⁶⁵

Voor de C-gebieden van Gelderland (i.e. het overige gemeentelijke grondgebied van Neder-Betuwe) gelden geen specifieke provinciale archeologische belangen. De verantwoordelijkheid voor de archeologie bij vergunningen en bestemmingsplannen ligt daar volledig bij de gemeenten.⁶⁶

3.5 Gemeentelijk beleid Neder-Betuwe

De gemeente Neder-Betuwe houdt (uiteraard) rekening met bovenstaande beleidsplannen van rijk en provincie. Dit blijkt ook uit de diverse beleidsstukken. De voor deze startnota relevante en bestudeerde beleidsnota's en overige beleidsinformatie zijn: (voor het ruimtelijke beleid) de Structuurvisie kernen,⁶⁷ de Woonvisie 2006-2020,⁶⁸ en het overzicht vigerende bestemmingsplannen verkregen via de gemeentelijke website; (voor het landelijk gebied) de Startnotitie landschapsonwikkelingsplan.⁶⁹ Informatie over het monumentenbeleid is verkregen uit gesprekken met mevr. A. Leijdes, ambtenaar bij de gemeente Neder-Betuwe, en van de gemeentelijke website. De voormalige gemeente Kesteren beschikt over een Monumentenverordening.⁷⁰

Structuurvisie kernen

De Structuurvisie kernen heeft tot doel om in het buitengebied van de gemeente Neder-Betuwe een visie op te stellen met betrekking tot de beleidsterreinen ruimtelijke ordening en volkshuisvesting. Met de structuurvisie wil de gemeente Neder-Betuwe inzicht bieden in de te ontwikkelen locaties voor woningbouw en bedrijven tot 2015. Verder wordt er een relatie gelegd met de gemeentelijke ontwikkelingen in het kader van de gemeentelijke herindeling, duurzame stedelijke ontwikkeling en kwalitatief passende woningen en woonmilieus (woonbeleid met kwaliteit) en het Experiment

⁶⁵ Provincie Gelderland, 2008, p. 11.

⁶⁶ Provincie Gelderland, 2008, p. 11

⁶⁷ Gemeente Neder-Betuwe, 2003.

⁶⁸ Gemeente Neder-Betuwe, 2007a.

⁶⁹ Gemeente Neder-Betuwe, 2007b.

⁷⁰ Gemeente Kesteren, 2002.

ruimtelijk beleid Rivierenland. De visie heeft betrekking op de kernen van de gemeente Neder-Betuwe en het direct aangrenzende buitengebied. Het gaat om de kernen Kesteren, Opheusden, Echteld, Ochten, IJzendoorn en Dodewaard.

Het huidig profiel van de gemeente Neder-Betuwe is een landelijke gemeente, gelegen centraal in Nederland ('Neder-Betuwe landelijk centraal'). Het grondgebied wordt doorsneden door belangrijke infrastructuur (Betuweroute, A15, etc.) en wordt verder gekenmerkt door de ligging in het riviereengebied (Nederrijn, Waal en Linge). Verder profileert de gemeente Neder-Betuwe zich als een belangrijk laanboom-centrum in Nederland. De archeologische verwachtingswaarden zijn bij de locatiebeschrijvingen in de structuurvisie nog niet meegenomen. Wel zal bij de uitwerking van de locaties worden beoordeeld wat de archeologische verwachtingswaarde is en of er aanvullend onderzoek noodzakelijk is. Archeologie komt in de voorliggende visie wel aan de orde indien er op of in de directe omgeving cultuurhistorische waarden aanwezig zijn, op een locatie archeologische resten zijn aangetroffen, of als er op of in de directe omgeving van de locatie rijksmonumenten aanwezig zijn.

Voor de archeologie relevante centrale doelstellingen in de Structuurvisie zijn de concentratie en bundeling van woningen in de kernen Dodewaard, Kesteren, Ochtend en Opheusden (in mindere mate Echteld en IJzendoorn) en de doelstelling zoveel mogelijk te streven naar inbreiding boven uitbreiding. Grootschalige bedrijvigheid zal zich vestigen op het industrieterrein bij Medel. Lokale bedrijvigheid zal mogelijk moeten blijven. Voor de laanboomkwekerijen zal een agro-businesscenter gerealiseerd worden ten zuiden van Opheusden.

Als uitgangspunt voor de ruimtelijke ontwikkeling geldt dat waardevolle cultuurhistorische elementen met de nodige zorgvuldigheid worden ingepast of anderszins bescherming genieten. Behoud van deze elementen en waardevolle dorpsranden is van groot belang voor de karakteristiek van de gemeente.

Het behoud van landschappelijke waarden is een streven binnen de gemeente. Kernen mogen niet aan elkaar groeien. Bestaande open, groene ruimte tussen de kernen worden beschermd. Op de kaart 'karakteristiek landschap' zijn waarden toegekend die betrekking hebben op visueel ruimtelijke aspecten, ecologische aspecten en cultuurhistorische aspecten. Op basis hiervan kan het landschap van de gemeente ingedeeld worden in een aantal deelgebieden: kommen, oeverwallen, uiterwaarden, ecologische verbindingzones, wegen en spoorlijn.

Per kern in de gemeente Neder-Betuwe is een ontwikkelingsvisie opgesteld. Uitgangspunten bij deze ontwikkelingsvisie zijn ondermeer: concentratie en bundeling, inbreiding (voor uitbreiding), behoud cultuurhistorische elementen en waardevolle dorpsranden, duurzame ontwikkeling, behoud landschappelijke waarden. De structuurvisie en ontwikkelingsvisie zijn de basis, de onderlegger voor op te stellen dorpsvisies die moeten uitmonden in (nieuwe) bestemmingsplannen.

Woonvisie 2006-2020

In de woonvisie 'Wonen in een bloeiende gemeente' zijn de beleidsmatige kaders neergelegd ten aanzien van het wonen in de Neder-Betuwe. Deze kaders vormen een toetssteen voor uitwerkingsplannen, en input voor onderhandelingen met ontwikkelaars over nieuwbouw. Een aantal centrale doelstellingen uit de Structuurvisie is meegenomen in de uitwerking van de woonvisie. Per kern (Kesteren, Dodewaard, Ochten, Opheusden, Echteld en IJzendoorn) is een uitvoeringsprogramma opgesteld met ontwikkeling van woningbouwlocaties. De ontwikkeling van (bijna alle) woningbouwlocaties heeft consequenties voor het archeologisch bodemarchief ter plaatse.⁷¹

Vigerende Bestemmingsplannen gemeente Neder-Betuwe

Door de Monumentenwet is er een sterke decentralisatie naar het gemeentelijk niveau doorgevoerd. Uit hoofdstuk 3 moge duidelijk zijn geworden dat de gemeente Neder-Betuwe extra (wettelijke) taken heeft uit te voeren. De gemeente Neder-Betuwe is verantwoordelijk voor de vroegtijdige beoordeling van (mogelijke) gevolgen van geplande ruimtelijke ontwikkelingen op het archeologische bodemarchief en vaststelling van verplichtingen in het kader van de archeologische monumentenzorg. Neder-Betuwe moet rekening houden met mogelijke en bekende archeologische waarden in (nieuwe) bestemmingsplannen en hieraan voorwaarden en voorschriften aan koppelen. De gemeente is verantwoordelijk voor het toetsen en meewegen van het archeologische belang bij gemeentelijke vergunningverlening ten aanzien van sloop-, bouw- en aanlegvergunningen. De verankering van het archeologisch belang in het bestemmingsplan geeft de gemeente Neder-Betuwe de (juridische) mogelijkheid om bij het afgeven van bouw-, aanleg- en sloopvergunningen archeologische eisen te stellen. Daarnaast kan de gemeente in het kader van de m.e.r. ook het bevoegde gezag of initiatiefnemer zijn.⁷²

Uit de beleidsanalyse blijkt dat Neder-Betuwe de archeologie in de vigerende bestemmingsplannen begrijpelijkerwijze onvoldoende (niet conform de huidige vereisten uit de Monumentenwet) heeft verankerd.⁷³ De bestemmingsplannen zijn op het aspect archeologie verouderd en zijn aan herziening toe volgens de huidige WRO-cyclus (herziening na tien jaar) en de nieuwe Monumentenwet 1988. Wel zijn er ten gevolge van de ontwikkelingscapaciteit en de fasering van verschillende nieuwbouwlocaties (2000-2015) diverse archeologische vooronderzoeken uitgevoerd. In de beleidsvoornemens (zie § 4.3) wordt uitgewerkt op welke manier de bestaande bestemmingsplannen het beste op het archeologisch belang aangepast kunnen worden.

⁷¹ Toelichting RAAP: gezien de ligging van de locaties rondom de bestaande kernen in zones waarvoor veelal een hoge tot middelmatig archeologische verwachtingswaarde geldt, zal archeologisch (voor) onderzoek noodzakelijk zijn. Geadviseerd wordt om de kosten voor het noodzakelijke archeologische onderzoek mee te nemen in de grondexploitatie.

⁷² Erfgoed Nederland, RACM & VOiA, 2007.

⁷³ Beleidsanalyse door RAAP archeologisch adviesbureau uitgevoerd .

De gemeente Neder-Betuwe is, mede ten gevolge van de gemeentelijke herindeling, momenteel bezig haar bestemmingsplannen te herzien. De gemeente Neder-Betuwe is voornemens om de beleidskaart voor archeologie op te nemen en te verwerken in deze herzieningsronde van de bestemmingsplannen.⁷⁴

Startnotitie landschapsontwikkelingsplan

Het landschapsontwikkelingsplan (LOP) wordt medio 2008 ontwikkeld. In het LOP van Neder-Betuwe zal het accent sterk komen te liggen op uitvoering en realisatie van concrete projecten. In het uitvoeringsprogramma zullen cultuurhistorie, recreatie en water een belangrijke rol spelen. Het landschap van Neder-Betuwe wordt gekarakteriseerd als 'veranderingenlandschap'. De vorm en de structuur van het huidige landschap zijn te herleiden op het oude rivierenlandschap, maar er heeft een sterke intensivering van het gebruik plaatsgevonden, die nog in volle gang is. Dit geldt zowel voor het agrarische gebruik (algemeen en specifiek zoals de laanboom kwekerijen), de infrastructuur (Betuwelijn, A15) als voor de uitbreiding van wonen en werken (zie ook Structuurvisie kernen). De gemeente is zich niet alleen bewust van de dynamiek in het gebied maar ook van de landschappelijke, cultuurhistorische en natuurlijke kwaliteiten. De gemeente wil 'beleid ontwikkelen op het gebied van het beschermen, beheer, instandhouden en ontwikkelen van de gebieden en landschapselementen die speciaal zijn voor het karakter van deze gemeente'.

Belangrijke doelstellingen daarbij zijn:

- bewustmaking van de burgers van de cultuurhistorische elementen in het landschap (beschrijven en informeren);
- promoten van de gemeente op het gebied van cultuurhistorie;
- waardevolle gebieden en elementen in ons landschap beschermen en inpassen in nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen;
- externe subsidiebronnen benutten.

Een van de belangrijke thema's in het LOP is cultuurhistorie. De gemeente Neder-Betuwe wil deze kwaliteiten behouden, verder versterken en ook benutten met het oog op andere functies (bijvoorbeeld wonen, recreatie en toerisme, etc.). De gemeente Neder-Betuwe is rijk aan cultuurhistorische elementen die de identiteit van het gebied voor een belangrijk deel bepalen. Voorbeelden hiervan zijn onder andere: de loop van de Oude Rijn; de Betuwelinie; de Spanjaardsdijk; de hoogstamfruitgaarden; monumentale boerderijen en vloedschuren; monumenten; de Limes; wielen; zijwendes; kromakkers; beschermde dorpsgezichten en archeologische waarden. Tegelijkertijd wordt geconstateerd dat 'nog onvoldoende mensen zich bewust zijn van de landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten in het gebied'. Het stimuleren van bewustwording en beleving van landschap en cultuurhistorie is in het LOP daarom een belangrijk doel.

⁷⁴ Mondelinge mededeling dhr. P. van Gompel en mevr. A. Leijdes van de gemeente Neder-Betuwe.

Aanbevolen wordt door RAAP om voor het LOP een landschapsfonds te creëren. Fondsen bieden mogelijkheden om diverse geldstromen efficiënter aan elkaar te koppelen. Een landschapsfonds kan vooral een interessant middel zijn om draagvlak te creëren en om private partijen te betrekken bij het landelijk gebied.

Monumentenbeleid

De voormalige gemeente Kesteren beschikt over een Monumentenverordening.⁷⁵ Deze verordening biedt mogelijkheden voor aanwijzing tot en bescherming van gemeentelijk archeologische meldingsgebieden. Het archeologisch monument betreft het 19e-eeuwse fort De Spees. Dit fort maakte deel uit van de zogenoemde Betuwelinie.⁷⁶

In de gemeente Neder-Betuwe bevinden zich 38 rijksmonumenten, ongeveer 120 gemeentelijke monumenten en een archeologisch monument. Voor rijksmonumenten bestaan twee soorten subsidie, namelijk restauratiesubsidie en onderhoudssubsidie. Onderhoudssubsidie kan door het Rijk worden verleend voor bepaalde soorten monumenten. De gemeente heeft een loketfunctie waar het gaat om restauratiesubsidie voor rijksmonumenten.

De gemeente Neder-Betuwe is voornemens om het bestand van monumenten op te schonen.⁷⁷ Ook is de gemeente voornemens de monumentenzorg te verbreden naar cultuurhistorisch beleid.

⁷⁵ Gemeente Kesteren, 2002.

⁷⁶ Van Ginkel, 2007.

⁷⁷ Mondelinge mededeling mevr. A. Leijdes, gemeente Neder-Betuwe, 24 september 2007.

4 Toekomstig archeologiebeleid van de gemeente

Neder-Betuwe

In dit hoofdstuk komt het toekomstige archeologiebeleid van de gemeente Neder-Betuwe aan de orde. De basis voor dit beleid vormt het beschreven wettelijk kader en het beleidskader in hoofdstukken 2 en 3.

4.1 Stand van zaken archeologiebeleid in de gemeente Neder-Betuwe

De gemeente Neder-Betuwe heeft vooralsnog geen specifiek archeologiebeleid ontwikkeld dat in overeenstemming is met het Verdrag van Malta en de Monumentenwet. Wel handelt de gemeente al enige jaren conform of in de geest van de wet, wat in de praktijk de nodige problemen met zich meebrengt. Het ontbreekt de gemeente aan capaciteit, kennis en financiële middelen om de archeologietaken goed uit te kunnen voeren. Voor een goede implementatie van archeologie in de organisatie en daarbinnen de verschillende beleidsvelden die met archeologie te maken krijgen is er opdracht gegeven voor de vervaardiging van een gemeentelijk archeologische beleidskaart.⁷⁸ De bestemmingsplannen (in voorbereiding) zijn in afwachting van de afronding van de beleidskaart.

Ad hoc beleid

Er is sprake van ad hoc beleid. Wat tot dusverre ontbrak, is een bruikbaar toetsingskader voor het beoordelen van bodemversturende plannen op gemeentelijk niveau. Meest direct doen zich problemen voor in het beschikbare instrumentarium ten behoeve van een adequaat beleid: er was tot dusverre geen gedetailleerd overzicht op lokaal niveau van bekende en te verwachten archeologische waarden (archeologische verwachtingskaart). Hierdoor was de gemeente genoodzaakt terug te vallen op de rijkskaarten en provinciale kaarten zoals de IKAW, de AMK en de CHW-Gelderland. Daarnaast ontbrak het tot op heden aan bruikbare en heldere afwegings- en selectiecriteria op grond waarvan keuzes gemaakt kunnen worden ten aanzien van het al dan niet (laten of verplichten tot) uitvoeren van archeologisch onderzoek bij bodemversturende activiteiten. Meest bepalend hierbij is het oppervlak van de geplande bodemingreep in relatie tot de archeologische (verwachtings) waarden. In de praktijk blijft voor de gemeente onduidelijk waar nu precies de grens

⁷⁸ Schriftelijk offertezoek gemeente Neder-Betuwe 11 april 2007.

voor de verplichting dan wel de vrijstelling van archeologisch onderzoek ligt. Ook weet de gemeente niet of het opgelegde onderzoek zinvol is (geweest). Verder wordt afgevraagd (vooral bij kleinschalig onderzoek) of alles wel belangrijk is of dat er wellicht speerpunten te benoemen zijn op gemeentelijk niveau (zie § 4.4). Een meer genuanceerd en stringenter gemeentelijk afwegingskader zou moeten voorzien in een werkzame en geaccepteerde uitvoering van de archeologische monumentenzorg op gemeentelijk schaalniveau (zie § 4.5).

Algemeen kan gesteld worden dat het archeologische belang (de waarden en verwachtingen) niet conform de vereisten uit de huidige Monumentenwet verankerd is in de vigerende bestemmingsplannen van Neder-Betuwe. Tevens ontbreekt het aan een doordachte visie ten aanzien van het versterken van de relatie archeologie en ruimtelijke ordening in de toekomst en het verder ontwikkelen van een breed gedragen archeologiebeleid. Met een eigen archeologiebeleid scheidt de gemeente niet alleen duidelijkheid binnen het gemeentelijke apparaat maar ook naar andere overheden, burgers en belanghebbenden.

Instrumenten

Voor de uitoefening van de archeologietaken biedt de Monumentenwet een aantal wettelijke instrumenten (zie ook hoofdstuk 3). De planologische juridische beleidsinstrumenten in het nieuwe archeologiebestel zijn:

- het bestemmingsplan;
- de verordening (monumenten- en/of archeologieverordening).

Buiten de Monumentenwet zijn er faciliterende en stimulerende instrumenten te noemen die van belang zijn bij de ontwikkeling en uitvoering van het archeologie beleid.⁷⁹ Deze stimulerende instrumenten komen voort uit het meer ontwikkelings- en gebiedsgericht werken. Sinds 1 januari 2007 geldt voor het gehele landelijke gebied de nieuwe financieringssystematiek 'investeringsbudget landelijk gebied' (ILG). Kern daarvan is dat oude, sectorale financieringsstromen, die het voorheen heel lastig maakten om integrale projecten te financieren, als het ware samengevoegd worden tot één groot budget (ontschotting). Projecten op het gebied van natuur, landschap en cultuurhistorie zijn steeds vaker onderdeel van gebiedsgerichte ontwikkeling- en uitvoeringsprojecten.

4.2 Beleidsopgave (prioritering en ambitie)

De gemeente Neder-Betuwe staat voor de opgave om de uitgangspunten van de Monumentenwet en de zorg voor het archeologische erfgoed op een werkbare en doelmatige manier te integreren in het gemeentelijke beleid. De gemeente zorgt ervoor dat het archeologische erfgoed een volwaardig deel uitmaakt van de

⁷⁹ Bleumink & Neefjes, 2007.

ruimtelijke ordening in het bijzonder en het gemeentelijk beleid in het algemeen. De gemeente wil deze integratie voltooien in 2008-2009. De inspanningen die daarmee gemoeid zijn, moeten daarbij in een goede verhouding staan tot het archeologische en maatschappelijke belang. Doelmatigheid, draagvlak en evenwichtigheid en het voorkomen van overbodige regelgeving vormen in deze benadering de sleutelbegrippen.

Generieke beleidsdoelstellingen

Voor de uitwerking van het archeologiebeleid heeft de gemeente Neder-Betuwe de volgende vijf doelstellingen geformuleerd :

1. maak archeologische waarden inzichtelijk;
2. integreer archeologie volwaardig in planvorming;
3. versterk de archeologische bijdrage aan de economie;
4. houd archeologische waarden duurzaam in stand;
5. vergroot het archeologisch besef en draagvlak.

Aan de hand van deze doelstellingen en de prioritering tussen deze beleidsdoelstellingen wordt het gemeentelijk archeologiebeleid voor de gemeente nader uitgewerkt. Gezien vanuit de wettelijke verplichtingen en de geformuleerde beleidsopgave zijn doelstellingen 1 en 2 het meeste urgent (realisatie in 2008-2009). De overige doelstellingen sluiten goed aan bij de uitgangspunten en doelstellingen zoals geformuleerd in de Structuurvisie en de Startnotitie van het LOP (zie § 3.5). Vanwege het hogere ambitieniveau zullen deze doelstellingen daarom over een langere periode (2008 -2011) ontwikkeld (moeten) worden bij voorkeur in samenhang met het landschapsontwikkelingsplan van de gemeente (in voorbereiding). De beleidsdoelstellingen worden in § 4.3 nader toegelicht. De beleidsinstrumenten en activiteiten die hiervoor nodig zijn, komen aan de orde in hoofdstuk 5.

Gebiedsgericht waar het kan

Naast de genoemde vijf doelstellingen wil de gemeente Neder-Betuwe zoveel mogelijk streven naar een gebiedsgerichte benadering met archeologie als onderdeel van de cultuurhistorie. De gemeente is zich niet alleen bewust van de dynamiek in het gebied maar ook van de landschappelijke, cultuurhistorische en natuurlijke kwaliteiten. De gemeente wil beleid ontwikkelen op het gebied van het beschermen, beheer, instandhouden en ontwikkelen van de gebieden en landschapselementen die speciaal zijn voor het karakter van deze gemeente. De ambitie voor de periode 2008-2011 luidt in de kern dat de gemeente streeft naar een ontwikkelings- en gebiedsgericht archeologisch beleid waarbij de archeologische waarden als kernkwaliteiten een belangrijke impuls geven aan de kwaliteit van de leefomgeving. Essentieel hierbij is dat de archeologische kwaliteiten duurzaam in stand worden gehouden. Algemeen uitgangspunt hierbij is dat naast de generieke beleidsdoelstellingen (*generiek waar dat moet*) er ook gestreefd wordt naar een gebiedsgerichte opgave (*gebiedsgericht*

waar dat kan). De gebiedsgerichte benadering wordt in deze startnota toegelicht (in § 4.4), maar is nog niet in detail uitgewerkt. Aanbevolen wordt daarom om de komende jaren een gemeentelijke dan wel regionale AMZ-agenda op te stellen (zie § 10.5).

4.3 Generieke beleidsdoelstellingen

Doelstelling 1: Maak archeologische waarden inzichtelijk

Voor een verantwoord gemeentelijk archeologisch beleid en de gemeentelijke zorg- en informatieplicht aangaande archeologie (mede in verband met de WKpb⁸⁰) is het cruciaal dat de archeologische waarden van de gemeente Neder-Betuwe goed en gedetailleerd in kaart worden gebracht. De gemeente heeft daarom een archeologische waarden- en verwachtingskaart voor de gemeente laten opstellen (kaartbijlage 1). Deze kaart is vertaald naar een archeologische beleidskaart (kaartbijlage 2). De toegankelijkheid van de gemeentelijke archeologische gegevens zal de gemeente, mede in het kader van de nieuwe Wro en de DURP, waarborgen door de gemeentelijke archeologische kaarten en database te koppelen aan het nog op te zetten digitale informatiesysteem en de gemeentelijke website. Om de archeologische informatie actueel houden, zal om de twee/drie jaar een actualisatie van de gemeentelijke archeologische database en kaarten worden uitgevoerd.

Doelstelling 2: Integreer archeologie volwaardig in planvorming

Om archeologie volwaardig te kunnen laten meedoen in het planproces moet deze in een zo vroeg mogelijke fase van planvorming worden ingebracht. De processen van archeologische monumentenzorg moeten worden gekoppeld aan het gemeentelijke plan- en bouwproces. Dat kan met gebruikmaking van de kaarten bij dit rapport. Op de gemeentelijke archeologische beleidskaart (kaartbijlage 2) zijn de in deel 2 van dit rapport onderbouwde archeologische waarden en verwachtingen 'vertaald' naar 'archeologisch waardevolle gebieden' (AWG's) en 'archeologisch waardevolle verwachtingsgebieden' (AWV's) die als zodanig in het bestemmingsplan en het overige ruimtelijke beleid van de gemeente kunnen worden opgenomen. De legenda van de beleidskaart geeft aan welke categorieën hierin onderscheiden worden (zie ook deel 1, § 7.1). Bovendien wordt omschreven welke voorschriften in het bestemmingsplan van toepassing zijn.

⁸⁰ De Wet kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen onroerende zaken (Wkpb) moet de registratie van alle beperkingen van de overheid verbeteren, zodat kopers of eigenaren beter inzicht hebben in de beperkingen die voor een gebouw of stuk grond gelden. De Wkpb voorziet mogelijk al vanaf 2009 in een registratie op perceelsniveau van beperkingen op het gebied van ruimtelijke plannen. De Wro voorziet in een vergelijkbare informatievoorziening door te stellen dat alle juridisch bindende ruimtelijke plannen vanaf 2008 digitaal raadpleegbaar zijn. Rijk, provincies en gemeenten leggen in de huidige opzet twee registraties aan, die beide via een landelijke infrastructuur worden ontsloten (Landelijke voorziening voor Wkpb-besluiten, RO-online voor RO-plannen). Zie ook www.vrom.nl.

Doelstelling 3: Versterk de archeologische bijdrage aan de economie

Het vroegtijdig betrekken van archeologie in de planvorming kan kostenbesparend werken. Door aanpassing van de bouwplannen kunnen archeologische waarden *in situ* bewaard blijven en kan planschade worden voorkomen (opgravingskosten). De economie kan door het archeologiebeleid ook op andere manieren geholpen worden (werkgelegenheid, toerisme en recreatie). De kennis over de regio die archeologisch onderzoek oplevert, draagt bij aan een aantrekkelijke regio, wat positief werkt op het cultuurtoerisme en het vestigingsklimaat.⁸¹

Doelstelling 4: Houd archeologische waarden duurzaam in stand

Archeologische vindplaatsen kunnen worden beschermd door ze op te nemen in (en als inspiratie te laten dienen bij) (culturele) projecten. Archeologie kan als inspiratie dienen voor de ruimtelijke inrichting en planschetsen. Deze vorm van 'thematisch ontwerpen' komt vanuit de overtuiging dat Nederland als een gelaagd land gezien moet worden, waarbij landschappelijke en cultuurhistorische (en daarmee archeologische) patronen de context verschaffen waarop ontwerptradities kunnen voortborduren. Voor te realiseren nieuwbouw zou de ontwerpuitdaging vanuit een dergelijke visie kunnen vertrekken. De laatste jaren wordt bij een groeiend aantal inrichtingsplannen in ons land aandacht geschonken aan de inpassing en visualisatie van archeologische vindplaatsen en objecten. Voor een kwalitatief nog betere invulling dient de discussie tussen archeologen, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten echter zeker voortgezet te worden. Binnen het Belvedere-programma is hiertoe inmiddels een aantal goede aanzetten gegeven.⁸² Goede voorbeelden kunnen zowel in de stedelijke omgeving als in het buitengebied worden gevonden.

Fysieke bescherming van terreinen met archeologische waarden heeft als doel het (verdere) verval van de archeologische informatie tegen te gaan, en, zo mogelijk, aangerichte schade te herstellen. Fysieke bescherming houdt in dat er maatregelen worden getroffen op het terrein zelf. Fysieke bescherming kan gepaard gaan met inpassing van terreinen met archeologische waarden in ruimtelijke ontwikkelingen en al dan niet worden gecombineerd met maatregelen voor publieksgerichte doeleinden.⁸³ Het proces van fysieke bescherming is omschreven in de KNA. De bedoeling is om de meest gunstige randvoorwaarden te scheppen voor duurzaam behoud zonder de aanwezige archeologische waarden te beschadigen. Dit kan neerkomen op maatregelen die als doel hebben:

- verdere aantasting van de archeologische waarden te voorkomen;
- het terrein beter zichtbaar of herkenbaar en toegankelijk te maken;
- beschadigingen te restaureren.

⁸¹ Het aanbod op het gebied van recreatie en toerisme binnen de gemeente is gering (Gemeente Neder-Betuwe 2003, p. 8).

⁸² Zie www.belvedere.nu.

⁸³ Zie bijvoorbeeld Anema, 1997; Van Marrewijk e.a., 1998; Provincie Zuid-Holland, 2008.

Soms kan een archeologische vindplaats niet worden gespaard. Dan is een opgraving noodzakelijk (behoud *ex situ*). Zo blijft in ieder geval een gedeelte van de archeologische informatie behouden in de vorm van opgravinggegevens (vondsten, grondmonsters en bijbehorende documentatie). Deze informatie moet op een verantwoorde wijze worden uitgewerkt en bewaard in een erkend depot.

Doelstelling 5: Vergroot het archeologisch besef en draagvlak

De gemeente kan actief werken aan de vergroting van het draagvlak voor de archeologie en tegelijkertijd publieksverantwoording afleggen voor de besteding van gemeenschapsgelden. Publieksparticipatie vormt vanzelfsprekend een belangrijk onderdeel van de archeologische activiteiten in de gemeente. De betrokkenheid van de bevolking bij de resultaten van archeologisch onderzoek is veelal groot. Archeologie wordt als spannend ervaren en appelleert sterk aan de behoefte van het onderzoeken en het ontdekken van het onbekende. De gemeente hecht grote waarde aan archeologische voorlichting en educatie in ruime zin en zal zich hiervoor (blijven) inzetten en ook samenwerkingspartners zoeken. Het doorgeven van geschiedenis van de ene generatie op de andere staat daarbij centraal. Vooral zal het beleid zich daarbij richten op het verder enthousiasmeren van de schoolgaande generatie (educatieprogramma voor scholen). Mogelijkheden om archeologische kennis voor een breed publiek beschikbaar te maken zijn:

- wetenschappelijke rapportages. De gemeente is (doorgaans) geen wetenschappelijk onderzoeksinstituut; wetenschappelijke rapportages over het uitgevoerde onderzoek zijn echter onontbeerlijk om tot nieuwe inzichten over de geschiedenis van de gemeente te komen. Het integreren van deze verschillende stukjes van de legpuzzel in een samenhangend beeld van de geschiedenis van de gemeente kan op gemeentelijk niveau dan wel binnen de regio plaatsvinden. Bijvoorbeeld door jaarlijks een goed overzicht te schrijven van het uitgevoerde onderzoek binnen de gemeente of de regio (jaarbundel). Een goed inzicht in de stand van kennis over het lokale verleden vormt de basis voor de evaluatie en verdere ontwikkeling van het lokale onderzoek- en selectiebeleid;
- publieksgerichte publicaties. Voor de communicatie naar het brede publiek zal gezocht worden naar zowel structurele als incidentele vormen van publicatie. Door bijvoorbeeld een nieuwsbrief kan met een zekere regelmaat actuele informatie aan het publiek beschikbaar gesteld worden. De gemeente kan via de gemeentelijke website actuele informatie over lopend en uitgevoerd archeologisch onderzoek presenteren. Vooral de grotere archeologische onderzoeken en de ontdekking van bijzondere vondsten lenen zich voor een dergelijke vorm van informatievoorziening. Het uitbrengen van een gemeentelijke archeologische jaarbundel met bijdragen over recente onderzoeksresultaten en vondstmeldingen behoort tot de mogelijkheden;
- samenwerking met amateur-archeologen en historische verenigingen. Bij uitvoering en verdere ontwikkeling van het gemeentelijk archeologisch en cultuur-histo-

risch beleid kan waar mogelijk samenwerking gezocht worden met amateur-archeologen en cultuurhistorische verenigingen. Omdat amateur-archeologen veelal in het gebied zelf wonen, kunnen zij in de dagelijkse praktijk een rol spelen bij het signaleren van ongecontroleerde verstoringen van het archeologische bodemarchief. Daarnaast zouden deze verenigingen een rol kunnen spelen bij het organiseren van informatiebijeenkomsten en lezingen. Voor een optimale samenwerking tussen gemeente en amateurverenigingen is het belangrijk te werken met vaste contactpersonen. Verder worden duidelijke afspraken gemaakt over de omgang met de pers, voorlichting en de (wettelijke) beperkingen van de rol van amateurverenigingen bij archeologische opgravingen;

- informatievoorziening bij opgravingen. Hierbij kan gedacht worden aan rondleidingen en publieksdagen bij opgravingen, persberichten in de lokale en regionale media, het inrichten van tijdelijke exposities op het gemeentehuis, stimulering van lezingencycli naar aanleiding van lopend onderzoek;
- museale presentaties en educatie. De resultaten van (grootschalige) opgravingen kunnen in de vorm van een (tijdelijke) expositie aan het brede publiek kenbaar gemaakt worden, bijvoorbeeld in de hal van het gemeentehuis Neder-Betuwe;
- archeologische en cultuurhistorische routes. Draagvlakverbreding en een verdere integratie van de archeologie in de recreatieve sfeer kan ook worden gerealiseerd door het ontwikkelen van nieuwe fiets- en wandelroutes (of het uitbreiden van bestaande fiets- en wandelroutes) met daarin uitingen van moderne kunst (stedenbouw) en archeologische visualisaties in het stedelijk gebied. In het buitengebied is de combinatie natuur, landschap en archeologie juist interessant. Een coördinerende rol is hiervoor weggelegd voor het Regionaal Bureau voor Toerisme (RBT) Rivierenland in samenwerking met de provincie Gelderland, historische verenigingen, amateur-archeologen, overige participanten, partijen en belanghebbenden.

4.4 Ontwikkeling van een gemeentelijke AMZ-agenda

Naast de generieke beleidsdoelstellingen streeft de gemeente zoveel mogelijk naar een gebiedsgerichte benadering met archeologie als onderdeel van de cultuurhistorie. De gemeente wil de identiteit van de gemeente benutten en versterken vanuit cultuurhistorische perspectief, zoals ook verwoord in de verschillende beleidsnota's (zie § 3.3, 3.4 en 3.5). De gemeentelijke AMZ-agenda zal, wat betreft het onderzoeksgedeelte, zoveel mogelijk aansluiten bij de nationale onderzoeksagenda archeologie (NOaA) van de RACM⁸⁴ en de provinciale AMZ-agenda (in voorbereiding). Overwogen kan worden om binnen de regio een regionale onderzoeksagenda op te gaan stellen, juist vanwege de regionale samenhang en de daarmee samenhangende gemeenschappelijke onderzoeksvraagstellingen. De

⁸⁴ Zie www.noaa.nl.

gemeentelijke AMZ-agenda zal verder zoveel als mogelijk moeten aansluiten bij de beleidsdoelstellingen en ruimtelijke (beleids)opgaven van de structuurvisie en het landschapsontwikkelingsplan (in ontwikkeling) (zie § 3.5).⁸⁵

Een gemeentelijke AMZ-programma is op te bouwen rondom de drie pijlers 'beheer, behoud en onderzoek'. Om tot een volledig uitgewerkte gemeentelijke onderzoeksagenda te kunnen komen is het gewenst om de onderzoeken van de afgelopen tien jaar inhoudelijk (kwalitatief) te beoordelen.

Een inleiding in de bedreiging en bescherming van archeologische waarden wordt gegeven in hoofdstuk 7 in deel 1 van dit rapport. Hier zijn in het kort werkzaamheden beschreven die een bedreiging voor het archeologische bodemarchief vormen, en worden al bekende bodemverstoringen in de gemeente genoemd en wordt kort ingegaan op de fysieke bescherming en inrichting van terreinen met archeologische waarden.

4.5 Uitgangspunten voor gemeentelijk archeologisch selectiebeleid

Sinds de inwerkingtreding van de Monumentenwet moet de gemeente besluiten nemen over een aantal stappen in het archeologische proces. Dit zijn:

- besluiten of (bij aanvraag bouw- sloop- aanlegvergunning e.d.) wel of niet een rapport verlangd wordt waarin de archeologische waarde van een terrein wordt vastgesteld;
- de keuze maken tussen beschermen, opgraven, vrijgeven of begeleiden, als de vindplaats behoudenswaardig en/of onderzoekswaardig blijkt te zijn;
- bepalen welke eisen er aan de uitvoering van het bovenstaande besluit worden verbonden, anders gezegd: hoe groot en hoe duur de opgraving moet worden.

Over het nemen van deze besluiten wordt niets vermeld in de Monumentenwet, de Wamz of de Bamz. Om deze reden is hier de Algemene wet bestuursrecht (Awb) van belang:

- bij de voorbereiding van een besluit vergaart het bestuursorgaan de nodige kennis omtrent de relevante feiten en de af te wegen belangen (Awb, art. 3:2);
- het bestuursorgaan gebruikt de bevoegdheid tot het nemen van een besluit niet voor een ander doel dan waarvoor die bevoegdheid is verleend (Awb, art. 3:3);
- het bestuursorgaan weegt de rechtstreeks bij het besluit betrokken belangen af, voor zover niet uit een wettelijk voorschrift of uit de aard van de uit te oefenen bevoegdheid een beperking voortvloeit; de voor een of meer belanghebbenden nadelige gevolgen van een besluit mogen niet onevenredig zijn in verhouding tot de met het besluit te dienen doelen (Awb, art. 3:4).

⁸⁵ In de perspectiefnota wordt het uitvoeringsprogramma bij het LOP medio juli 2008 vastgesteld.

Afwegen van belangen

Het beleidsvoornemen is om de gemeentelijke beleidskaart en de aanzet tot de gemeentelijke AMZ-agenda als algemeen toetsing- en afwegingskader te laten dienen bij het gemeentelijk archeologisch beleid. Bij de uitvoering van het gemeentelijk ruimtelijk beleid, specifiek de gemeentelijke vergunningverlening, zal de archeologische beleidskaart (kaartbijlage 2) als toetsing- en afwegingskader gebruikt gaan worden.

Het toetsen en wegen van de archeologische belangen binnen de ruimtelijke ordening wordt echter ook afgewogen met andere sectorale belangen. In de praktijk worden de claims tussen de sectoren nauwelijks afgewogen maar in een onderlinge strijd beslecht. Aan de vraag naar de criteria voor het afwegen van ruimteclaims gaat derhalve de vraag naar de sturingsmogelijkheden van de overheid vooraf. Immers waar sturing faalt, heeft het afwegen van belangen weinig nut.⁸⁶ De verdeling van de ruimte wordt vanuit verschillende waardecomplexen gezien. Het blijft een politieke keuze welke prioriteit aan welke waarden (sociale rechtvaardigheid, welvaartsontwikkeling, duurzaamheid, belevingswaarde van de ruimte) wordt gegeven. En zelfs bij een heldere prioritering laten de pro's en contra's zich niet gemakkelijk met elkaar vergelijken. De botsing van de waardecomplexen in ruimtelijke beslissingen zal uiteindelijk politiek beslecht moeten worden. Daar houdt de ruimtelijke ordening op en wordt ze ruimtelijke politiek. Een strategie om deze botsing van waardeconflicten te verminderen is om de verdeling van ruimte zodanig toe te spitsen dat de schade voor alle belangen zo gering mogelijk is. De beste manier om op een duurzame wijze het belang van archeologie veilig te stellen is door dit belang in te brengen in structuurplannen, bestemmingsplannen en landschapsonwikkelingsplannen.

Selectiebesluiten over vindplaatsen

Naast deze algemene (bovensectorale) belangenafweging zal de gemeente besluiten moeten nemen over de uitgebrachte selectieadviezen; namelijk of een vindplaats behoudenswaardig of onderzoekswaardig is. Algemene uitgangspunten die hierbij gehanteerd kunnen worden, zijn:

- het (verder) expliciteren van de ondergrens (voor vrijstelling/verplichting) tot onderzoek (zie archeologische beleidskaart);
- waarderingscriteria bij te selecteren vindplaatsen. Deze zijn uniform en vastgelegd in de KNA 3.1 (vigerende versie). Het betreft de criteria:
  - belevingswaarde (schoonheid, en herinneringswaarde);
  - inhoudelijke kwaliteit (zeldzaamheid, representativiteit, ensemblewaarde);
  - informatiewaarde;
  - fysieke kwaliteit (gaafheid en conservering);

⁸⁶ Zie Dekker, 2003, p.3-9.

- onderzoekscriteria bij te selecteren vindplaatsen. Deze kunnen (algemeen) worden verwoord in bijvoorbeeld een gemeentelijke archeologiebalans en een specifiek gemeentelijke archeologische onderzoeksagenda (speerpunten in gemeentelijk archeologisch onderzoek). Middels onderlinge prioritering kunnen keuzes gemaakt worden tussen op te graven vindplaatsen. In een Programma van Eisen kunnen vervolgens specifieke onderzoekseisen geformuleerd worden;
- financiële uitgangspunten.

Bij het selectieproces en het afwegingsproces kunnen meerdere factoren een rol spelen. Voor de hand liggen natuurlijk de (archeologische) behoudenswaardigheid en onderzoekswaardigheid. Maar ook de fysieke mogelijkheden en vooral beperkingen voor behoud *in situ*, de aanwezigheid van reeds beschermde gelijkaardige vindplaatsen in de omgeving, de mogelijkheden de vindplaats voor het publiek toeristisch te ontsluiten, en de principes van proportionaliteit en subsidiariteit spelen een rol bij het afwegingsproces.

Kanttekeningen bij mogelijk selectiebeleid Neder-Betuwe

De gemeente Neder-Betuwe is rijk aan archeologische sporen, vooral op de meandergordels. Deze archeologische resten liggen in de gemeente Neder-Betuwe bovendien betrekkelijk ondiep onder het maaiveld. De gemeente vraagt zich af of er wellicht speerpunten te benoemen zijn op gemeentelijk niveau en of hierbinnen onderscheid gemaakt kan worden naar periode en diepteligging van bepaalde archeologische lagen.

Om binnen de meandergordels onderscheid te kunnen maken in de diepte van archeologische lagen is binnen de ontwikkeling van deze startnota grondige literatuurstudie verricht hiernaar.⁸⁷ Met uitzondering van de meandergordel van Winssen gaat het binnen de gemeente Neder-Betuwe om hooggelegen meandergordels die direct onder de bouwvoor (vanaf 30 cm -Mv) aangetroffen kunnen worden. Het beddingzand (onderkant van de meandergordel) kan gemiddeld binnen 1,5 m -Mv aangetroffen worden. Archeologische resten worden dus binnen 1,5 m vanaf het maaiveld verwacht. Ook in de bouwvoor kunnen waardevolle archeologische relictten (weliswaar in losse context) voorkomen. Het verschilt per locatie op welke diepte welke afzettingsfase en welke (eventuele) archeologische laag (periode) aangetroffen kunnen worden.⁸⁸ Het is daarom op de meandergordels niet wenselijk om af te wijken van de gestelde diepte van 30 cm -Mv voor toegestane

⁸⁷ Zie deel 2 van dit rapport.

⁸⁸ Binnen het rivierkleigebied worden vier afzettingsfasen (van komklei) onderscheiden. Fase 1 (op een gemiddelde diepte van 0-50 cm -Mv) is na de Romeinse tijd ontstaan. Fase 2 (tussen gemiddeld 50 en 100 cm -Mv) is vóór de Romeinse tijd en na de Midden Bronstijd ontstaan. Fase 3 (tussen 100-190 cm -Mv) is vóór Laat Neolithicum ontstaan en fase 4 stamt uit een voor de archeologie verder niet interessante periode. Bron: drs. E.I. Schuurman (interne memo RAAP).

bodemingrepen. Verder, het is binnen de gemeente Neder-Betuwe zeer lastig om op voorhand te selecteren op een bepaalde afzettingfase en bepaalde archeologische laag (periode). Per locatie zal daarom moeten worden afgewogen wat het belang is binnen de gemeentelijke en regionale context.

4.6 Organisatie en aanpak

4.6.1 De huidige situatie: archeologie binnen de gemeentelijke organisatie

De afdeling die momenteel (en in de toekomst) het meeste belast is met archeologie is de afdeling Ruimte.⁸⁹ De afdeling Ruimte houdt zich bezig met ruimtelijke ordening, volkshuisvesting, grondzaken, vastgoedbeheer en WOZ, milieu, bouw- en woningtoezicht, verkeer en vervoer, recreatie, economische zaken en monumenten. Archeologiebeleid en cultuurhistorie vallen onder 'beleidsontwikkeling monumentenzaken'. De afdeling Ruimte ontwikkelt het planologisch beleid, is verantwoordelijk voor het maken van bestemmingsplannen en het behandelen van bestemmingsplanwijzigingen. De afdeling Ruimte is verder verantwoordelijk voor de beleidsuitvoering: de planbegeleiding, het beoordelen, begeleiden van vergunningaanvragen (bouwaanvragen en vrijstellingsverzoeken).

Voor monumentenzorg is binnen de afdeling Ruimte *[onbekend: nog in te vullen door gemeente Neder-Betuwe]* uur beschikbaar. Hieronder vallen de taken voor de beleidsontwikkeling en beleidsuitvoering voor cultuurhistorie en archeologie. In de praktijk worden deze *[onbekend: nog in te vullen door gemeente Neder-Betuwe]* uren vooral besteed aan de gebouwde monumentenzorg; voor archeologie is tot op heden binnen de gemeentelijke organisatie geen formatieruimte beschikbaar. Binnen de afdeling Ruimte wordt binnen de huidige beschikbare formatie-uren ambtelijke capaciteit ingezet voor het sturen en controleren van het archeologische onderzoeksproces bij gemeentelijke vergunningverlening. Gemiddeld worden *[onbekend: nog in te vullen door gemeente Neder-Betuwe]* uren per week besteed aan het intern adviseren (i.e. beoordelen, begeleiden, ontwikkelen).

Tevens vervult de afdeling Ruimte een adviserende en faciliterende rol inzake archeologie naar de afdeling Grondgebied. De afdeling Grondgebied heeft, zo blijkt ook uit de startnotitie landschapsonwikkelingsplan (zie § 3.5), eveneens te maken met archeologie, maar dan meer vanuit cultuurhistorisch en toeristisch-recreatieve aspecten. De Gemeentewinkel vervult de baliefunctie binnen de gemeente, onder meer met betrekking tot de informatieverstrekking op het gebied van de Ruimtelijke Ordening en de noodzakelijke vergunningverlening. Belangrijk verbeterpunt is

⁸⁹ In het kader van de ontwikkeling van deze nota en de plaatsbepaling van archeologie binnen de gemeentelijke organisatie zijn door RAAP archeologisch adviesbureau gesprekken gevoerd met de afdeling Ruimte en de afdeling Grondgebied.

de interne en externe informatieverstrekking. Debet hieraan is het ontbreken van archeologische informatie in de vorm van kaarten. Geconstateerd is dat (intern) de onderlinge afstemming bij de behandeling van vergunningaanvragen verbetering behoeft. Door gebrek aan archeologische informatie wordt het aspect archeologie bij de vergunningverlening niet altijd meegenomen bij de belangenafweging. Het gebrek aan archeologische informatie speelt ook parten bij de externe communicatie naar burgers.

Binnen de afdeling Ruimte is thans dus geen formatieruimte beschikbaar voor archeologie, terwijl er binnen de bestaande formatieruimte allerlei wettelijke basistaken op het gebied van archeologie en ruimtelijke ordening (moeten) worden vervuld. Afdeling Ruimte huurt volgens vaste prijsafspraken extern adviesuren in voor het beoordelen van Programma's van Eisen en archeologische rapportages.

Binnen de regio Rivierenland is met de provincie Gelderland gesproken over de voor- en nadelen van het aanstellen van een regio-archeoloog. Tot op heden hebben deze gesprekken niet geleid tot het vaststellen van een formatieplaats binnen regionaal verband. Voordat hierover verdere uitspraken gedaan kunnen worden, is het noodzakelijk om de gewenste situatie te beschrijven (ambtelijke capaciteit, welke taken, door welke personen) en te bepalen welke opties er mogelijk zijn en het beste passen bij de gewenste situatie voor Neder-Betuwe.

4.6.2 Gewenste situatie

Verwacht wordt dat er een toename in behandeling en beoordeling van de vergunningaanvragen op het archeologische aspect zal gaan plaatsvinden. Thans is hiervoor *[onbekend: nog in te vullen door gemeente Neder-Betuwe]* fte beschikbaar. De verwachting is dat hiervoor vanaf 2009 0,4 fte structureel nodig is.

Voor wat betreft de positionering van de archeologische monumentenzorg is het van belang de hoofdprocessen binnen de archeologische monumentenzorg te koppelen aan de interne werkprocessen binnen de verschillende betrokken beleidafdelingen. Daarnaast is het van belang om te kijken naar de actoren (bevoegde personen) die deze hoofdprocessen binnen de archeologische monumentenzorg mogen en moeten uitvoeren. Een belangrijke vraag hierbij is of het voor de gemeente noodzakelijk is om zelf een archeoloog aan te gaan stellen of dat er andere mogelijkheden zijn om de verschillende taken (de inhoudelijke AMZ-taken, de wettelijke minimale basistaken en de meer ambitieuze plustaken) op het gebied van de archeologische monumentenzorg uit te kunnen voeren.

Beleidsmedewerker archeologie

Om het archeologiebeleid verder te implementeren in de organisatie is het wenselijk hiervoor ambtelijke capaciteit (een beleidsmedewerker) in te zetten. Dit kan niet binnen de huidige *[onbekend: nog in te vullen door gemeente Neder-Betuwe]* uur thans beschikbaar voor monumentenzorg. De beleidsmedewerker heeft tot algemene

taak het AMZ-beleid verder (blijvend) te ontwikkelen, te monitoren en te evalueren, en bij te stellen daar waar noodzakelijk. Hij/zij moet er zorg voor dragen dat het archeologiebeleid wordt ingebed in de overige beleidsvelden en dat de verschillende (interne beleidsprocessen en protocollen, planprocedures) op elkaar zijn afgestemd. De actualisatie van bestemmingsplannen op het gebied van de AMZ (het verankeren van de archeologische beleidskaart naar gemeentelijke bestemmingsplannen) is een belangrijke, eerste hoofdtaak om uit te gaan voeren.

Voor de dagelijkse uitvoering van de gemeentelijke basistaken is het wenselijk dat er ambtelijke capaciteit (een beleidsmedewerker) ingezet wordt voor de (inhoudelijke en procesmatige) coördinatie van de archeologische monumentenzorg. Hierbij gaat het om het uitvoeren van taken als:

- het adviseren (bij ruimtelijke of overige planprocessen) van andere beleidsafdelingen op het gebied van AMZ, vooral de afdelingen Ruimte Grondzaken;
- het sturen en inhoudelijk controleren van het archeologische onderzoeksproces (conform goedgekeurd PvE's) bij gemeentelijke vergunningverlening (gemeente als bevoegd gezag, handhaving vergunningverlening);
- het (inhoudelijk) beoordelen van onderzoeksrapporten, met daarin de uitgebrachte waardering over de behoudens- en onderzoekswaardigheid van archeologische vindplaatsen;
- het (inhoudelijk) beoordelen van de uitgebrachte selectieadviezen (over de behoudens- en onderzoekswaardigheid van archeologische vindplaatsen) en het ambtelijk voorbereiden van te nemen selectiebesluiten door het bestuur op grond van de gemeentelijke onderzoeksagenda en het gemeentelijk selectiebeleid.

Het is niet perse noodzakelijk (bedoeld wordt voor de uitvoering van algemene beleidswerkzaamheden) dat de beleidsmedewerker ook als archeoloog is opgeleid, maar het strekt wel tot voordeel. Zeker kan het voordelig (efficiënt) zijn bij de uitvoering van een van de meest voorkomende gemeentelijke uitvoerende basistaak, namelijk de (inhoudelijke) beoordeling van de uitgebrachte selectieadviezen (door derden) en het ambtelijk, inhoudelijke en intern voorbereiden van het te nemen politieke besluit als bevoegd gezag (selectiebesluit). Daar waar de gemeente zelf 'verstoorder' is, zijn deze bovenstaande taken ook van toepassing, met als belangrijk verschil dat de gemeente nu zelf opdrachtgevende en initiatiefnemende partij is en dus zelf moet zorgdragen voor de uitvoering en controle van de AMZ-processtappen. Ook vanuit dat licht bezien kan een 'eigen' archeoloog een voordeel opleveren.

Selectieadvies

Binnen het dagelijkse proces en de dagelijkse uitvoering van de archeologische monumentenzorg is (na de uitvoering van het verplichte vooronderzoek) de waardestelling van vindplaatsen cruciaal. De waardestelling moet uitsluitend geven of een vindplaats wel of niet behoudenswaardig en/of onderzoekswaardig is. Op basis van de waardestelling wordt vervolgens een verplicht selectieadvies conform de

KNA opgesteld. Het selectieadvies wordt uitgebracht op archeologisch inhoudelijke gronden. Het uitgebrachte advies moet conform de KNA geautoriseerd worden door een senior-archeoloog. Dit selectieadvies kan inhouden:⁹⁰

- einde archeologisch onderzoek (geen vervolg, vrijgave van het terrein);
- opgraven of archeologische begeleiding (behoud *ex situ*);
- fysieke bescherming door planaanpassing of het treffen van andere maatregelen (behoud *in situ*).

Tabel 1. Basis- en plustaken archeologiebeleid gemeente Neder-Betuwe.

Basistaken gemeente Neder-Betuwe	Fte
Adviseren op het gebied van AMZ, waaronder:	0,1
- opstellen en actualiseren van bestemmingsplannen/structuurplan	
- toetsen van vergunningaanvragen	
Begeleiden en toezicht houden op het onderzoekstraject, waaronder:	0,2
- voorlichten van initiatiefnemer over AMZ-proces	
- bewaken van juiste procesgang	
- besluiten nemen op basis van onderzoeksresultaten	
- opstellen en laten goedkeuren van PvE's	
- organiseren van 'tweede opinie' onderzoeksresultaten	
- organiseren van directievoering	
Overig:	0,1
- informatie- en kennisbeheer	
- communicatie	
- financiën (afwikkeling subsidies)	
- verordening	
Plustaken gemeente Neder-Betuwe	Fte
Ontwikkelen en uitvoeren van de generieke beleidsdoelstellingen 3, 4, en 5 (zie § 10.3), zoals:	0,2
- versterken en ontwikkelen van economische bijdrage	
- ontwikkelen van fietspaden en wandelroutes	
- ontwikkelen van een museale ruimte	
- organiseren van publieksgerichte publicaties	
Verder ontwikkelen van archeologisch (en cultuurhistorisch) gebiedsgericht AMZ-beleid	0,2
- opstellen en uitwerken van gemeentelijk AMZ-agenda	
- opstellen en uitwerken van gemeentelijk selectiebeleid (gemeentelijke archeologiebalans, gemeentelijk afwegingskader, speerpunten in beleid en onderzoek)	
Overig:	0,1
- ontwikkelen van een interregionale samenwerking	
- overleggen met amateurverenigingen	
- verzorgen of initiëren van voorlichting en organiseren educatieve activiteiten	

⁹⁰ Zie www.sikb.nl. KNA 3.1., deel I Toelichting op de KNA, p. 5.

Selectiebesluit

Na autorisatie van het selectieadvies door een senior-archeoloog wordt het selectiebesluit rondom een archeologische vindplaats genomen door het bevoegde gezag (de overheid, de gemeente, provincie of rijk). Dit is feitelijk een politiek besluit. Op grond waarvan (welke uitgangspunten, criteria) dit politieke besluit door het bestuur wordt genomen is reeds behandeld in § 4.5. Het besluit zal in de praktijk ambtelijk voorbereid moeten worden op grond van de AMZ-agenda en/of het gemeentelijke selectiebeleid.

Individueel of intergemeentelijke samenwerking?

De inzet van een senior-archeoloog kan voor de gemeente op verschillende manieren gebeuren. Hieronder worden de verschillende mogelijkheden toegelicht. Vraag hierbij is wederom of het noodzakelijk is een eigen archeoloog aan te stellen of dat er andere mogelijkheden zijn.

Grotere gemeenten zijn er steeds meer toe geneigd een archeoloog fulltime in dienst te nemen, die het gehele takenpakket, van het begeleiden van het archeologische onderzoekstraject tot het beoordelen van rapporten en het opstellen van PvE's, kan en mag uitvoeren. Om tot een inschatting te komen van het benodigde aantal fte's, moet worden gekeken naar het basis takenpakket van de gemeente Neder-Betuwe in het kader van het AMZ-proces (o.a. doelstellingen 1 en 2 in § 4.3), aangevuld met de extra tijd die nodig is om gemeentelijke ambities verder vorm te gaan geven (doelstellingen 3, 4 en 5 in § 4.3). Uit tabel 1 blijkt dat voor Neder-Betuwe in totaal 0,9 fte noodzakelijk is, waarvan 0,4 voor de wettelijke basistaken en 0,5 voor de plustaken.

Is er binnen de gemeente een vast aanspreekpunt ten aanzien van archeologisch inhoudelijke zaken, dan zou hiermee tijd gewonnen kunnen worden. Om in deze omissie te voorzien, zijn er afhankelijk van de omvang van de gemeentelijke taken een aantal mogelijkheden:

- *convenant*: het gaat hier om een convenant met een archeologisch adviesbureau dat van geval tot geval wordt ingeschakeld om inhoudelijke selectieadviezen op te stellen. Bij een convenant wordt er een contract afgesloten met een gekwalificeerd archeologisch adviesbureau dat gedurende langere tijd de adviesrol op zich neemt. Dit bureau verricht gedurende de contractperiode de archeologische adviesfunctie binnen de gemeente.

Voordelen: op afroep en onder regie beschikbare in te huren kennis; daadwerkelijke uren worden betaald; geen formatieplaatskosten (overhead e.d.); financiële beheersbaarheid.

Nadelen: afstand tot ambtelijke organisatie; opbouw van externe kennis in plaats van interne kennis.

- *samenwerking met afdeling archeologie van een buurgemeente*:⁹¹ in de situatie dat een buurgemeente al beschikt over een eigen archeoloog en/of een volwaardige archeologische afdeling (met voldoende vangnetcapaciteit), kan via een bestuurlijke samenwerkingsovereenkomst beroep gedaan worden op bepaalde taken (beleidskennis, informatievoorziening, advisering en begeleiding).
Voordelen: flexibiliteit; gebruik van bestaande lokale expertise; geen formatieplaatskosten (geen overhead); op afroep en onder regie beschikbare in te huren kennis; daadwerkelijke uren worden betaald.
Nadelen: logistieke planning; financiële verdeelsleutel, beheersbaarheid.
- *gemeentelijk aanstelling van een senior-archeoloog* (eventueel met een aantal buurgemeenten): deze senior-archeoloog zou voor een nader te bepalen fte kunnen worden aangesteld.
Voordelen: flexibiliteit; gebruik van bestaande lokale expertise; afstand tot ambtelijke organisatie is klein; opbouw van interne kennis in plaats van externe kennis.
Nadelen: formatieplaatskosten, overhead.
- *aanstelling regio-archeoloog*: Binnen de regio wordt al op een aantal beleidsterreinen samengewerkt, omdat dat efficiënter is (bundeling van inzet en middelen). Het kan dus een overweging zijn om ook tot een regionale samenwerking te komen op het gebied van de archeologie. Vanuit de regio Rivierenland kan gekozen worden voor een aanstelling van een regio-archeoloog (via gemeenschappelijke regeling).⁹²
Voordelen: opbouw van regionale kennis, bundeling van lokale historische kennis; afstand tot ambtelijke organisatie is klein; helderheid naar bedrijfsleven bij duidelijk takenpakket en duidelijk omschreven mandaten van de regio-ambtenaar; (beslissingsbevoegdheid namens samenwerkende gemeenten).
Nadelen: formatieplaatskosten/overhead; onderlinge verdeling tussen samenwerkende gemeenten lastig vast te stellen en te controleren; bij een grote (en drukke) regio kan het gevaar ontstaan dat slechts een deel van het takenpakket van de gemeente verlicht wordt; aansturing en overleg lastig.

⁹¹ In de direct omringende gemeenten van Neder-Betuwe komt geen bestaande afdeling archeologie voor. De dichtstbijzijnde archeologische afdelingen in de omliggende regio zijn de gemeenten Arnhem, Nijmegen (Den Bosch en Utrecht).

⁹² In de provincie Gelderland wordt vanuit Belvoir2 de aanstelling van een regio-archeoloog niet alleen aangemoedigd, maar ook financieel ondersteund door de Provincie. In de regio Achterhoek is via deze constructie (regionale/provinciale samenwerkingsregeling) een regio-archeoloog Achterhoek aangesteld.

5 Uitvoering van AMZ-beleid

Vanuit de beleidsvoornemens en beleidsdoelstellingen die zijn geformuleerd in hoofdstuk 4 wil de gemeente Neder-Betuwe het gemeentelijk archeologiebeleid gestalte geven. Om de doelen te bereiken zijn er beslis- en actiepunten geformuleerd. En dan komt het op de uitvoering aan.

5.1 Beslis- en actiepunten gemeente Neder-Betuwe

Algemeen: startnota en kaart

De gemeente stelt in 2009 deze startnota vast als algemene basis voor het gemeentelijk archeologiebeleid. De gemeente stelt in 2009 de archeologische beleidskaart vast als archeologische basis voor het opstellen van bestemmingsplannen. Dit houdt onder meer in dat de archeologische onderzoeksverplichting⁹³ zoals omschreven in dit rapport⁹⁴ wordt vastgelegd (zie kader).

Algemeen: verordening

- de gemeente breidt in 2009 de bestaande monumentenverordening uit met de volgende zaken: algemene (beleids)regels, de gemeentelijke beleidsruimte, de (aanvullende) uitvoeringscriteria, het gemeentelijk standpunt ten aanzien van de excessieve kostenregeling en/of het archeologiefonds, de eventuele subsidiemogelijkheden voor beheer, behoud en ontwikkeling van het archeologische erfgoed;
- de gemeente stelt deze (aanvulling op de bestaande) verordening vervolgens vast.

Doelstelling 1. Maak archeologische waarden inzichtelijk

De zorg- en informatieplicht ten aanzien van archeologie vervult de gemeente door:

- de gemeentelijke zorg- en informatieplicht aangaande archeologie (mede in verband met de Wet Kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen (WKpb) te regelen door de gemeentelijke archeologische kaarten en database te koppelen aan het in 2009-2010 nog op te zetten digitale informatiesysteem en/of de gemeentelijke website van de gemeente;
- de archeologische informatie actueel te houden via twee/driejaarlijkse actualisatie van de gemeentelijke archeologische database en kaarten.

⁹³ Oftewel de voorschriften in het bestemmingsplan (ook weergegeven in de legenda bij kaartbijlage 2).

⁹⁴ Zie dit rapport, deel 1, § 7.3.

Archeologische onderzoeksverplichting per categorie

- **AWG categorie 1:** streven naar behoud in huidige staat; bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv zijn vergunningplichtig; eventuele onderzoeksstrategieën en selectiekeuzes dienen in overleg met de RACM vastgesteld te worden;
- **AWG categorie 2:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv;
- **AWG categorie 3:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én met een oppervlakte groter dan 100 m²;
- **AWG categorie 4:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 30 m²;
- **AWG categorie 5:** streven naar behoud in huidige staat; bij bodemingrepen op woongronden archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 100 m²;
- **AWV categorie 6:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 500 m²;
- **AWV categorie 7:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch inventariserend onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 2000 m²;
- **AWV categorie 8:** streven naar behoud in huidige staat; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 10.000 m²;
- **AWV categorie 9:** streven naar behoud in huidige staat niet vereist; archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv én groter dan 10.000 m²;
- **AWV categorie 10:** archeologische onderzoeksverplichting afhankelijk van de ondergrenzen van de oppervlakteversterking en de verwachting van de onderliggende categorieën; voor verstoorte gebieden in combinatie met AWV categorie 9 is geen archeologisch onderzoek bij ruimtelijke ontwikkelingen noodzakelijk.

Doelstelling 2. Integreer archeologie volwaardig in planvorming

De archeologische belangen integreert de gemeente vroegtijdig bij ruimtelijke plannen door in de periode 2009-2010:

- de archeologische beleidskaart in 2009 juridisch-planologisch te verankeren in (opnieuw) vast te stellen gemeentelijke bestemmingsplan(nen);
- de archeologische startnota en de archeologische beleidskaart uit te voeren in het kader van gemeentelijk ruimtelijk beleid zoals vastgelegd gaat worden in het Landschapsontwikkelingsplan en de uitvoering van de Structuurvisie en Woonvisie;
- alle al vastgestelde bestemmingsplannen in de periode 2009-2010 facetmatig of via een paraplubestemmingsplan te herzien;
- bij de verlening van bouw- en aanlegvergunningen en in voorkomende gevallen bij de verlening van sloopvergunningen, hieraan de eis te koppelen dat een archeologisch onderzoeksrapport ter beoordeling noodzakelijk is (artikel 40 van de

Monumentenwet en artikel 56 van de Woningwet). Het archeologisch onderzoek dient te worden uitgevoerd conform de voorschriften op de beleidskaart;

- de onderzoeksverplichting, zoals omschreven en onderbouwd in deel 1 van dit rapport en zoals weergegeven op de archeologische beleidskaart, vast te leggen.

Doelstelling 3. Versterk de archeologische bijdrage aan de economie

De economische waarde van archeologie benut en versterkt de gemeente door:

- de beleving en waardering van de leefomgeving te vergroten (vermarkting, toeristisch-recreatieve benutting);
- archeologisch cultuurtoerisme te bevorderen door middel van de ontwikkeling van nieuwe archeologische en cultuurhistorische routes zoals bijvoorbeeld de Limesroute; door middel van het uitbreiden van bestaande fiets- en wandelroutes met archeologische en cultuurhistorische informatie (zie ook doelstelling 5).
- archeologievriendelijk bouwen te promoten en te ondersteunen zodat planschade voorkomen wordt.

Doelstelling 4. Houd archeologische waarden duurzaam in stand

De duurzame instandhouding van archeologie waarborgt de gemeente door:

- instandhoudingsmaatregelen en fysieke beschermingsmaatregelen via subsidieregeling op gedefinieerde (door de gemeente aan te wijzen) archeologische terreinen financieel mogelijk te maken;
- een beheer- en onderhoudscontract (prestatieovereenkomst) te sluiten met de Stichting Archeologische Monumentenwacht Nederland voor een nader vast te stellen aantal archeologische terreinen;
- ontwerp- en inrichtingsopgaven van cultuurhistorisch en archeologisch erfgoed te bevorderen en financieel mogelijk te maken (zie ook de doelstellingen 3 en 5);
- archeologievriendelijk bouwen te promoten en (financieel) te ondersteunen zodat archeologisch erfgoed duurzaam gespaard blijft;
- het opnemen van een metaaldetectorverbod in de Algemene Plaatselijke Verordening (APV).

Doelstelling 5. Vergroot het archeologisch besef en draagvlak

Het archeologisch besef en draagvlak wil de gemeente vergroten door:

- het toeristisch-recreatief en educatief ontsluiten van archeologie;
- cultuurhistorische en archeologische routeontwikkeling langs interessante, gemarkeerde plaatsen in het landschap te bevorderen en financieel mogelijk te maken;
- het opstellen van een communicatie- en PR-plan met plan van aanpak per doelgroep en onderwerp;
- actieve informatievoorziening/ publieksvoorlichting bij opgravingen;
- publieksgerichte publicaties rondom archeologisch onderzoek te bevorderen en financieel mogelijk te maken;

- permanente of tijdelijke tentoonstellingen rondom archeologisch onderzoek te bevorderen en financieel mogelijk te maken.

5.2 Financiën en personele middelen

Uit deze startnota zijn de beleidsdoelstellingen en beleidsambities geformuleerd. Om deze te realiseren zijn duurzame investeringen nodig. Hiervoor heeft de gemeente een financieel perspectief opgesteld. Het financieel perspectief voor de periode 2008-2012 voor de vijf beleidsdoelstellingen is weergegeven in tabel 2. Dit betreft eenmalige investeringskosten. Het financieel perspectief voor de verdere uitwerking van het AMZ-gebiedsprogramma periode 2009-2012 zal meegenomen worden bij de ontwikkeling en uitvoering van het LOP (in ontwikkeling). Naast de eenmalige investeringskosten moet rekening worden gehouden met zowel structurele kosten als met excessieve kosten in het geval van toevalsvondsten.

Tabel 2. Het financieel perspectief voor de periode 2009-2012, kosten per doelstelling.

Doelstelling	2009	2010	2011	2012	Totaal
1 Maak archeologische waarden inzichtelijk	p.m.		p.m.		p.m.
2 Integreer archeologie volwaardig in planvorming	p.m.	p.m.			p.m.
3 Versterk de archeologische bijdrage aan de economie		p.m.	p.m.	p.m.	p.m.
4 Houd archeologische waarden duurzaam in stand		p.m.	p.m.	p.m.	p.m.
5 Vergroot het archeologisch besef en draagvlak		p.m.	p.m.	p.m.	p.m.

Structurele kosten

- Algemene uitvoeringskosten voor de gemeente (bestuurslasten):
Het is noodzakelijk jaarlijks een structureel bedrag van €54.000,-- te begroten voor de invulling van de minimaal wettelijk vereiste taken (basistaken) ten aanzien van de gemeente archeologische monumentenzorg en de plustaken.⁹⁵
- Projectgebonden uitvoeringskosten met de gemeente als 'verstoorder':
  - Bij gemeentelijke ontwikkelingsprojecten, waarbij de gemeente kan worden aangemerkt als de rechtstreekse 'verstoorder', dienen binnen de projectbegroting standaard de benodigde middelen gereserveerd te worden voor het volgens de beleidskaart noodzakelijke archeologische onderzoek.
  - Projectgebonden gemeentelijke archeologische uitvoeringswerkzaamheden worden conform het aanbestedingsbeleid van de gemeente aanbesteed. Een goedgekeurd Programma van Eisen biedt hierbij de kwaliteitsgarantie.
- Projectgebonden uitvoeringskosten met derden als 'verstoorder':
Om het proces financieel beheersbaar te maken en te houden worden de volgende beleidsuitgangspunten gehanteerd:
  - strikte en consequente hantering van de gemeentelijke beleidskaart en de daarin gehanteerde onderzoekseisen en onderzoeksgrenzen;
  - strikte en consequente hantering van het 'veroorzakerprincipe';

⁹⁵ Uitgaande van 0,9 fte (36-urige werkweek senior beleidsmedewerker). Zie hoofdstuk 4, tabel 1.

- vroegtijdige toetsing van plannen aan de archeologie: het zoveel mogelijk voorkomen of beperking van onderzoekskosten door planaanpassing (behoud *in situ*);
- bij ruimtelijke ontwikkelingen kunnen de archeologische onderzoekskosten als onderdeel van de exploitatiekosten worden opgenomen, mits dit als voorwaarde in de exploitatieverordening is gesteld. Daarnaast kan de gemeente dit principe vormgeven in de exploitatieopzetten van bestemmingsplannen. In geval van consoliderende bestemmingsplannen kunnen kosten voor archeologie als onderdeel van de plankosten worden opgenomen;
- kosten voor noodzakelijk archeologisch onderzoek kunnen tevens worden verrekend in de grondprijs.

Excessieve kosten, kosten bij toevalsvondsten

De kans is groot dat de gemeente te maken krijgt met kosten in verband met toevalsvondsten of excessieve kosten (de nadeelcompensatie van archeologisch onderzoek).

Het is van belang hiermee rekening te houden en daartoe gelden te gaan genereren:

- instellen van een fondsconstructie en/of een apart gemeentelijke archeologiefonds voor financiële bemiddeling bij excessieve kosten en toevalsvondsten. Het vullen van een fonds kan op verschillende manieren gebeuren:
  - optie 1: Een vast percentage uit de gemeentelijke begroting kan voor bodemroerende projecten (rioleringskosten, sloopkosten, bodemsaneringen enzovoorts) in het fonds worden gestort;
  - optie 2: Een deel van de leges (op de bouw-, sloop- en milieuvergunningen) kan in de fondsconstructie worden ondergebracht;
- het fonds (bij voorkeur) in een *subsidievorm* vastleggen. Dit heeft twee voordelen. Ten eerste kan de gemeente vooraf duidelijk voorwaarden stellen voor het wel of niet in aanmerking komen voor subsidiëring van een archeologieproject; ten tweede kan het maximale subsidiebedrag op jaarbasis worden vastgesteld (plafond).

Literatuur

- Anema, K.** 1997. *Archeologisch erfgoed goed beheerd: behoud, inrichting en beheer in het landelijk gebied*, Amersfoort.
- Bleumink, H. & J. Neefjes**, 2007. *Instrumenten voor het cultuurlandschap: een beknopt overzicht van de beleidsinstrumenten voor natuur, cultuur en landschap* (uitgave projectbureau Belvedere).
- Dekker, S.M.**, 2003. *Ruimtelijke ordening als het afwegen van belangen*. Ruimtelijk Planbureau (notitie in opdracht van ministerie van VROM).
- Eerste Kamer der Staten-Generaal**, 2006. *Memorie van antwoord, vergaderjaar 2005-2006, 29 259 nr. D: Wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de archeologische monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta (Wet op de archeologische monumentenzorg)*.
- Erfgoed Nederland, RACM & VOiA**, 2007. *In kort bestek: de Wet op de archeologische monumentenzorg*.
- Gemeente Kesteren**, 2002. *De Monumentenverordening*. Kesteren.
- Gemeente Neder-Betuwe**, 2003. *Structuurvisie kernen gemeente Neder-Betuwe: weerbaar en leefbaar* (opgesteld door SAB adviseurs in Ruimtelijke Ordening).
- Gemeente Neder-Betuwe**, 2007a. *Woonvisie 2006-2020: wonen in een bloeiende gemeente* (buro Companen).
- Gemeente Neder-Betuwe**, 2007b. *Startnotitie landschapsontwikkelingsplan gemeente Neder-Betuwe* (Stichting Landschapsbeheer Geldersch Landschap).
- Ginkel, A. van**, 2007. *Inventarisatie van de Betuwelinie*. (stageverslag).
- Marrewijk, D. van, e.a. (red.)**, 1998: *Ruimtelijk ontwerpen en archeologie*. Alphen a/d Rijn.
- Ministerie van OCenW**, 1988. *Monumentenwet 1988*. Den Haag.
- Ministerie van OCenW**, 2000. *Cultuur als Confrontatie: cultuurnota 2001-2004*. Den Haag.
- Ministerie van OCenW**, 2004. *Meer dan de som: cultuurnota 2005-2008*. Den Haag.
- Ministerie van OCenW**, 2006. *Wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de Archeologische Monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta*. Eerste Kamer, vergaderjaar 2005-2006. Den Haag.

- Ministerie van OCenW**, 2007. *Tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 13 juni 2007, nr. WJZ/2007/17812 (8204) betreffende de bevoegdheid tot het aanwijzen van onroerende monumenten als beschermd monument, bedoeld in artikel 3 van de Monumentenwet 1988*. Den Haag.
- Ministerie van OCenW & ROB**, 1999. *Oog in oog: spiegelen met het verleden: beleidsvoornemens*. Amersfoort.
- Ministeries van OCenW, LNV, VROM & VenW**, 1999. *Belvedere: beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag.
- Ministerie van VROM**, 2007. *De nieuwe Wro geeft ruimte* (brochure) Den Haag.
- Ministeries van VROM, LNV, VenW & EZ**, 2006. *Nota Ruimte: ruimte voor ontwikkeling*. Den Haag.
- Ministeries van WVC & BZ**, 1992. *Europees verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed*. Den Haag.
- Provincie Gelderland**, 2004a. *Cultuurhistorische waardenkaart Gelderland (CHW-Gelderland)*. Arnhem (digitaal bestand).
- Provincie Gelderland**, 2004b. *Streekplan Gelderland 2005: kansen voor de regio's*. Arnhem.
- Provincie Gelderland**, 2005a. *Belvoir2: steeds opnieuw schitteren: het provinciaal cultuurhistorisch beleid, uitvoeringsperiode 2005-2008*. Arnhem.
- Provincie Gelderland**, 2005b. *Belvoir2, deel II: gebiedsgewijs: cultuurhistorische beleidskaart en gebiedsprogramma's: uitwerking en toelichting van het provinciaal cultuurhistorisch beleid, uitvoeringsperiode 2005-2008*. Arnhem.
- Provincie Gelderland**, 2007. *Streekplanuitwerking Nationale Landschappen*. vastgesteld door GS Gelderland op 3 juli 2007.
- Provincie Gelderland**, 2008. *Concept Provinciaal archeologisch beleidskader*. 7 juli 2008.
- Provincie Zuid-Holland**, 2008. *Het verhaal verbeeld*.
- RACM**, 2005. *Missie, Visie en Strategie*. Amersfoort.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal**, 2003-2004. *Memorie van toelichting, nr. 3 vergaderjaar 2003-2004, 29 259: wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de archeologische monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta (Wet op de archeologische monumentenzorg)*.
- Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden**, 2007. *Wet van 21 december 2006 tot wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de archeologische monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta (Wet op de archeologische monumentenzorg)*. *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden* 2007, nr. 42.

Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 2007. Besluit archeologische monumentenzorg: besluit van 9 augustus 2007, houdende regels ter uitvoering van de Wet op de archeologische monumentenzorg en enkele technische wijzigingen van het Besluit indieningsvereisten aanvraag bouwvergunning. *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden* 2007, 292.

z.a., 2005. *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 3.1*.

Zoetbrood, P.A.M, e.a. (red.), 2006: Uit balans: wordingsgeschiedenis en analyse van het bestand van wettelijk beschermde archeologische monumenten. *Rapportage Archeologische Monumentenzorg* 122. Amersfoort.

Gebruikte afkortingen

AMK	Archeologische monumentenkaart
AMvB	Algemene maatregel van bestuur
AMZ	Archeologische monumentenzorg
ARCHIS	Archeologisch informatiesysteem
Awb	Algemene wet bestuursrecht
Bamz	Besluit archeologische monumentenzorg
Brim	Besluit rijkssubsidiëring instandhouding monumenten
Bro	Besluit Ruimtelijke Ordening
CCvD	Centraal college van deskundigen
CHB	Cultuurhistorische beleidskaart
CHW	Cultuurhistorische waardenkaart
CvAK	College voor de archeologische kwaliteit
DURP	Digitale uitwisseling in ruimtelijke processen
EHS	Ecologische hoofdstructuur
IKAW	Indicatieve kaart van archeologische waarden
ILG	Investeringsbudget landelijk gebied
KICH	Kennisinfrastructuur cultuurhistorie
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse archeologie
LOP	Landschapsontwikkelingsplan
m.e.r.	Millieueffectrapportage
-Mv	beneden maaiveld
NOaA	Nationale onderzoeksagenda archeologie
NVvA	Nederlandse vereniging van archeologen
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
PvE	Programma van Eisen
RACM	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten
RIA	Rijksinspectie voor de archeologie

ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (thans RACM)
SIKB	Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer
Wamz	Wet op de archeologische monumentenzorg
Wkpd	Wet kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen onroerende zaken
WRO	(huidige) Wet op de ruimtelijke ordening
Wro	(nieuwe) Wet ruimtelijke ordening

Overzicht van figuren en tabellen

Figuur 1. Doorwerking naar bestemmingsplannen/beheersverordeningen in de nieuwe Wro (bron: Ministerie van VROM, 2007).

Tabel 1. Basis- en plustaken archeologiebeleid gemeente Neder-Betuwe.

Tabel 2. Het financieel perspectief voor de periode 2009-2012, kosten per doelstelling.